

Prof. Dr. Bülent Nuri ESEN

TÜRK ANAYASA HUKUKU

Yeni Baskı

Anlama dokunmayan ufak tefek terim ve yazılış
değişikliği yapılmıştır

BİRİNCİ FASİKÜL

Ankara 1971

Bu kitabın yazarına göre:

Öğretmek hürriyetinin gerektirdiği sorumluluğu yüklenebilecek kudretteki öğreticinin, ele aldığı konuyu *kendi bilimsel görüşü içinde öğretmek hakkı vardır.*

“Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı Uygarlığı ailesinin bir üyesi olması ülküsü peşinde yorulmadan koşanlara, yürek cesaretlerinin, gönül ateşlerinin ve akılcı alışkanlıklarının dinmeden artması dilekleriyle.

1971 de Ankara'da Ayyıldız Matbaası A.Ş.'de
ikinci baskısı tamamlanmıştır.
Her Hakkı Saklıdır.

İLK BASKININ ÖNSÖZ'Ü

Bir çeyrek asırdır Anayasa Hukuku okuturum. Anayasa Hukuku üzerine yedi tane kitabım ve ders notum var. Hiç biri istediğim gibi değil. Hele "Türk Anayasa Hukuku"nu izleyen sistematik bir kitap yazmış değilim. Öğrencilerim, meslekdaşlarım, profesör ve doçent arkadaşlarım, avukatlar, hâkimler, siyaset adamları, bildiklerim yıllardır benden, hem de ısrarla, sırf bu konuda kitap çıkarmama ister dururlar. Artık utanmaya başladım. Fasikül halinde hazırlayıp bastırmaya giriştiğim kitap işte budur. Şu anda elinizde birinci fasikülü var. Türk Anayasa Sistemi'nin anlaşılması için zarurî düşünce alanını hazırlamaya yarayacak tahlilleri getiriyor. Bunlar bilin-medikçe bugünkü sistem anlaşılmaz. Arkadan, yürürlükteki anayasal düzenin bilimsel incelemesi gelecektir.

Birinci fasikülde, şimdiye kadar yapılmamış incelemeler, değerlendirmeler, teoriler, Türk anayasal gelişmesine mahsus kurallar ve hattâ düsturlar denenmiştir. Maksadım, gerek Anayasa Hukuku, gerek Siyasî Bilim alanında yetişmekte olduklarını görmekte keyiflendiğim yarının değerli uzmanları genç meslekdaşlarıma düşünüş çeşitliliği imkânları bulunduğunu göstermektir.

Güttüğüm metot tarih metodu olmamıştır. Müesseselere hayat vermiş olan âmilleri bulup belirtmeye çalıştım. Teferuattan kaçındım. Daha çok fikirlerimi ifadeye gayret ettim. Bunlar arasında, okuyacakların katılacakları veya karşı olacakları vardır. Neticeleri görmekte memnunluk duyacağım gi-

bi amacımın gerçekleşmekte olduğunu da görmüş olacağım. Zira, amacım "Türkiye Devleti"ni gerçek hüviyeti ile göstermektir. Anayasa sistemimizin gereği gibi bilinmesi ilk ihtiyacımızdır. Benim gördüğüm, ne idare edilenlerin, ne de idare edenlerin Anayasa'yı lâıykı ile bilmedikleri ve anlamadıklarıdır. Temel sağlam olmazsa bina tehlikede demektir. Onun için, Devlet anayasal yapısını gerçek değeri ile bilmek şarttır. Uygulama ondan sonra gelir ve Anayasa hukukçusundan ziyade Siyasî bilimciyi ilgililer. Nitekim, ben de meselenin o yönünü kitabımın ikinci fasikülünde ele alacağım.

Mayıs 1968 - Ankara

B. N. E.

BİRİNCİ KİTAP

Çağlar İçinde
Türk Anayasa Sistemi

KONU

Anayasa Düzenini İncelemek :

Her devletin *Anayasa düzeni* birtakım özellikler taşır. Bu özelliklerin bir kısmı tarihten gelir. Onun için, Anayasa düzenini gereği gibi anlayabilmek devlet temel müesseselerinin millî tarih boyunca incelenmesine bağlıdır. Bu sayede, belirli temel müessesenin zaman içinde uğradığı değişiklikler görülebileceği gibi, her değişikliği ve yeniliği getiren düşünüş de ortaya çıkmış olur.

Bir çağın düşünce sistemi, o çağın müesseselerinde kendini gösterir.

Anayasal Dönemler :

Türk Anayasa hukuku tarihi henüz incelenmiş değildir. Hele bazı dönemler için elde çok sınırlı bilgi vardır. Bununla beraber, farklı *devlet anlayışı* yansıtmış olan dönemleri birbirinden ayırmanın mümkün olduğu düşüncesindeyiz.

Bize göre, Türk tarihinin akışı içinde devlet sistemine temel olan *devlet anlayışı üç ayrı aşamadan* geçmiştir. Bunları «Türk Anayasal Dönemleri» diye isimlendirebiliriz:

- 1 — İslâmdan önceki dönem,
- 2 — Din devleti dönemi,
- 3 — Lâik devlet dönemi.

BİRİNCİ KISIM

İSLÂMDAN ÖNCEKİ DÖNEM

Türkler'de İslâm'dan önce devlet kavramının bilinmediği iddiasının hiçbir esası yoktur. İslâmdan önceki Türk toplumlarında siyasi otorite kavramı belirli şekilde ortaya çıkmıştır. Merkezî otorite anlayışı hükümdarın elindeki bir kudret olarak bütün Türk siyasi topluluklarında yerleşmiştir. Türk kollarından biri olan *Macar* Devletinin kuruluşunda ve yine Türk dallarından *Proto-Bulgarlarda* bunu görmek mümkündür. Nitekim, *Moskoflar* devlet müesseselerinden pek çoğunu Türk devletlerinden biri olan *Altınordu* Devletinden almışlardır (1236-1480)¹.

Bu devirdeki Türk devletlerinin siyasal yönden niteliği merkezîyetçiliktir. Merkezîyetçiliği doğuran sebepler araştırılmamıştır. Lâkin bunun, «Beg»lerin meydana getirdiği aristokrasi zümresinin «Budun» adını taşıyan halk üzerinde *hâkimiyet kurma yolu* olarak ortaya çıktığı tahmin olunabilir. Nitekim, *Radloff*, egemenliğin gasıp suretiyle ele geçirildiğini söyler. *Jozsef Deér* de "İstep kültürü" adlı incelemesinde², "... göçebe kavimlerin teşkilâtı, ... iktidarı gaspa fırsat verir.." diyor ve gasıp sonu kurulan düzende otorite esasının bulunduğunu söylüyor. Böylelikle, gasbedilmiş iktidarın kabul olunmuş bir otoritede dayanak bulduğu anlaşılıyor. Dağınık topluluklar, otorite sayesinde birlik halindedirler. Hükümdar, Aristokrasi'yi terkibeden begler arasında sivrilmiş bir kimse-

¹ Bu etki bugüne kadar sürmüştür. Kiev yerine Moskova'ya önem verilmesi o zamandan gelir. Major Legal Systems in the World Today (R. David, J.E.C. Brierley) London, 1968, s. 134.

² (Şerif Baştav tercümesi — Dil ve T. C. Fak. Dergisi, c. XII, sayı 1, 2,... 1954),

dir. *Radloff*, hükümdarın ne tâyin olunarak, ne de seçilmek suretiyle belirtilmeyip kendiliğinden iktidara geldiğini söylerken bunu kasdetmiş olsa gerektir. *Orhon Yazıtlarından* çıkan anlam budur.

İktidarın Niteliği :

İktidarı elinde tutan kimsenin bir desteğe sahip olmaksızın iktidarda kalması düşünülemediğine göre, kendiliğinden iktidara gelen kimse bir kuvvete dayanmaktadır. Bu kuvvet, silâhlı kuvvettir. *Köprülü*, İslâmdan önceki Türk devletlerinin "Askerî asâlete istinat eden aristokratik teşekküller" olduğuna işaret etmekle düşüncemizi doğruluyor.

Öte yandan, halkın iktidara muvafakat ettiği de söylenebilir. Zira, halkın muvafakatı olmaksızın, silâhlı kuvvete de dayansa, bir iktidarın uzun zaman sürmesine imkân yoktur. Esasen, *Lâszlo*, halkın, *hükümdarın egemenliğini meşru saymakta* oluşuna dikkati çekiyor.

Gerçekten, *Hükümdar*, halkın faydasına hizmet etmektedir. Hükümdarın kudreti tanrısal niteliktedir. Kendisi şahsen tabiat üstü vasıflara sahiptir. Bu harikulâde vasıfları dolayısıyla Tanrı tarafından gönderilmiş sayılır. Tekmil ilkel toplumlar gibi, eski Türk Devletleri de «teokratik»tir. Bir yandan Tanrıya nisbeti, öte yandan orduyu fiilen emri altında bulunduruşu hükümdara mutlak bir kudret kazandırmıştır. Herhangi bir kontrole tâbi değildir. Yalnız, halkın eğilimlerine önem vermek zorundadır. Zira, iktidara gelmesinde halkın rolü ve yardımı olmuştur. Mensup olduğu kabilenin gösterdiği üstün yeterlikler sayesinde siyasî bağımsızlık sağlanmış veya başka halk kitleleri üzerinde egemenlik kurmak mümkün olmuştur.

Hükümdar, her şeyden önce, çok usta bir kumandandır. Kabilesi ahalisi de emirlerine uyan mükemmel savaş insanlarıdır. Hükümdar, kudretini bu insanlara borçlu olduğunu; halk da, hükümdarın olağanüstü kabiliyetleri sayesinde refah içinde yaşamak imkânını bulduğunu bilir. Hükümdara sonsuz güveni vardır. En iyi idareyi

onun gerçekleştirdiğine inanmıştır. Emirlerine *kayıtsız şartsız itaât* eder. Mutlak itaâtı ödev sayar. Ona sadık kaldığı sürece iyi yaşayacağına kanidir.

Bu bakımdan, İslâmdan önceki Türk devletlerinde ortak nitelik, *askerî monokrasi* rejimidir. Emir - itaât» mekanizması mutlakiyet içinde işlemektedir. Devlet, kuvvete dayanan devlettir.

İkiz Bünye:

Bu ortak nitelik yanında İslâmdan önceki Türk devletlerinin hepsinde görülen özel bir bünye ayrılığına işaret etmek yerinde olur. Bu kuruluş özelliğine belli bir zamanda bütün Türk devletlerinde raslanır. İslâmdan önceki Türk devletleri *kuruluş itibariyle iki parçalıdır*. Kuruluş şemalarında «Çift Devlet» özü görülür. Devletin iki hükümdarı vardır. Bunun coğrafî ve askerî olmak üzere başlıca iki nedeni bulunur: İslâmdan önceki Türk devletleri hep **bozkır dünyasındadırlar**. En başta gelen hayatî ihtiyaç su'dur. Devlet suyun sahibi ve hâkimi olmak zorundadır². Bunun için suyun yanlarını emniyete almalıdır. Bundan ötürü de ikiye bölünür. Suya sahip olma zarureti devletin tekmil hayatını, bunu ele geçirmek veya elde tutmak için savaş halinde bulunmak üzerinde toplar. Devletin idare kuruluşu, askerî kuruluşu ile aynı şeydir. Devlet, suyun iki tarafına da yerleşir. İkiye ayrılan halk topluluklarından en önemlisinin başında «Büyük Kağan» hükümdardır. Diğer grubun başına güvendiği bir komutanı getirir. Buna da «Küçük Kağan» denir³.

Aslında iki ordu ve, biri Başkomutan olmak üzere, iki komutan vardır. *Alföldi* bu olguya «Çift Krallık» diyor. Devletin varlığında *temel etken ordudur*. Ve *ordu, devletin bir unsurudur*. Tarih içindeki Türk devletlerinin askerî karakteri ve İslâmdan sonraki belli başlı Türk devletlerinde görülen veliahda belli bir ülke parçası idaresinin bırakılması müessesesi kökünü burada bulur.

² Teori için bak. Wittfogel, Karl A. — *Oriental Despotism*, New Haven 1959.

³ Hazar Türkleri (Kündüh Kağan) derler. (Böh Kağan) da denir. İran kaynakları Şaad'dan bahsederler.

Sosyal Bünye Özelliği :

İslâmdan önceki Türk devletlerinin, Türklerin islâmiyete girmelerinden sonra dinî tesirlerle ortadan kalkan, sosyal bünye karakteri *kadının toplumdaki önemli yeridir*. Aile, ana otoritesine tâbidir. Ananın erkek kardeşine tanınan haklar buradan gelir. «Dayı hakkı» ve «Yeğen aşısı» müesseselerinin dayanağı buradadır. Kadın en üstün mevkidedir⁴. Fakat, devlet idaresine karışmaz. Erkek ise, silâh adamıdır ve disiplin altındadır. Savaşçı olarak yalnız emir alır ve emri yerine getirir⁵.

⁴ Marco Polo seyahatnamesinde Kubilây Han'ın ziyafeti anlatılırken karısının sofrada hükümdarın solunda yer aldığı söylenir. Sol taraf Türklerde muteber taraftır. En yüksek mertebedeki kimse sol tarafta yer alır. Moğol Türkleri: en mutlu yön soldur; zira, Tanrı bedenimizin hâkimi olan kalbimizi sol tarafımıza koymuştur, derler.

⁵ Bugün de Türkiye'nin tarımsal hayatında görülen, tarlada kadının çalışmakta oluşunun menşesindeki sebeplerden biri aile idaresinin ve ev ihtiyaçlarının karşılanmasının otoriteyi elinde bulunduran kadına düşen bir görev olmasıdır. Türkler İslâm'a girdikten sonra islâmın kadın-erkek eşitsizliği prensibi eski durumu ortadan kaldırmaksızın kadındaki üstünlüğü yok etmiştir.

İKİNCİ KISIM

DİN DEVLETİ DÖNEMİ

İslâmdan önceki Türk devletleri ahalişi «Şâmânizm» denilen din inanişına bağılı idiler. Her din gibi, şâmânizmde de rasyonel bir temel yoktur. Gizli ve bilinmeyen birtakım kuvvetlere inanma vardır. Klan ve fratri devirlerinden kalma geleneklere rastlanır. Örneğın, kurban âdeti burlardan biridir.

Türk'ün İslâma Girişinde Özellik :

Türk ile İslâm arasındaki bağılantının bir özelliğı de başlangıçta görülür. İslâm, Türke dıştan bir etki ile itilerek girmemiştir. Türk, kendisi, dışarıdan gelip islâma girmiştir. Bu özelliğın önemli sonucu, Türkte, islâmı ele geçirmiş olduğı psikolojisinin yerleşmesi olmuştur. Ancak, Türk, islâmı kendisine uydurmamış, kendisi *islâma uymuştur*.

Buna rağmen, **devletin askerî karakteri** devam edecektir. Esasen, islâmda da devletin başlıca görevlerinden biri «Cihad», yâni savaşır.

Devlet yine bir kuvvet üstünlüğü devleti kalacaktır.

Birinci Bölüm

İSLÂM'A DAYANAN YENİ DEVLET ANLAYIŞI

Sosyal bakımdan değışme, önceye oranla bir *gerileme* şeklinde olmuştur. Siyasî bakımdan ise, *yeni bir devlet anlayışı* gelmiştir.

İslâmın devlet anlayışı ayrıntılı bir sistem halindedir. Değişmez bir esas üzerine inşa edilmiştir. Bu esas «Din»'dir. Dinin emrinde (Fıkıh) denilen bir *hukuk sistemi* vardır.

Bu hukuku insanlararası ilişkileri dine göre düzenleyen bir sistemdir. Burada hukuk, dinin hizmetinde bir vasıtaadır. Dini korumakla yükümlüdür. Gerek kaynaklarında, gerek gayelerinde tamamiyle dinîdir. Kaynakları: «Kur'an» ve «Hadîs»'dir. Daha sonra, bunlara (İcma'ı Umme) eklenmiştir.

Fıkıh, hukuku, ahlâkı ve dini birbirinden ayırmaz. Bunları birbirinden ayırmaya kalkışmayı hoşgörmez. Hukuk, ahlâk ve din bileşik bir haldedir. Bu karakteri dolayısıyla de, fikir hürriyetinin gelişmesine elverişli değildir. Fıkıh, hukuktur. İslâm hukukudur. Aynı zamanda ahlâktır. Hem dinî ahlâktır, hem dünyevî ahlâktır. Bazı müelliflere göre, fıkıh bir hukuk sistemi değildir. Zira, onu inşa eden veya değiştiren, yahut da ona yeni hükümler getiren bir yasayıcı bulunmadığı gibi, hukuk yaratıcı bir içtihad da mevcut değildir (*Bousquet*). Fıkıhın bu nedenle bir değişmezlik vasfı olmak gerekirse de, böyle bir iddianın yanlış olacağı ileri sürülür (*Köprülü*). Gerçekten, Abbasiler devrinde fıkıhın mahallî hukuk müesseselerinin gereklerine uymak zorunda kaldığı görülmüştür⁶.

Muhakkak olan nokta, *nazarî ve ideal bir sistem* olan fıkıhın hiç bir zaman bir islâm devletini tek başına düzenleyen bir hukuk sistemi olmadığıdır (*Schnouk-Hurgonje* ve *Goldziher*). Yargının iki dal halinde gelişmesi devlet idaresinden çıkan zorunlulukların din kurallarının katılığı ile mücadelesi sonucudur. «Şer'î yargı», fıkıh kuralları alanında, «Örfî yargı» ise, devletin koyduğu hukuk kuralları alanında faaliyet göstermiştir.

⁶ Abbasî hükümdarlarından bir kısmının, Muhammed'in koyduğu esaslara aykırı hükümler sevkettikleri olmuştur. İslâm-Türk Devletlerinden Gazneliler devletinde ise, fıkıhın koyduğu esaslardan büsbütün ayrı esaslar yer almıştır. Türkler, devlet idaresinin gerekleri ve isterleri karşısında fıkıhın bağlayıcı prensiplerine fazla itibar göstermemişlerdir. Devlet kurma, teşkilâtlandırma ve yaşatmada usta oluşlarının kabul edilmesindeki ana sebep buradadır.

Toplumun Kuruluşu :

İslâm devletinde halk iki kısımdır: Müslümanlar, Müslüman olmayanlar. Müslümanlar da ikiye ayrılır: Araplar ve Acemler. «Acem» sözü araptan gayri müslümanlar için kullanılır. Araplar, «Ehli seyf»'dir. Bu ayrılma ile birlikte devlet büsbütün *aristokratik bünye* almıştır. Müslüman olmayanlar «Ehli zimme»'dir. Bunlara «Ehli kitap» da denir.

İlk zamanlarda arap ve müslüman deyimleri aynı anlamda kullanılmıştır. Ordu unsurunu teşkil eden bedeviler pek çabuk siyasi bir kuvvet haline gelmişlerdir. Nereye girdilerse ayrı bir mahalle kurmuşlar, yerli halkın yaşayışına yabancı durmuşlardır. «Ehli zimme» dedikleri yerli ahali devlet masraflarını karşılamakla yükümlü tutulmuş, «Cizye»'den başlayan çeşitli vergi ödemiştir. Bu sistemde, «Egemen irade» yabancı bir irade idi, ve bir de tâbi irade sahipleri olan «idare edilenler» vardı.

Arap unsur tekeli bir tutum içindedir. Halbuki Muhammed'in dini eşitliğe dayanmakta idi. Araplar ise, her türlü farklılığı kaldıracak yerde, kendi kendilerini üstün tutmuşlardır. İslâma girenler arap aristokrasi ile savaşmak zorunda kaldılar. Nitekim, Abbasî devrinde başkent, Şam'dan Bağdat'a nakledilince arap üstünlüğü de ortadan kalktı. Bağdat grubuna yeni birtakım devletler dahil oldular. Bunlar çok ileri kültürde olan *Türk ve İran* devletleridir. Bilhassa **İran**, islâma devlet idaresi için lüzumlu çerçeveyi ve usulleri getirmiştir. Bu çerçeve **istibdat sistemi**dir ve bürokrasi usulüne dayanır. Arap bedevileri, idare sistemi bilmiyorlardı. Gittikleri yerlerde buldukları idare sistemini devam ettiriyorlardı. İran'da buldukları sistem, istibdada dayanan bir bürokrasi sistemi olmuştur. Devlet kudreti *oligarsik* bir zümre elindedir. Bu zümreyi meydana getirenler göçebe bedevî araplar değildir. Zira, mahallî ahali, islâmiyeti kabul etmekle bedeviler ile eşit duruma gelmiştir. Siyasi teşebbüs bunlara geçmiştir. Ancak, arapların üstünlüğü yine devam etmektedir. Zira, araplar yeni dini getirenler ve arap

dilinin sahibi olanlardır⁷. Bu zamandan itibaren (VIII. yüzyıl sonu) dinî bir hiyerarşi ortaya çıkar. İran'ın getirdiği sistemin yürümesi için bir memur sınıfına ve din adamlarına ihtiyaç vardır. Arap ise, böyle şeyleri bilmemektedir. Üstelik, çölden gelme adamların kılıç kuvveti ile yenmiş olduğu ahali bunlardan nefret eder. İdarede üstünlüğünü göstererek bir çeşit psikolojik tatmin bulur.

İslâm'a Giren Türk Devletlerinin Özelliği :

Fakat, Türk devletleri için durum böyle değildir. Türk orduları yenilmemiş, yenmiştir. Türklere karşı araplar cihad açmış değillerdir. *Türk devletlerinin islâma girmesi* ilericilik arzusunda oluşlarındandır. Zira, çok ileri bir seviyede olan İran kültürü islâm kılığına girmiştir. Zaten karşılıklı temaslar Türk'te İran kültürünün inceliklerine karşı hayranlık yaratmıştır. Türk, yeniye, **ileri olana gitmek** ister. O zamanın Türk'üne göre, İran demek, uygarlık demektir. Zamanımızda batının temsil ettiği değerlere benzer değerler "acem" damgası taşımaktadır. Arapların İran'a sokulması ile islâm kılığına girmiş olan acem kültürü Türk'ün tercihini ve rağbetini toplamıştır. Osmanlı Devletinin kurulmasından önce en ilerlemiş islâm devletlerinden biri olan Abbasî devleti, Türk ve İranlı unsurların meydana getirdiği bir siyasî kuruluştur.

Değil yalnız islâmdan öncesinde, fakat tekmil tarih boyunca, **Türk devletlerinin** taşıdığı kesin bir çizgi de bunların ilerici ve reformcu oluşudur. Ancak, İslâma giriş, reformcu karakteri dondurmak tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de, *devlet, dinin emri altına girmiş*, böyle olunca da dinin başlıca karakteri olan değişmezlik, Türk reformculuğu ile, uzun zaman ifadesini bulamamış olan bir **aykırılık mücadelesi** içinde kalmıştır.

Dinin devlete hâkimiyeti ile, Türk devleti de (**Din Devleti**) haline gelmiştir.

⁷ Bugün de araplar aynı tutumdadırlar. 1950 sonrasında Demokrat Parti İktidarının Atatürk Devrimlerine ihanetle «ezan»ı arapça okutmaya gidişinden faydalanarak «arap dili» Türk kültür vatanında üstünlük iddiasına başlamış, Türkiye'yi «Arap Dünyası»na bağlı bir «uydu» haline sokma çabasına girmiştir.

İkinci Bölüm

İSLÂM DEVLET SİSTEMİ

«Din Devleti» deymi tam yerinde bir deyim değildir. «İslâm Dininin Devleti» demek daha doğrudur. Zira, gaye İslâm Devleti değildir. Gaye, *toplumu islâma göre yaşatmaktır*. İslâm Devleti bu gayeyi sağlayacak olan vasıtaadır. Devlete vücut vermiş olan dindir. **İslâm Devleti** öyle bir siyasî mekanizmadır ki, müslüman birliği ve beraberliği o mekanizma ile temin olunacaktır. Kur'an (sûre 49, âyet 10), "İnnemelmü'minûne ihvetün" demiştir. Şu halde, maksat tek mil müslümanları kardeş halinde tutmaktır. İslâm, tek mil insanların eşit oldukları hakkındaki temel esasa dayanır. Binaenaleyh, her türlü milliyetçilik islâmın insan eşitliği prensipine aykırı düşer⁸. İnsanlar eşittirler. Bu eşitlik ancak islâmda gerçekleşmektedir⁹. Şu halde, yapılacak şey, İslâmı bütün dünyaya yaymaktır. **Devlet, dinî toplumun siyasî organizasyonudur**¹⁰. İslâm, devlet olarak yayılacaktır. Bu hal dine, ister istemez, siyasî bir mahiyet vermiştir. İslâm, hâlâ bu mahiyetten kurtulamamış ve müslüman toplumlar bu yüzden bunalımdan çıkamamışlardır.

⁸ Osmanlı devletinin son devrinde milliyetçilik akımının bilhassa entellektüeller arasında rağbet görmesinin bir sebebi de, devlet hayatının din baskısından kurtulması imkânlarının aranmasıdır. Devlet ile ayniyet haline girmiş olan dine karşı açıkça mücadele girişilemediği için milliyetçilik görüşü altında din tesirlerinin azaltılması istenmiştir. Bugün ise, birtakım okumuşlar hem islâmcılık, hem de milliyetçilik taraflıdırlar (Banguoğlu — 5.1.1968 günü Bütçe - Plân Komisyonundaki demeci).

⁹ İkinci Mahmud'un müslüman olmayan uyrukların müslüman uyruklara eşit haklara sahip olduklarını tekrarlamasını bu bakımdan da değerlendirmek gerekir. Bizce, Abdünnâsır'ın bir arap milliyetçiliği kurma gayreti islâm prensipleri karşısında başarıya ulaşması mümkün olmayan bir çabadır.

¹⁰ Pritsch, E. — *İslâm'da Devlet Fikri*, Terc.: S. Ş. Ansay, Ankara 1944, s. 3. İslâm Devleti hakkında: İbn Khaldun, *Mukaddeme*'sinde (Cilt I, s. 342 - Charles Issawi çevirisi, 4. bası, London, 1963, s. 135), "Devlet, dine göre kurulmuştur; zira ancak bu suretle her şey Cenab-ı Hakkın hükmü altına sokulabilir." diyor.

İslâm'da Egemenlik :

İslâmî Devlet anlayışında *egemenlik Allah'tadır*. Kur'an 3. sûrenin 26. âyetinin sonunda şöyle demektedir: "İnneke alâ külli şey'in kadîr" (Zira, her şey üzerinde kudret sahibi sen [Allah]sin). Aynı âyetin koymakta olduğu esas da şudur: "Allahümme melekemülk! Tü'ti-lmülke men teşâ, ve tenziülmülke mimen teşâ!" (Ey egemenlik sahibi Allah! Sen egemenliği dilediğine verirsin, ve Sen egemenliği dilediğinden geri alırsın!). Egemenliğin kaynağı Allah'ın iradesidir.

Teokrasi :

Allahın iradesi de (şeria) emirleri ile belirir. İslâm Devleti başlangıçta bir teokrasi devletidir. Pritsch, İslâmın siyasî ideali her şeyi içine alan bir Tanrı Devleti (Civitas Dei)'dir¹¹, der.

İslâm Devletinin meşrûluğu Kur'an'ın 4. sûresinin 59. âyeti hükmüne dayanır: "Ya eyyühellezine, âmenü atiullahe ve Atiurre-süle ve ulülemri minküm" (Ey iman sahibi, Allaha itaât et ve Peygambere ve aranızdaki otorite sahiplerine itaât eyle!).

Devletin başında Allah vardır. Lâkin, Allah gözle görülmez. Devleti *idare edecek vasıtası* (Resûl)'dür.

Bu hükümden çıkan netice, Hükümete itaâtin dinî bir ödev olduğudur. Yine bu hükümden, devletin başına geçecek olan kimse-nin, yani siyasî iktidarı kullanacak şahsın seçilmesi gerekeceği sonu-cunu çıkaran müellifler vardır¹². Bunlar, âyette yer alan "Aranız-daki otorite sahipleri" sözünden bu sonucu çıkarmaktadırlar. Ancak, daha Emeviler devrinde seçim usulü ortadan kalkacak ve ye-rine irs usulü gelecektir.

¹¹ Op. cit, s. 9.

¹² Asad, Muhammad — The Principles of State and Government in Islam, Los Angeles 1961, s. 36.

Emîr :

Siyasî iktidara zilyed olan, (Emîr)'dir. Emîrül'müminin sıfatını alan Ömer için (İmam) lakabı da kullanılmıştı. Emîr olabilmenin tek şartı (En âdil kimse olmak)'tır: "İnne ekremeküm indallahe etkaküm" (Allah indinde en asiliniz en âdil olanınızdır)¹³.

Hükûmet otoritesi Kur'an'ın 42. sûresinin 38. âyetindeki nassa göre kullanılmalıdır: "Emrühüm Şûrâ beynehüm" (Emirler aralarında danışma iledir). Danışma bir heyet ile olacaktır. Bu heyet (Meclis-işşûrâ)'dır. Fakat, **Emîr**, toplum iradesini kendi şahsında kişileştirdiği için (Meclisüşşûrâ)'yı bizzat terkip eder.

Gerek yasama, gerek yürütme yetkileri Emîr'e aittir. Devletin yasama ve yürütme faaliyetlerinde ayrılma yoktur. Yürütme yetkileri kötüye kullanılacak olursa bu hali önleyecek etkili bir tedbir yoktur. Ayrıca, Emîr veya İmam, başkanlık Hükûmeti sisteminde olduğu gibi, hem devlet başkanıdır, hem de hükûmet başkanıdır. Yürütme kuvveti Emîr'dedir. Emîr, (zil-emir)'dir, yâni (iktidarı elinde tutan)'dır. Tekmil yürütme sorumluluğu Emîr'in şahsında toplanmıştır.

Halk ve Hükümdar :

Kur'an, halkın birlik halinde Hükûmetin peşinden gitmesini emreder. Allah mü'minlerin canını ve malını satın almış ve karşılığında kendilerine cenneti vermiştir: "İnnellahe işтира minelmüminine enfüşehüm ve emvalehüm bienne lehumülcennete"¹⁴. Emîr ise, Allah adına iş görmektedir. Binaenaleyh, fertlerin tekmil

¹³ Kuran, sûre 49, âyet 13: "Emîr" unvanını ilk üç Osmanlı Hükümdarı için kullanmıştır. Hammer bunun yerine "Sultan" sözünün geçmiş olduğunu ve bu sözün ilk olarak Birinci Bayezid (Yıldırım) için kullanıldığını söylerse de, Kramers'e göre, Birinci Murad (Hüdavendigâr) devrinde kullanılmıştır (1359 - 1389) (Ordo Portae — Ş. Baştav yorumu - Budapest, 1947, s. 18). Ayrıca bak. İslâm Ansiklopedisi, (Emîr) için: Cüz 32, s. 261; (İmam) için: Cüz 50, s. 980.

¹⁴ Kur'an, sûre 9, âyet 111.

varlıklarına, canlarına ve mallarına el atmak hakkını haizdir. Mü'minleri silâh altına alıp askerlik ödevine tâbi tutmak, onlardan (Zekât) vergisi almak¹⁵, özel mülkiyeti kayıtlamak bu esasa göre cereyan eder.

Halk, Emîr'e kayıtsız şartsız itaât edecektir. Peygamber bir hadîsinde şöyle diyor: "Elâ külliküm rain ve külliküm mesulün an raiyetihi fel'imamellezi âlennâsi rain ve hüve mes'ulün an raiyetihi" (Nasıl ki her biriniz çoban iseniz ve her biriniz kendi sürüsünden sorumlu ise, İmam da halkın üstünde sürüsünden sorumlu çobandır)¹⁶.

Emîr'e itaât din borcudur. Zira, Peygamberin emri öyledir. Bir hadîste şöyle deniyor: "Bir tek kimsenin önderliğinde ve emrinde toplandığımız zaman kuvvetinizi bölmeğe ve topluluğunuzu ayırmaya kalkışacak olanı katlediniz"¹⁷.

İslâm Devletinde insanlararası münasebetleri yalnız **islâm hukuku** düzenleyebilir. Hukuk, ilâhî hukuktur¹⁸. İslâma uygun bir toplum hayatı kurulabilmesi için «Devlet»'in de müslüman olması lâzımdır. Gerçi, bu netice müslüman olmayanlar için büyük bir tehlikedir. Fakat, tarihteki en büyük Müslüman Devleti olan Osmanlı Devletinde, Devleti idare edenlerin insanî anlayışları ve Türk-Müslüman halkın her çeşit inanç hürriyetine saygı duygusu sayesinde böyle bir tehlike ortaya çıkmamıştır¹⁹.

İslâm Devlet anlayışı totaliter rejim kapılarını açık tutan bir anlayıştır. Nitekim, tekmil islâm devletleri en az otokrasi rejim-

¹⁵ Müslüman olmayanlar (Cizye) vergisi öderler.

¹⁶ Al-Buhârî ve Müslim — M. Assad'dan naklen; op. cit., s. 59.

¹⁷ "Men etaküm ve emriküm cemi' alâ recülün vahid yüridü en yeşak asaküm ve yüferriku cemaatiküm faktülühü."

¹⁸ Pritsch, E. — Op. cit., s. 4.

¹⁹ Bakınız: Bülent Nuri ESEN - Troisième Colloque International sur la Convention Européenne des Droits de l'Homme. Document H/coll. (70) 3/Com. 2, Bruxelles 1970, s. 3.

leri ile idare olunmuşlar ve bugün de idare edilmekte bulunmuşlardır²⁰.

Hilâfet :

İslâm Devletinin *teokratik karakteri*, Muhammed'in ölümü ile sona ermiş; bunun yerine (hilâfe) esası geçmişti. İlk Halife, Muhammed'in halefi oluyordu. Daha sonra, Halife Allahın vekili sayılmış ve devlet tekrar teokratik bir hüviyete girmiş ise de, Emeviler devrinde Devlet aynı zamanda dünüevî bir nitelik almıştı.

Türkler İslâma **Abbâsî Devleti** yoluyla girmişlerdir. Bu devletin ana çizgileri şöyledir:

Devletin temelindeki fikir «*Hilâfe*» kavramıdır. Hilâfet, halifedir. Halifenin hukukî durumu ise şöyledir:

Görevi, genel çıkarları korumaktır. Bunun için, birtakım yetkilere sahiptir. Bu yetkileri *Mâverdi* şöyle sayıyor: İslâmlığın devamını sağlama, yargı, hayat, ırz ve malları koruma, ceza verme, sınırları koruma, savaş (Jihad), vergi alma, maaş tâyini, memur tâyini, devlet işlerine özen gösterme²¹. Dikkat olunursa, görülür ki, Halifenin *kanun koyma hakkı yoktur*. Zira, kanun, değişmez naslar halindeki Allah iradesidir.

²⁰ Teokratik sistem için bakınız: M. Bloch — *Petit Dictionnaire politique et social*. Paris 1896, s. 745. Bizce teokratik bünyeli devlette demokratik rejim imkânsızdır. Aykırı noktai nazar: İ. Arsel — *Türk Anayasa Hukukunun umumî esasları*, Ankara 1962, s. 6.

²¹ El Maverdi — *El Ahkâmessultaniye*. Ostrorog çevirisi. Paris, 1901. Ibn Khaldun'a göre (op. cit. c. I, s. 342), Cenab-ı Hak'kın maksadı insanların öteki dünyada kurtuluşudur. Bu bakımdan, halkın hem bu dünyaya, hem de öteki dünyaya dair olan dinî kanunlara uyması gerekir. Bu kanunları yapmak yetkisi Tanrı'dadır, yâni Peygamberler ile onların yerine gelen Hâlifelerdedir. Hilâfetin anlamı budur. Ibn Khaldun *Hilâfet*'i şöyle tanımlıyor: "Hilâfet, âhiret ve dünya işlerine ilişkin dinsel emirlerin gerçek anlamına uygun şekilde halkı idare etmektir." Hilâfet ile Hükümdarlık bir aradadır. Zira, müşterek maksada varmak için bütün gayretleri bir araya getirmek gerektir. Bu müşterek maksat bütün dünyayı savaş (cihad) yolu ile İslâm'a sokmaktır ve İslâm'ın da gayesi tekmil kavimler üzerinde hâkimiyet kurmaktır (op. cit., c. I, s. 415).

Halkın Halifeye karşı ödevi ise, *itaattir*. Halk - Halife ilişkisi vekâlet akdi şeklinde de görülmüştür.

Halk ile devlet arasındaki ilişkileri anlamak için sosyal bünyeyi gözönüne getirmek gerekir. Orta çağda devlet iki sınıf insandan meydana gelmiştir: Otorite sahipleri, yani devleti idare edenler, ve «raiye», yâni idare olunanlar.

İdare edenler hükümdara *sadakat yemini* etmişlerdir. Bunu tesbit eden “bîat” halk ile halife arasındaki vekâlet akdinin tasdiki sayılmıştır²².

İslâm'da Sosyal Bünye :

İktidara muvafakat edenlerin bunlar olduğu anlaşılıyor. Hükümdarla aralarında feodal bir bağlantı vardır. Aralarında bir zümre vardır ki, asâlete dayanan bir *aristokrasi* sınıfı teşkil eder. Bunlara «Seyyit»ler denir. Peygamber sülâlesinden gelenlerdir. Kana dayanan bu aristokrasi sınıfı yanında bir de memurların meydana getirdiği bürokratik aristokrasi vardır²³.

Gerek bu aristokrasilerin, gerekse müderris, hâkim, müftü sınıflarının hükümdar ile kişisel bağılılıkları görülür. Hükümdar ailesi mensuplarının ise, özel bir durumları vardır.

Hükümdar ve ailesi mensupları «Ehl-i seyf»'dir. Askerî aristokrasiyi meydana getirirler. Silâhlı kuvvetlere komuta etme imtiyazı bunlardadır. İslâm-Türk Devletlerinde *askerlik görevleri yalnız Türklerdedir*. İdare edenler sınıfına mensup olanlar Beytül mâlden para alırlar. **İdare olunanlar** ise Beytül mâle, yani Hazineye vergi

²² Pritsch, E. — *Op. cit.*, s. 11. Devleti, anlaşma fikri ile kıyaslayınız.

²³ Bir kısım islâm Türk devletlerinde memurluk başlangıçta Türk olmayan unsurlara verilmiştir. Fakat meselâ, İlhanlılarda memurlar (Ehl-i imaret) adı verilen bir sınıf teşkil ederler. Ehl-i imaret mensupları, begler sınıfındandırlar. Kamu görevlerini yönetenler feodal hiyerarşi içinde derebeyidirler. Bunların altında esnaf ve tüccar, işçi ve çiftçi sınıfları görülür. Çiftçi sınıfı içinde hem köleler vardır, hem de feodal düzen gereğince toprağa bağlı serfler vardır. Bunlar toprakla beraber alınıp satılırlar.

ödeyenlerdir. Bunlar üç sınıftır: Çiftçiler, işçiler ve esnaf ve tacirler. *Devlet idaresinde payları yoktur.* Savaşta dahi sadece seyircidirler. Neticeyi beklerler. Buna göre, savaşı kim kazanmışsa vergilerini ona ödemeğe devam ederler.

Sosyal sınıfların bu durumunu nazara alan Selçûkî Hükümdar *Sencer*, gayet realist bir tasnif yapmıştır. *Sencer*'e göre, devletin nüfusu üçe ayrılır: İktidara taraftar olanlar, karşı olanlar ve tarafsızlar.

Üçüncü Bölüm

TÜRK - İSLÂM DEVLETLERİ

Devlet Anlayışında Değişme :

Abbasi Devleti, bilhassa İran tesiri ile, Emeviler devrinin dünya devleti anlayışından uzaklaşmıştır. Devlet yeniden *uhrevî bir mahiyet* almıştır. Filhakika, İranlılar hükümdarda ilâhî bir asıl görmekte idiler. Aynı anlayış Abbasîlere de bulaşmıştır. Bu yüzden, Halife, dünya işlerinden elini çekmiş; dinî meselelerle uğraşmakla yetinmiştir. Devlet idaresi komutanlara ve vezirlere kalmıştır. Bundan sonra, islâm birliği parçalanmıştır. Ayrı ayrı islâm devletleri ayrı ayrı din toplumlari haline gelmişlerdir. Bu devletlerin hükümdarları "Sultan" ünvanını almışlardır. Sultana "Allahın gölgesi" denildi²⁴.

Oğuzların ikiye bölünmesi ile ortaya çıkan Selçuk kolu İslâmiyeti kabul edince²⁵, Asya'da *siyasî ve dinî birlik* kurulmuştur. Selçuklular çok kuvvetli askerî ve idarî teşkilât kurdular. İslâmdan önceki Türk Devletlerinin niteliklerinden biri olan. "çift krallık" usulüne uygun olarak saltanat, hükümdar ailesinin ortaklaşa malı

²⁴ Pritsch, E. — *Op. cit.*, s. 9 ve müteakip.

²⁵ Türkistan ahalisi 960 yılında Türkmen Hükümdarı Karahan zamanında islâm dinini kabul etmiştir. Hammer'in naklettiği efsaneye göre, Oğuzların atası Oğuzhan'ın yirmi dört erkek torunundan herbiri bir aşîretin başında idi. Bir kısmı doğuya, bir kısmı da batıya yayılmıştı. Batıya gidenler Selçûkîlerdir.

sayılıyor ve başta bir Büyük Sultan ve ülkenin çeşitli bölgelerinde de Sultanın çocukları devleti idare ediyordu. Yalnız, yeni bir müessese meydana gelmişti: *Atabeklik*. Her prensin yanında «vasî» görevi ile bir «Atabek» yer almıştı. Bunların en ünlüsü *Nizamülmülk* olmuştur²⁶.

Hilâfet Anlayışında Değişme :

Hülâgü'nun Abbâsî saltanatına son vermesinden sonra hilâfet anlayışı tamamen değişti. Halifenin Kureyş Kabilesine mensup olması şartı yerine *Allahın ehliyetli gördüğü kimse* şartı geçti. Bu kimse, kudreti sayesinde Halife oluyordu. Hükümdar kim ise, Halife de o idi. *Hilâfet Hükümdarlığa tâbi* hale gelmişti. Bu netice de, islâmdan önceki Türk devletlerinin hükümdarlık anlayışına uygun olarak ortaya çıkmıştır. Artık hilâfet, saltanatın bir vasfıdır²⁷.

Halife yeni baştan siyasî bir kişi olarak belirmiştir. Din ve devlet aynı eldedir. Daha sonra, *Birinci Selim* Mısır'ı fethedince, hilâfet de saltanatla birleşecektir.

Devlet - Din İlişkisi :

Siyasî düzenin din düzeni ile bir arada oluşu islâm devletlerine has bir olay değildir. Eski Yunan devletlerinde de bu görülür. Roma devletinde de *civitas* ve *respublica* dinî mahiyet taşımışlardı. Ancak, din, hıristiyanlıkta olduğu gibi, yaygınlaşmak isteyince; veya *islâmiyette* olduğu gibi evrensel olmak iddiasını taşıyınca siyasî vasıfta bir otorite haline gelmek ve bu maksada göre örgütlenmek zorundadır. Böyle olunca da, ortaya şu mesele çıkar: *Devlet*, siyasî bir organizasyon olarak, bağımsız olacaktır. Bağımsızlık demek, yabancı iradeye bağlı olmamak demektir. Nitekim, Batıda bağımsız

²⁶ Nizamülmülk'ün «Siyasetnâme»si M. Ş. Çavdaroğlu eliyle türkçeye çevrilmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdare İlimleri Enstitüsü yayımları - 1, İstanbul 1954.

²⁷ Pritsch, E. — Op. cit., s. 16

devlet anlayışı XVI. yüzyılda dinin dünyevî faaliyetlere *müdahalesini önlemek* amacı ile ortaya çıkmıştır. Bize göre, Osmanlı Hükümdarı **Birinci Selim**'in aynı zamanda «Halife» ünvanını alıp en yüksek din otoritesini de nefesine maletmesi, *devlet işlerine dini karıştırmamak* amacını taşır.

İslâma Giren Türk Devletleri :

Türk Devletleri İslâm'a girdikten sonra «Fıkıh»ın «Şeriat»a dayanan katı kurallarına rağmen kendi geleneklerinden, yerleşmiş devlet anlayışlarından gelen esasları ön plânda tutmuşlardır. XI. yüzyıla ait bir kaynak olan "*Kutadgu Bilig*"²⁸, bize hayli faydalı bilgiler getiriyor. Eserin (Metin) cildinin Giriş kısmında: "... insanlar arasındaki münasebetleri tanzim eden esaslara, hiç bir yerde ve bilhassa Türk tarihinde, yalnız din gözü ile bakılmamış olduğu da, isbata muhtaç olmayacak derecede bedihîdir." denmektedir²⁹. Gerçekten, *Kutadgu Bilig*'in incelenmesinden anladığımıza göre, **Devlet İdaresi**'nin belirli prensipleri vardır. Bunları beş esas olmak üzere belirtmek kabildir sanıyoruz:

1. Rasyonalizm — Eserin yazarı "*Yusuf Has Hâcip*" onu Karahanlı Devleti hükümdarı "*Melik Buğra Han*"a sunmuşsa da sözünü ettiği esasların tekmil Türk Devletlerini kapsadığı anlaşılıyor. Devlet idaresine hâkim olması zarurî görülen ilk unsur "akıl"dır. "*Begler akıl ile yurdun ve halkın işini gördüler*" (1952). Halka baş olmak için "bilgi" şarttır³⁰.

²⁸ *Kutadgu Bilig*, "devlet ve saadet sahibi olmaya yarar bilgiler" demektir. (*Kutadgu Bilig* - Tıpkıbasım - Viyana nüshası, İstanbul 1942, s. 131- Divanı Lûgat-it-Türk'e dayanarak Kilisli Rifat açıklaması. Ayrıca, bakınız: A. Dilaçar — *Türk Dili*, sayı 211 - Nisan 1969 daki inceleme (s. 6).

²⁹ Arat, Reşid Rahmeti — *Kutadgu Bilig* I, Metin, İstanbul 1947. s. XVII.

³⁰ "Beğ" veya "Bey" adı "Bilig" sözüne bağlıdır. Bilig arap alfabesiyle b, l, k harflerinin biraraya getirilmesi ile yazılır. *Kutadgu Bilig*'e göre, "Bilig" in "lâm"ı, yâni (l) harfi giderse (bk), yâni (beğ) veya (bey) kalır, zira arapça alfabede (bk) bey okunur.

2. Halkçılık — Devlet idaresi Halk içindir. Yusuf Has Hâcîp halkın idareye katılmasından söz etmiyor. Fakat, Devlet idarecisini: “İktidara geldin ve Halka yakın oldun. Dikkat et! Sonra ömrün boyunca pişman olursun.” diye uyarıyor (1464). Halk için idarenin sağlanabilmesi diğer üç esasın gözetilmesine bağlıdır.

3. Kanun Üstünlüğü — Devlet düzeninde temel kural, kanun üstünlüğü olmalıdır. “Dünya kanun ile düzene girer.” (2034). “Bir memleketin bağı ve kilidi ikidir: ihtiyat ile kanun.” (2015). *Beylik çok iyi bir şeydir. Ama, daha iyi olan şey Kanundur ve Kanunu doğru uygulamaktır.*” (454). Aynı düşünce şu beyitte de yer alıyor: “Kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın!” (2033). Şu halde kanun halk yararına, halk için uygulanacaktır. Aynı esas kanunun yapılmasında da gözetilecektir: “Ey kanun yapan, iyi kanun koy!” (1458). “Hangi Bey memlekette doğru kanun koymuşsa, o, memleketinin düzenini sağlamış ve gününü aydınlatmıştır.” (2017).

Kanun üstünlüğünün sağlanması için eşitliğe riayet gerekir. Nitekim, Devlet idaresi prensiplerinden biri de eşitliktir.

4. Eşitlik — “İster oğlum, ister yakınım veya hısumum olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun (807); kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz.” (818). Eşitlik yönünden yerli ve yabancı ayrımı gözetilmemektedir. Nitekim XIII. yüzyılda

Yunus Emre de:

“Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan
Şer’ ile evliyâysa, hakikatta âsidir.”

diyecektir.

Eşitliğin şartını meydana getirmekte olduğu *Hürriyet* ve *İnsan Hakları* anlayışı Devlet İdaresi prensiplerinin beşincisini ifade etmekte ve Kutadgu Bilig’de şöyle anlatılmaktadır:

5. İnsan haysiyetine saygı — “İnsanları Bey ya da Kul diye ayırmam.” (809). *Çünkü, aslında bütün insanoğullarının menşei büyüktür.*”

İnsanlararası ilişkilerde **hürriyet** anlayışı hâkimdir. “İnsana insanlığı ölçüsünde mukabelede bulun. Bu biçim mukabelede bulunabildiği içindir ki insana insan adı verilmiştir.” (5893). Hürriyetin şartı hoşgörüyü anlatan şöyle bir beyite raslıyoruz: “İnsanların iyisi başkalarına karşı her vakit insanca davranan kimsedir.” (5892). Hürriyeti yokedici unsurlar mahkûm ediliyor. Bunlardan “biri zulümdür” (2024). “Dünya zulüm ile bozulur.” (2034). Yusuf Has Hâcip direnme hakkını hatırlatan fikirler ileri sürüyor: “Bey, iki şey ile kendi beyliğini bozar.” diyor. Yâni, siyasî rejim devrilir, demek istiyor. Zira, “eğri yola” gireceğinden, “doğru yoldan şaş”acağından bahsediyor. Bu sonuca sebep olarak da “Zulüm”ü gösteriyor.

Görülüyor ki, İslâma girmiş olan Türk Devletleri Keyfî Devlet İdaresi rejimine karşıdır. Bağımsızlığa kıskanç ölçüde düşkünlüklerinin bir sebebi de budur. Gerçekten, Türk Devletinin, islâm öncesindenberi karakteri bağımsız olmaktır. Bu karakter Selçuk devri Anadolu beyliklerinin çarpışmalarında da görülür. Osmanlı Devleti de bu amaçla kurulmuştur. Türk toplulukları bağımsızlığı dış müdahale ve tesir yokluğu şeklinde anlarlar. Bu telâkki gayet kıskanç bir telâkkidir. Din vakıâsı ile bağımsızlık anlayışını bağdaştırmak isteyen Birinci Selim, dış tesir yokluğunu Devlet iç hayatına da maletmeyi uygun bulmuştur. Bu suretle, tesir ve müdahale içten de gelemeyecek ve **bağımsızlık ilkesi** zedelenmeyecektir. Diğer taraftan, İslâmın en üstün otoritesi olarak Osmanlı Hükümdarı, İslâm âlemi devletlerini kendi etkisi altında bulundurabilecektir.

Türk - İslâm Çelişmesi :

İslâmın çok önemli bir yönünü unutmamak gerekir. Muhammed, (Hâtem-ül-enbiya)dir. Yâni, son Peygamberdir. Her çeşit düzenin en mükemmeli İslâmdadır. Artık, başka bir Peygamber çıkıp daha mükemmeli getiremez. İslâmın zaman içinde tekâmüle ihtiyacı yoktur. **İslâm, kalıplaşmış ideal düzenler sistemidir.** Bu sistem başka sistemlerle buluştuğu zaman bunlardaki üstün vasıfları kendine almaz. Bilâkis yokeder. **Türkte** ise, *ilerici ve reformcu* bir dehâ vardır. Bu

özellik İslâm ile çelişme halindedir. Türk, acem kültürü ile temasa geldiği zaman bu kültürün daha ileri bir insanlık yaratılmasına yarayacak taraflarını almıştır. Arapla buluştuğu zaman, yine aynı şeyi yapmıştır. Fatih, İstanbul'u alınca Bizans kültürünün faydalanılabilecek meyveleri Türkün olmuştur. Bu zamandan itibaren Osmanlı Devleti Türk, İran, Arap ve Bizans kültürleri karışımına dayanan sosyal bir bünye almıştır. Türkü, mizacının gerektirdiği devlet hayatına kavuşturmanın o zaman için tek çaresi tekâmüle imkân vermeyen İslâmı kendi bağrına alıp tekâmüle elverişli tarzda kullanmaktan ibaret olmuştur.

Osmanlı Devletine gelince, bağımsızlık kayıtsız şartsız olacağına göre, Türk Osmanlı Devleti, Devlet olarak, herhangi bir dinsel inanışa ve bu arada İslâm Dini inanışına da esir kalmamalı idi.

Dördüncü Bölüm

OSMANLI DEVLET SİSTEMİ

Osmanlı Devletinin, kuruluşundan itibaren, kendine mahsus bir hukuk sistemi vardır. *Somlo*'nun «Hukuk Ansiklopedisi»nde «Türk Hukuku» maddesinde ileri sürülen Osmanlı Devletinde *Kanunî* devrine kadar yabancı hukuk sistemleri yürüdüğü hakkındaki iddianın aslı yoktur. Daha «Bursa devri»nde Osmanlı Devleti İslâm'dan önceki Türk devletlerinden ve Selçuklulardan gelme müesseselere sahiptir. *Askerî bünyede bir devlet* oluşu, ferdin hükümdara şikâyet hakkı, Veliahdın devlet idaresi stajına tâbi tutulması, yabancı kadınla evlenme, yabancı kültüre açık olma gibi vakiâlar bunun delilidir. Bundan başka, devlet mütemediyen ihtiyacın gerektirdiği yeni müesseseler kurmaktadır. *Somlo* Ansiklopedisinde yayınlanan makalede yeralan Osmanlı Devleti hukuk sisteminin İstanbul'un fethine kadar münhasıran Sünnî - Hanefî mezhebi hükümlerinden ibaret olduğu hakkındaki iddiada da hiçbir suretle isabet yoktur.

Fâti̇h Mehmet :

Genellikle kamu görevlilerinin yetkilerine ve sorumluluklarına ilişkin kuralları ve devlet işlerinin görölmesinde gözetilecek usulleri gösteren, ayrıca ceza hükümleri taşıyan «*Kanunnâme-i Âl-i Osman*», yâni Fâti̇h Kanunu için Hükümdar: “Atam ve Dedem Kanunu” deyimini kullanmakla esasen yürümekte olan hukuk düzeninin yazılı metin haline sokulmuş olduğunu gösteriyor.

Bu kanun, devlette ilk pozitivist hareketin mahsulüdür. Kanunun meydana gelmesinde hükümdarın Bizans hukuk düzeninin şeklinden ilham almış olduğunu sanıyoruz. Zira, Bizans’ta «*Justinianus kanunları*» yazılı şekilleri ile mevcut bulunuyordu. Fâti̇h’in aynı yolu izlemiş olduğu anlaşılıyor. Fâti̇h Kanunu, hükümdarın herşeyden önce, “**şekilde modernizm**” eğiliminin mahsulü olmuştur. Bundan başka, İslâmdan önceki Türk Devletlerinden beri sürüp gelen bir geleneği de tazelemiştir: *Kanun koyma yetkisinin hükümdara ait olduğu geleneğini*.

Yasama Yetkisinin Sınırı Olarak “Şeriat” :

Fakat, Osmanlı hükümdarının yasama yetkisi bir sınırla kayıtlıdır³¹. Her çeşit yasama alanına el atamaz. Bir yasama alanı vardır ki kutsaldır, dokunulmaz. Osmanlı Devleti, kuruluşunda, bu kutsal yasalarla birlikte ortaya çıkmıştır. Bunlar “**Şeriat Kuralları**”dır. Yâni, Kur’an’dan ve Hadis’ten çıkma kurallardır. Hükümdar bunlara aykırı düzen koyamaz. Hükümdarın koyduğu kanun, hukuk ve din otoritelerinin kontrolü altındadır. Devleti bütününde ilgileyen bir kanun konduğu zaman şayet şer’î kanunlara aykırılık görülürse hükümdar suçlu olur. Bu durumun müeyyidesi hüküm-

³¹ Siyasal iktidarın dinsel iktidara bağı tutulmak istenişi fikri daha önce, XIII. yüzyılda Saint Thomas d’Aquin’de görüldü. O da, siyasal iktidar ruhanî iktidara tâbi olmalıdır tezini savunur.

darlıktan uzaklaştırılmasıdır. Bu yüzden (Hal') edilmiş sultanlar vardır³².

Anayasal Düzen :

Devletin ana düzeni "islâmî"dir. Anayasası din kanunudur. Devletin *dinsel bir anayasa temeli* üzerine oturmuş olması Osmanlı Devletinin anayasal niteliğidir. Fakat bu prensip, gerçeklerle ve hayatın ihtiyaçları ile uyuşamayacak bir prensiptir. Mutlakiyet nüvesi sultanın şahsında değil, *Anayasal Sistemdedir*. Anayasal sistemin dinsel hukuk oluşu, din kurallarının *hem dinf, hem de dünyevî* mahiyet taşımaları, devlet idaresinde hükümdarın tedbir ve karar serbestisine karşı büyük engeldir. Binaenaleyh, din kurallarının katılığı ile devlet idaresinin gerekleri arasında çatışma vardır. Halkı ifade eden *Müslüman Cemaati* fevkâlade muhafazakârdır ve hükümdar bu psikolojik mâni yüzünden kudretini kullanamaz duruma girecektir. Dinsel düzen, hükümdarın egemenliğini yokedecek ölçüde darlaştırmaktadır. Gittikçe genişlemekte olan devlet ülkesinin idaresinde **disiplin sağlanması** tehlikeye girmektedir. Uzak yerlerdeki görevleri kontrol imkânı kalmamaktadır. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için **yeni bir sistem** kurulmuştur.

"Değişirme" Sistemi :

Çok ustaca kurulmuş olan yeni sistem sayesinde dinsel uyumsuzluğun mahzurlarını gidermek mümkün olacaktır. İdare mekanizması üzerine kontrol sağlanması uzak Eyâletler Beyleri üzerinde hükümdarın mutlak yetkilere sahip olması ile kaabil olabilecektir. Üstelik, fethedilen yeni topraklar halklarının müstevliye karşı nasıl bir ruh hâleti içinde bulunduğunu Türkler bilmektedirler. İşgal olunan

³² Bu devirde devletin anayasal düzenine ilişkin kuralları koyan (Ulemâ) sınıfıdır. Serhadlerde fetihle ağraşanların uydukları bu kurallar, esas itibariyle, "Ş e r'i" kurallardır. Bu kuralları bildirenler de din bilginleridir, yâni ulemâdır. Fethedilen yerlerde uygulanacak kuralları koyanlar yine bu ulemâdır. Bu devirde ulemâ sınıfı hürriyetçidir. Tekmil dinlere karşı hoşgörülük ana prensiptir.

yerler ahalisi müstevliye karşı nefret duygusu taşır ve pasif bir karşı koyma içindedir. Bu mahzurları gidermek için Osmanlı Türkleri "Devşirme" müessesesini kurmuşlardır. Devşirme sisteminde fet-holunan yer ahalisinin küçük yaşta sayılabilecek çocuklarından bir kısmı seçilip hükümdara gönderilir. Bunlar hükümdarın kölele-ridir. Hükümdar, üzerlerinde «Hayat ve Memat hakkı»na sahiptir. Hükümdarın malıdır. Devşirme çocuklar özel ve titiz bir itina ile yetiştirilirler. Ve yetiştikçe devlet idaresi mekanizmasında görevlendirilirler. İdarî makamlar bunlara verilir. Ordu kademelerinde bunlar ödevlendirilirler. Ordu eratı bunlardır. Hükümet hizmetle-rinde, orduda ve sarayda bunlar kullanılır. Devşirme sisteminin uygulanması ile hem ordu, mem de idare, hükümdarın mülkü hâline gelmiştir³³.

Devlet Esas Fonksiyonlarına Bakış :

Devletin başlıca görevi «yürütme»dir. Yasama görevi diye birşey yoktur. Osmanlı Devletinde yasama ve yürütme birleşmiş değildir. Yasa, Şeriatır; Şeriat hükümleridir. Bunların yürütülmesi ve Devletin bu hükümlere göre yönetimi bahis konusudur. Yargı fonksiyonu ise, baştan başa müslüman elemanlar tarafından yerine getirilir. Yargı kuruluşu içindeki görev sahipleri daima doğuştan müslümandırlar.

Görülüyor ki, kuruluş ve yerleşme devirlerinde Osmanlı devletinin kuvvetlerarası ilişkiler yönünden başlıca özelliği devlette ba-ğımsız bir yasama iktidarı mevcut olmayışıdır. Bundan başka, yürütme iktidarının dağılışı bakımından ayırıcı niteliği, idare mevkilerinde bulunanların hükümdara şahsî bir ilişki ile bağlı oluşlarıdır. İdare içinde ödevli eleman, zamanla işgal edeceği mevki

³³ Hükümdarla Devşirme Sınıfı arasındaki ilişki o kadar kişiseldir ki, bu sınıf askere «Kaapû Kulu» askeri denir.

ve alacağı sıfat ne olursa olsun, tekmil hayatı boyunca hükümdarın kölesi kalmakta devam eder.³⁴

Diğer taraftan, *siyasî müesseseler din kurallarına dayanır*. Din kuralları ise değişmez, basit kurallardır. «Ulemâ» denilen sosyal dinî sınıf bu kuralların bekçiliğini yapar, değişmezliğini sağlar. Bunlar, kısa zamanda her türlü yeniliğe karşı koymuşlardır. Hukuk hükümlerini uygulayan bunlardır. Başlangıçta tutumları sadece muhafazakâr iken, daha sonra gerici bir tutuma girmişlerdir.

Devletin **Anayasa düzeni dinî kanunların koyduğu düzendir**. Hükümdar, din kanunları dışında kalan işlerde **en yüksek otoritedir**.

Ancak, devletin ana kuruluşunu düzenleyen din olunca, siyasî iktidar tâbilik durumundan çıkamayacağı için dinî otoritenin de siyasî iktidar sahibine ait olması devlet idaresini mümkün kılacak tek yol olmuştur.

Birinci Selim, dinî iktidarı siyasî iktidarla birleştirmiştir. Divan-ı Hümayunda hem din işleri insanları, hem de devlet işleri sorumluları yer alacaktır.

Hükümdar, Şeyhülislâm'ın ve Kazaskerlerin (Halife) olmak sıfatı ile başıdır. (Sultan) sıfatı itibariyle de Veziriâzâm, Vezirler, Defterdarlar, Beylerbeyleri, Kaptanpaşa ve Yeniçeri Ağası grubunun başındadır. Bu gruba memurlar sınıfının başında bulunan Nişancıbaşı da girer³⁵.

³⁴ Lybyer, A. H. — Government of the Ottoman Empire in the Time of Soliman the Magnificent, Cambridge 1913, s. 36, ve Robert Mantran - La vie Quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses Successeurs (XVIe et XVIIe siècles), Monaco 1965.

³⁵ Divanın şemasını şöyle göstermek mümkündür:

DİVAN ÜYELERİ

(Üç sınıf)

I - Devlet resmî şahsiyetleri sınıfı temsilcileri

II - İdare eden sınıf temsilcileri

III - Yargı sınıfı ve İslâmî müesseseler temsilcileri

Sultan ve ailesi
Saray erkânı
İdare mensupları.

Veziriâzâm.
Anadolu Beylerbeyi
(askeri ve mülkî)

Şeyhülislâm (Müftüler reisi).

Hükümdarın devlete ait iki görevin, *dini karakter içinde erimiş halde bulunan yargı görevi* ile yürütme görevlerinin başında bulunuşu ve idare sisteminin yapısı devlete «**Merkeziyetçi**» vasıf verir. Bu vasıf islâmdan önceki Türk devletlerindenberi devam eden bir vasıftır. Yalnız, bu defa, **yasama iktidarından yoksun** bir merkeziyetçilik eski mezkeziyetçiliğin yerini almıştır.

İslâmî Bünye :

Hükümdar iki sıfatı şahsında birleştirmiş olmakla beraber devlet, islâma dayanır. Binaenaleyh, monokratik bir devlettir. İslâmda ise, bir tek tanrı vardır. Bunun sonucu olarak kuvvet merkezi de tektir. İslâm, Tanrı emirlerine dayanır. Tanrı emirleri ise mutlaktır. Onun için, islâma dayanan devlet mutlakiyetçi olmak zorundadır. Buradan da İslâm Devletinin ana niteliği belirir: İslâm devleti **tek kuvvetle temsil olunan mutlakiyetçi bir siyasi kuruluş** olarak gelişmiştir.

Osmanlı Devletinde İslâmdan önceki *Türk devletlerinde* görülen bir başka nitelik yine devam etmektedir: Devlet, askerî karakterde bir devlettir. Tekmil devlet teşkilâtı, ayrıca teşkilât meydana

Daimî ordu (süvari ve piyade).	âmir).	Anadolu Kazaskeri.
Daimî orduda hizmet için yetiştirilmekte olan gençler topluluğu temsilcileri.	Rumeli Beylerbeyi.	Rumeli Kazaskeri.
Sultan ve ailesinden gayri derecelerin özellikleri:	Kaptanpaşa.	
1) Hıristiyan ana baba- dan doğma kim- seler veya bunların çocukları oluşları.	Yeniçeri Ağası.	
2) Sultanın köleleri oluşları.	Nişancıbaşı (ehli ka- lem).	
	Defterdar.	
	Çavuş Başı (Saray memurlarının ba- şı).	
	Reis Efendi.	

getirilmesine hacet kalmaksızın, otomatik olarak barış halinden savaş haline geçebilecek bünyededir.

Dünyevî ve ruhanî iktidarlar aynı kişi eli ile ve dirayetle kullanıldığı müddetçe aralarındaki zıddiyet, rekabet ve mücadele her zaman bir hakem bulabilmiş, aynı kuvvet merkezî çatışma sebeplerini kontrolü altında tutabilmiştir. Ancak, dinin gerek ferdî, gerekse sosyal yaşayış üzerindeki ağır tesirleri, din kurallarının her işi düzenleme iddiaları, dini siyasî alandan uzaklaştırmayı mümkün kılmamış; sadece, ve o da, kudretli hükümdarlar devrinde, *iki iktidar arasında denge* sağlanması yolu ile giderilebilmiştir,

Yeni Kültür Dünyası :

Bizans'ın fethi ile Türkler XV. yüzyılda tekmil uygarlık değerlerinin belirlediği yegâne merkeze zorla girmişler ve Osmanlı Devleti siyasî alanda *Avrupa devletleri topluluğunun bir üyesi* haline gelmiştir. Fetih ile birlikte İmparatorluk hüviyeti alan Osmanlı Devleti **Bizans İmparatorluğunu kendine maletmiş**, bu İmparatorluk yeni **Osmanlı İmparatorluğunda devam etmiştir**. Türkler yeni bir kültür dünyasına çıkmışlardır. Yeni kültür dünyası yeni bir vatandaş tipi yaratacak, «Türk» yerine «Osmanlı» geçecektir.

İşte bu yeni devleti kurmuş ve yerleştirmiş olan İkinci Mehmet'tir⁸⁶.

Osmanlı Devleti Bizansın fethinden *Kanunî'nin* ölümüne kadar (1566) büyük bir Avrupa devletidir. Bu devrede câmi imamı, vâiz gibi din adamlarının devlet üzerinde herhangi bir etkisi olma-

⁸⁶ Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunu İkinci Murat'ın kurmuş olduğunu söylediği halde (*The Foundation of Ottoman Empire*), Wittek'e göre, İmparatorluğu kurmuş olan İkinci Mehmet'tir (*Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu* - F. Arık çevirisi). Wittek, Osmanlıların bizans kültürü üzerinde işlediklerini ve bu kültürü esas alıp ona i s l â m i bir şekil vermiş olduklarını anlatmak ister. Wittek'in izahlarından esinlenerek diyebiliriz ki: Osmanlı Devletinin imparatorluk haline geçişi bir yandan içten dışa bir kuvvet etkisi, yâni fetih amacının gerçekleştirilmesi; öte yandan da fethedilen alanda raslanan unsurların iç kuvvetler olarak müesseseleştirilmesi ile vukua gelmiştir.

yacaktır³⁷. Düşüncelerine değer verilen ulemâ sınıfı mensupları din hademesi değildir. Bunlar İlahiyat meseleleri ile uğraşırlar, öğretim faaliyetleri ile meşgul olurlar, hâkimlik ederler.

Kanunî'nin veziri *İbrahim Paşa*'nın Birinci Viyana kuşatmasından birkaç yıl sonra Avusturya İmparatorluğu ile girişilen barış görüşmelerinde söylediği sözler *yükseliş devrinin siyasi iktidar anlayışını* belirtiyor: «**Bütün iktidar hükümdardadır.** Hükümdar yalnız gerçeklere ve adâlete karşı gidemez. Veziriâzâmın ödevi, ona gerçeği ve adâlet isterlerini hatırlatmaktır». Görülüyor ki, devlet idaresinin temel prensipi **adâlet düşüncesidir**, hakka saygı esasıdır.

Beşinci Bölüm

OTORİTE BUNALIMI

Kanunî'nin ölümünden sonraki iki buçuk yüzyıl süren çağ değerler yıpranması devridir. Devlet otoritesi hükümdarın elinde değildir. Sarayın «*Harem Dairesi*»ne geçmiştir. Yüz yıl kadar süren *Köprülü*'ler vezâreti otorite bunalımını giderememiş, *Köprülü*'lerden sonra bunalım büsbütün artmış, fiilî iktidar «*Kızlar Ağaları*» elinde kalmıştır.

1808'e kadar saltanat süren on sekiz hükümdar, *Birinci Mahmut* (1730-1754) ve yenileşme fikirlerini gerçekleştirmek istemiş olan *Üçüncü Selim* (1789-1807) istisna olunursa, silik kişilikte kimseler olmuştur.

Fâtil devrinden bu yana ikinci Batılılaşma teşebbüsü **İkinci Mahmut** devrinde görülür. Bu zamandan itibaren Türk anayasal gelişmesine hâkim olan karakter şekil değiştirecek, siyasi ik-

³⁷ F. Peters Richard, buna karşılık Bektaşî dervişleri tarikatının siyasi hayata tesir etmiş olduğunu söylüyor (*Histoire des Turcs*, Paris 1966, s. 63). Bu sözlerin *Selim I* devri başlangıcı için doğruluğu biliniyor. Bektaşî etkisi o hükümdarın işe karışmasıyla sona erecektir.

tidarla dinî iktidar rekabeti yenileşme ile taassup arasında vuruşma haline gelecektir.

Buhranı Giderme Çabaları :

İkinci Mahmut reformcudur. Yobazlar zümresi reform fikrine karşı harekete geçecek, hükümdara «Gâvur Padişah» diyecektir. Dış politikada Osmanlı Devleti büyük devletlerin tesir yarışması alanı olmuştur. Devlet ardı ardına savaşlardan baş alamaz. Bunlar yenilgi ile bitmektedir. Dış saldırılara karşı koymanın tek çaresi “Avrupahlaşmak”tır. Avrupalılaşmak demek, her şeyden önce, hürriyet ülkücülüğü demektir. Yenilik hürriyetle olur. Taassup, yeniye ve hürriyete karşıdır. Şu halde, ilk iş olarak gericiliği yoketmek gerekir. Gericiliği destekleyen kuvvetler ortadan kaldırılmadıkça yenileşmeye girişilemeyecektir. Nitekil, İkinci Mahmud, her şeyden önce gericiliğin kuvvet dayanağı olan yeniçeriliği ortadan kaldıracak, Avrupa biçimi bir ordu kuracaktır. (Nizam-ı Cedid) budur ve hükümdarın düşündüğü *yenilikleri gerçekleştirme vasıtası* olarak kurulmuştur. Perde arkasından Yeniçeri Ocağına tesir ederek devlet idaresine karışan Bektaşî tarikatını yasak edecektir. Kıyafette değişiklik olacaktır. Sarık gidecek, fes gelecektir. İslâmın tecviz etmediği insan tasviri hükümdarın resmi şeklinde paralarda basılacaktır. Kur’an hükümleri yeniliklere uygun yolda yorumlanacaktır. Vatandaşlar arasında soya ve din inancına bakılmaksızın eşitlik kurulacaktır. Bu nokta anayasa hukuku yönünden en önemlisidir. Mahmut, “eşitlik” “ilkesi”ni devlet hayatının temel değeri olarak ele alır. Çıkardığı Ferman’da tek mil tebaanın menşe’ ve mezhep farkı gözetilmeksizin tam bir âhenk içinde bulunacağını ilân eder. Veziri-âzam, «Başvekil» olmuştur. Avrupa âdetleri halk içine girmeye başlamıştır. Okuma odaları açılmış, ilk tiyatro binası yapılmış, ilk Türkçe gazete basılmış, hastaneler ve sağlık kurumları kurulmuş İstanbul köprüsü inşa edilmiş, buharlı gemi gelmiş, Paris’e ve Londra’ya öğrenimde bulunmak üzere öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. Batı uslubü yaşayış memlekete girmiş, gericilik ve dinî taassup

«Nizam-ı Cedîd» sayesinde yenilmiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreği sonunda serbest düşünce galip gelmektedir.

Abdülmecid'in saltanatı başında **Mustafa Reşid Paşa**'nın ilân edeceği Gülhane Tanzimatına dair Hattı-ı Şerif, liberal düşüncenin vesikası olacaktır. Bu vesikaya kısaca (Gülhane Hattı) denir. Gülhane Hattı ile halledilmek istenen mesele, Osmanlı devletinin içine düşmüş bulunduğu (otorite bunalımı)dır.

Gerçekten, 1808'de meydana gelen «Sened-i İttifak»ın gayelerinden biri, merkez otoritesini tanıtmak olduğu halde, netice tersine çıkmış ve merkez otoritesi büsbütün zayıf ve iktidarsız hale düşmüştür³⁸.

Sened-i İttifak :

Sened-i İttifak, devletin anarşi içinde bulunduğuunun resmî belgesidir. Devlet hayatına bir düzen getirmek ister. Aynı zamanda, merkezin dışında kuvvetler bulunduğuununu tesbit eder. Türk devlet-

³⁸ Vezir Sokullu'nun ölümünden sonra merkez otoritesindeki çürüklük açığa çıkmıştır. Anadolu'ya (Celâli) eşkiyası hâkim olmuştur. Büyük arazi sahibi (Âyân) kendi bölgelerinde fiilen bağımsız birer siyasi otorite haline gelmiştir. Hükümdara meydan okumaktadırlar. Sened-i İttifak bu duruma son vermek ister. İktidardan yoksun halde bulunan merkez otoritesini kudretli bir taşra beyinin ele geçirmesi tehlikesi belirlemiştir. Bu tehlikeyi önlemenin acele çaresi merkez dışı kuvvetleri birbirine karşı dikmek olabilir. Âyân arasında rekabet olursa merkez kurtulabilir. Onun için, Sened-i İttifak hükümdara karşı bir hareket hâlinde âyânın bunu elbirliği ile bastıracağına dair taahhütlerini tesbit eder. İttifakı bozmaya kalkışan olursa tek mil âyân ona karşı harekete geçecektir. Herhangi bir ayaklanmayı tek mil âyân birleşip yatıştıracaktır. Âyânın birbirlerinin nüfûz alanlarını çiğnemesi de önlenmek istenmiştir. Tehlikenin kalkması için merkez dışı kuvvetlerin merkeze bağlanması öngörülmüştür. Taşralarda toplanacak asker, devlet askeri olacak, merkezin vergi toplama emirlerini âyân yerine getirecektir. Merkez otoritesinin yokluğu yüzünden fiilî kudret sahipleri kanunsuz hareket etmekte, ahaliye zulüm etmektedir. Merkez buna mâni olamamaktadır. Tek çare, bizzat âyânın bunu önlemesidir. Bu maksatla, Sened-i İttifak'a, zulmün önüne geçilmesi için âyânın taahhüt altına girmiş olduğunu belirten bir hüküm konmuştur.

lerinin İslâmdan önceki devirlerdenberi karakterini teşkil eden «Merkeziyetçilik» prensipinin yıkılmış olduğunu, ancak tekrar canlandırılmak istendiğini gösterir. Devletin, başlıca fonksiyonlarını yerine getiremeyecek durumda olduğunu ortaya koyar. Güvenliğin sağlanması (Madde: 1, 5 ve 6), ordu yetiştirilmesi (Madde: 2) ve vergi toplanması (Madde: 3) gibi aslî devlet görevleri fiilî kuvvetler eline bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda merkezî otoritenin itibarını kaybetmesi devlet idaresinde dinî tesirin yarattığı buhranın eseri olmuştur. Avrupa'da modern devlet ortaya çıkınca, yâni din tesirinden kurtulmuş siyasal örgütlenmeler kurulunca kuvvetli bir siyasal merkeziyetçiliğe ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı İmparatorluğunda ise, dünyevî iktidar dinî iktidarla rekabette başarı gösterememiştir. Bu yüzden taşra iktidarları din kuvvetlerini kendilerine iyice bağlamakta çıkarlar görmüşler, ekonomik faktörlerin de tesiri ile, merkezî iktidar karşısında fiilen özerk duruma gelmişlerdi. Artık zedelenen, yıkılmak üzere bulunan merkez otoritesini saydırmak devletin erimekteki varlığını kurtarmak için ilk şarttır.

(Sened-i İttifak) merkeziyetin kurtulması zorunluğunun cevabı olmuştur. Hükümdarlık makamı, Sened-i İttifakı elde etmekle merkez otoritesinin hükümdarın şahsında devam etmekte olduğunu taşra kuvvet merkezlerine kabul ettirmiş oluyordu.

Sened-i İttifak bir yönü ile de merkez otoritesinin kurtuluş beratı olmuştur. Bu vesika merkez iktidarının fedakârlıkları bahasına elde edilebilmiştir. Hükümdarın yetkilerine sınır konulmuş olması da bu kanımızı pekiştirmektedir.

Ulemâ, taşra beylerini destekler. Bunlar tutucu kuvvetlerin temsilcisidirler. Sened-i İttifak, devlet idaresine hiçbir iyilik getirememiştir. Nitekim, İkinci Mahmut, (Âyân)ı fiilen merkez otoritesine tâbi kılacaktır. Ancak, bu hal uzun sürmeyecektir. **Tutucu kuvvetler, ilerici düşünce ile mütemadi savaş içindedir.** Mısır'da Mehmet Ali bundan faydalanacak, yeni-eski çarpışması otoriteyi daha derin bir bunalım içine sürükleyecektir.

Mustafa Reşit Paşa buhranın halli çaresini «devlet idaresinde modernleşme»de görür.

Tanzimat Fermanı :

1839 yılının 3 Kasım Pazar günü Gülhane'de okunan Ferman, devlete liberal bir anayasa yapısı kazandırdığı için "*Magna Carta*"ya benzer. Önce meseleyi ortaya koyuyor: Otorite buhranının sürüp gelmekte olduğunu söylüyor. Bunun çözülmesindeki zorunluğu belirtiyor. Sonra da, tedbirleri sayıyor. Her ne kadar şer'î hükümlere uyulmasından söz ediliyorsa da, bunlarla devlet idaresinin mümkün olamayacağı, yeni kanunlar çıkarılması gerektiği anlatılmıştır.

Bir yasama organı kuruluyor. Bu organ ele alınacak konuların niteliği bakımından iki kısım halinde iş görecektir. Orduya ait kanunları «*Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Seraskeri*» hazırlayacak; diğer kanunları yapmak «*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*»ye ait olacaktır. Hükümdarın görevi bu kanunları tasdik etmektir³⁹.

Çıkarılacak kanunlar belli prensiplere göre hazırlanmış olacaktır. Bu prensiplerin başında insan haklarına saygı gelir. Yaşama hakkı, insan haysiyeti, mülkiyet hakkı, vergi adâleti, millî savunma ödevinde adâlet, gözetilmesi gereken ana esaslar olacaktır.

Şeriat, büyük darbeyi Gülhane Hattı'ndan yemiştir. Zira, Ferman, kanun üstünlüğü fikrini ve eşitlik prensipini getiriyor, (*Şeriat*)tan ayrı ve Bağımsız bir Yasama mercii zorunluğunu taniyordu.

³⁹ Tanzimat Fermanı'nın anayasa düşüncesine etkisi yönünden bakınız: Abadan, Y. — Tanzimat Fermanı (Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış), s. 19, Ankara 1950.

Atatürk'e göre (Söylev ve Demeçler, c. I, s. 199), Gülhane Hattı memleket içinde isyan körüklemekte olan gayri müslim unsurlarla onları destekleyen Batı Devletlerini memnun etmek zorunluğundan meydana gelmiş bir vesikadır. Bundan dolayı da gerçek değişmeler getirememiştir.

Gülhane Hattı anayasal bir vesikadır. «Şart» şeklinde bir anayasa metni niteliğindedir. Zira, düzenlediği konular, anayasal konulardır. Temel haklara ve hürriyetlere, vergiye, cezaya, yargılamaya ilişkin ana esasları koyduğu gibi, devlet kuruluşunda yeralan müesseseleri kurmakta, siyasî otorite problemini ele almakta, yasama görevini devlete mal etmektedir⁴⁰.

Bazı müellifler⁴¹, Gülhane Hattı'nın *hükümdar otoritesini bürokrasiye devretmek* maksadını güttüğünü söylerler. Bu görüşte gerçek payı vardır. Fakat, aslında en önemli nokta otoriteyi kukukan elinde

⁴⁰ Tanzimat, yeni bir siyasî anlayışın ifadesidir. Yeni bir siyasî rejim getirmek istemiştir. Tanzimatın meydana gelmesinde iki etki vardır. Türklerin Batılaşmak suretiyle yenileşmek arzusu ve Avrupa büyük devletlerinin zorlaması. Fakat, sosyal enfastrüktür o kadar katılmıştır ki, mevcut müesseseleri söküp atmak mümkün olmayacaktır. Yeni müesseseler eskilerin yerine geçemeyecek, eskilerle bir arada işlemeye çalışacak ve aralarındaki mahiyet ayrıklığı yüzünden müesseseler arası mücadele başlayacaktır. Dualisme, yani ikilikcilik devletin bir karakteri haline gelecektir. XIX. yüzyıl ile birlikte açıkça beliren ikiliği, ileride Atatürk devriminin cevaplayacağı mesele olarak görenler vardır. Dr. Taner Timur'un Doçentlik tezi bunun örneğidir. Bu müellif (Batı etkisi ve kültür ikileşmesi) adını verdiği olayı bir ekonomi tarihi problemi olarak ele almaktadır (*Türk Devriminin tarihi anlamı ve felsefi temeli*, Ankara 1967).

Anayasal açıdan, Tanzimat, devletin egemenlik işareti olan yasama iktidarını belirtmiş olan vesikadır. Getirdiği yeni anlayış, vatandaşın birtakım insan haklarına sahip olduğudur. İlk defa devlet idaresini bir ana kuruluş düzeni içine sokmak istemiştir. Ana hürriyetleri teminat altına almak (yargılamaların açık olması esası), eşitlik prensipini devlet hayatında esas kılmak gayretindedir. Eğitim dâvasını birinci plâna koymuştur.

Bu bakımdan denebilir ki, Tanzimat, başlıca iki maksada yönelmiştir: 1) Devlet temel kuruluşunu belirli müesseselere bağlamak, 2) Vatandaş güvenliğini sağlamak. Nitekim, Mithat Paşa'nın (*Kanunu Cedid*) adı ile kaleme aldığı anayasa müsveddesi olsun, (Ahmet Mithat — *Üss-ü İnkılâp*, cilt 2, s. 321) Sait Paşa lâyihası olsun (aynı eser, s. 333), bu iki maksada yönelen hükümler teklif etmekte idi.

⁴¹ İnalçık, Halil — *Belleten*, cilt XXVIII, Ekim sayısı, s. 614.

Diğer bir kısım müelliflere göre (msl. Ongunsu), Tanzimat, devleti islâh ve tekâmül yolu ile gençleştirmek ve yenileştirmek teşebbüsü olmuştur.

bulundurandan alıp başkasına vermek değil, yokolmuş otoriteyi yeniden canlandırmak ve yaşamaya kabiliyetli bir hale sokmaktır. Bunun için de geçici tedbirlere gidilmekle yetinilmemiş; otorite, onu elinde bulunduranın kişiliği dışında, devamlı bir müessese haline sokulmak istenmiştir. Bu maksatla, değişmez prensipler konulması gerekli görülmüştür. Otoriteyi sağlayacak olan devlet idaresi cihazıdır. Bu cihaz insan elemanı sayesinde işler. Şu halde, her şeyden önce, yeni sistemi yürütmeye *yeterli kimseleri yetiştirmelidir.*

Tanzimat, devletin yenilenmesi işinin ancak yukarıdan aşağı mümkün olabileceği kanısındadır. Bu işte idare edilenlerin hiçbir payı olmayacaktır. Onun içindir ki, Tanzimat sonrası olayları hep idare edilenlerin dışında cereyan eder⁴².

Yenilik, Ulemâ denilen sınıfın işine gelmez; Taşra Beylerinin çıkarlarına uymaz. Bunlar yeniliğe cephe alacaklardır. Yegâne silâhları dindir. Tanzimatın din yönünden caiz olamayacağını, Tanzimatla meydana getirilmek istenen devletin, islâmî devlet anlayışına uymadığını söyleyeceklerdir. Eşitliğe karşı olacaklardır.

Tanzimat'tan İlk Anayasaya :

Buna rağmen, her yeni ve ileri olan gibi, Tanzimat, geç de olsa, filizlerini verecek ve devlette bir anayasallaşma ihtiyacını duyuracaktır.

Bir defa, mutlak iktidarın karakterinde bir erime başlamıştır. İkincisi, iktidar problemine yeni bir hal şekli bulmak lâzımgelmektedir. Bu hal şeklini 1293 (1876) Kanunu Esasîsi (Anayasası) bulduğunu sanacaktır. Yalnız, Mustafa Reşit Paşa'nın düşüncesi anlaşılammıştır. **Reşid Paşa**, siyasî otoriteyi modern zihniyette bir «İdare edenler Heyeti»ne, bir seçkinler zümresine maletmek, bu vasıfla müesseseleştirmek istemiştir. Hükümdarın kişisel

⁴² Bu hal de Türk geleneğine uygundur. Eskidenberi halk, idare edenin kim olacağını belirtecek mücadelenin seyircisi olmak alışkanlığındadır. (Yukarıda «İslâm'da sosyal bünye» altparagrafına bakınız).

nitelikleri, üstünlükleri veya eksikleri ne olursa olsun, **belirli prensiplere uygun olarak işleyecek bir devlet mekanizması** özlüyordu. 1876 Anayasasını yapanlar bu noktayı gözden kaçırmışlar, kötü-niyet sahibi bir hükümdarın dilediği zaman kolayca yokedebileceği bir anayasa sistemi getirmişlerdi. Nitekim, Birinci Meşuriyet'i Küçük memur - Ordu - Ulemâ üçlüsünün birleşmesinden doğan kuvvetin, Tanzimatın yarattığı «Yüksek Memurlar»la mücadelesinin bir zaferi olarak yorumlayan müellifler vardır⁴³.

1876 Anayasasının getirdiği sistemin ana çizgilerini belirtmeden önce bir hatırlatma yapmakta fayda görürüz.

Meşrutî sistem Kanunu Esası'deki şeklini alıncaya kadar çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Bir defa, **Mithat Paşa**, «*Kanun-u Cedîd*» adını verdiği bir müsvede hazırlamıştı. Parlamentoyu tek meclis olarak düşünüyordu. "Meclis-i Mebusan" 120 üyeden kurulacaktı. 80 tanesini üç yıl için iller seçecek, 40'ını hükümet tâyin edecekti⁴⁴. Klâsik hürriyetlere yer veriliyordu. Yürütme gücü Padişah'ta olacak ve idare usulü "Şer'i şerife müstenit ve merbût» bulunacaktı. Bu

⁴³ (Taner Timur - Op. cit.) Görülüyor ki, Tanzimat'ın doğumundaki etkenlerden iç etkiyi ifade eden aydın idarecilerin devleti modernleştirme gayeleri yürüyememiştir. Nitekim, «1856 İslâhat Fermanı», Tanzimat'ı teyid etmekle beraber, Avrupa'daki Büyük Devletlerin dıştan gelen etkileri ile ilân edilmiştir. Birtakım temel hakları saymasındaki öneminin yanında, devleti Avrupa devletleri topluluğunun bir üyesi yapmakta rolü olmuştur. Lâkin, Anayasa Hukuku yönünden belirttiği durum çok daha önemlidir. Gerçekten, İslâhat Fermanı müslüman olmayanların haklarını korumak istemektedir. Bu da gösteriyor ki, İkinci Mahmut'un gerçekleştirmek istediği eşitlik henüz sağlanamamıştır. Bu maksat, İkinci Abdülhamit saltanatında büsbütün silineceği gibi, 1909 Anayasa değişikliği ile de aksine bir düzene sokulacaktır. 1856 Fermanı'nın Avrupalılaştırma gayretlerine rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısında gericilik yeniden başkaldıracak, yenilik fikirleri ancak Abdülâziz'in hazineyi alıp Odessa'ya kaçması üzerine tepki şeklinde ortaya çıkacaktır. Yeni yapılacak Anayasada yenilikçi fikirler bulunması arzusunun bir sebebi de budur.

⁴⁴ Aynı çözüm daha sonra Krallık döneminde Mısır'da, Âyân Meclisi için düşünülmüş, bugün de Yunanistan'da «Albaylar Rejimi»nde uygulanmakta bulunmaktadır.

müsveddede önemli olan, bizce Mithat Paşa'nın öğretim hürriyeti konusunda öğretim kurumlarının idaresini birleştirmek isteğiştir.

Mithat Paşa müsveddesinden başka bir de Sait Paşa *lâyihası* vardır. Fransız Anayasasına göre kaleme alınmıştır. Egemenliği hükümdara verir. Tek meclisli Parlâmento tasarlar. Meclis çok kalabalık olacaktır (750 kişi). Tek dereceli oy verme usulünü koyar. Padişah Parlamentoyu feshedemez, «Millet Meclisi» daimîdir. Yargı, hükümdar adına yapılır.

Bu son lâyiha çok dikkate değer. Sait Paşa hayli teferruatlı hükümlerle vatandaş statüsünü teminat altına almak istemiş, ayrıca sosyal değerde hükümler de düşünmüştür. Projesinde devletin dini hakkında hiçbir hüküm bulunmadığı gibi hükümdarın yemin formülü de lâik bir formüldür. Devletin temel kuruluşuna gelince: tek iktidar merkezi, hükümdardır. Mutlakiyeti önlemek maksadiyle birtakım tedbirler düşünülmüştür. Hükümdarın Parlamentoyu fesih yetkisi yoktur. Anayasa üstünlüğü sağlanmak istenmiş ve yalnız Anayasaya aykırı olmayan kanunların muteber olacağı söylenmiştir.

1876 Anayasası projesinin daha çok ilham aldığı kaynak, Mithat Paşa müsveddesi olmuştur. Bunda devlet, dinsel bir monarşi olarak düşünülmekte idi.

Altıncı Bölüm

YAZILI ANAYASA DÜZENİ

Kanun-u Esasî :

Kanun-u Esasî, Tanzimat Hattı'nın bir sonucudur. Tanzimatın yapmak istediği yenilikler henüz tamamlanmamıştır.

Tanzimat, toplumun ilerlemesini sağlamak amacı ile yapılmıştı. Fakat, devlet idaresinin şekli, ilerlemeyi mümkün kılacak yeterlikte değildi. Güvenilir ve düzenli bir temel gerekiyordu. Bunun için:

1 — Meşrû bir *hükûmet* lâzımdır. Bu sayede ister tek kişinin, ister bir zümrenin olsun, istibdadı önlenmiş olacaktır.

2 — *Kanun*, tartışma yolu ile meydana gelmelidir.

3 — *Devlet İdaresi* Anayasaya bağlanmalıdır (Kaide-i Meşrutiyete merbûtiyet).

Bu noktaların sağlanması her halde bir parlâmento kurulmakla (Meclis-i Umûmî) olur. Bunu bir anayasa yapacaktır. Yâni, bir anayasaya ihtiyaç vardır.

Yeni Anayasanın dayandığı esaslar şunlar olmuştur:

1 — *Hilâfet ve Saltanatın haklarını korumak,*

2 — *Vatandaşların hürriyetlerini ve eşitliğini sağlamak,*

3 — *Adaleti kurmak,*

4 — *Parlâmentonun yetkilerini belirtmek,*

5 — *Hükûmetin ve idarenin yetkilerini ve sorumluluklarını tesbit etmek,*

6 — *Mahkemelerin bağımsızlığını sağlamak,*

7 — *Bütçenin denk olması için gerekli esasları koymak,*

8 — *Merkeziyetçiliğin yanında taşralara serbest hareket imkânı vermek.*

Fakat, bu prensiplerin düzenlenmesi başarılı olmamıştır. Meselâ, hükümdar ile parlâmento arasındaki karşılıklı ilişkiler denge halinde değildir.

«Meclis-i Umûmî»yi, yâni parlâmentoyu meydana getiren iki kuruluş vardır: biri «Hey'et-i Meb'ûsan»; diğeri, «Hey'et-i Âyân»dır. Hey'et-i Âyân, yani Senato, hükümdarın tâyin ettiği kimselerden meydana gelir. Hey'et-i Meb'ûsan'ı, yâni seçim yolu ile kurulmuş temsilî Meclisi ise, hükümdarın dilediği zaman kapatmak yetkisi vardır. Kanun teklifine hükümdarın izin vermiş olması şarttır. Hükümdar kutsaldır ve sorumsuzdur.

Yürütme organının başı Hükümdar'dır. Bakanlar Kurulunca alınan kararların yürütülmesini emreder.

Kanun-u Esasî, kâğıt üzerinde, vatandaş hürriyetlerine de yer vermiştir. Kişi, ibâdet, basın, şirket kurma, öğretim, mülk hürriyetlerinden söz açmış; eşitlikten bahsetmiş; kişi dokunulmazlığı esasını koymuş, kamu hizmetine girme hakkını tesbit etmiş, vergi adâletinden söz açmıştır. Bu hürriyetlerin ve hakların bir çeşit garantisini olmak üzere dilekçe ve şikâyet hakkını, tabî hâkim önünde yargılanma hakkını, savunma hakkını hükme bağlamıştır; gizli oyla seçim usûlünü koymuştur.

Kanun-u Esasî'de düşünce ve kanaat hürriyetine, seyahat serbestliğine, toplantı ve dernek kurma hürriyetlerine ilişkin hükme rastlanmaz.

İbâdet serbestliği güvenlik ve genel ahlâk ile kayıtlı olduğu gibi, İslâm Dininin korunması ile de kayıtlıdır.

Hükümdar dilediği kimseyi sürgüne göndermek yetkisine sahiptir.

Anayasa sair kanunlardan üstündür. Kanunların Anayasaya aykırı olmamasını Hey'et-i Âyân sağlayacaktır.

Mahkemelerin bağımsızlığına dair hükümler konmuş; ancak, Şer'î mahkemelere de yer verilmiştir.

İstibdat :

Görünüşte, bu sistem parlâmanter hükümet kuruyor, temsil esasına dayanıyor, fert hürriyetlerini getiriyordu. Fakat, gerçekte hiçbir teminat mekanizması taşımayor ve bundan daha önemlisi, *dini iktidarı siyasi iktidarla bir arada şekillendiriyordu*. Bütün bu aykırılıkların sonucu **istibdat rejimi** olmuştur⁴⁵.

⁴⁵ Bazı yazarlar (Peters, Richard F. — loc. cit., s. 117), İkinci Abdülhâmid'in Rus savaşındaki yenilgi üzerine istibdadı kurmak zorunda kaldığını söylerler. Hükümdarın istibdat rejimine gitmesinde bu olayın tesiri bulunmuş olması mümkünse de, sonraki olaylar bu görüşe hak vermemektedir. Zira, şayet bu yazarların yorum biçimleri doğru olsaydı istibdadın hemen başlamasında hükümdarın ilk işi orduyu yenilemek ve kuvvetlendirmek olmak gerekirdi. Despotizmin kurulmasında etkili sebep, İkinci Abdülhâmit'in kişisel mizacıdır. Liberal düşünceye hiç bir eğilimi bulunmayışı saltanatı

İslâm'da siyasî temsil fikri yoktur. Fert, özerk bir değer olmadığı için liberalizm kapısı kapalıdır.

Devleti idare yetkisi münhasıran bir kutupta toplandığından hiç bir grubun veya sınıfın devlet idaresinde hukukça yer tutması da mümkün değildir. Bu bakımdan, korporatif bünyeli bir devlet idaresine de gidilememektedir. Gerçi, korporasyonların zaman zaman mahallî idare üzerinde ve, istisnaen, merkezî idare üzerinde etkileri olmuştur. Lâkin, bu haller sistemli bir devlet idaresi tarzı yaratma istikametinde hareketler olmamıştır⁴⁶.

Mutlak monarşi rejiminin devamı izah olunurken bu noktalar da unutulmamalıdır.

Nitekim, Mutlakiyetçi anlayış, İstibdat Rejimi'ne elverişli bir zemin hazırlamıştır. *Mutlakiyet teorisinde* tekmil yetkiler hükümdardadır. Devlet kuvvetleri iki formül içinde birleşmiştir: Dinin Devletle aynı şey olduğu ve Merkezîyet. Gerek devlet iktidarı, gerek din iktidarı aynı eldedir. Dünyevî ve uhrevî işler beraberlik halindedir. Hükümdarın otoritesine gelince, bu otorite sınırsızdır. Fazla olarak, dinî otorite ile de beraber olduğu için kontrolsüzdür. Bununla beraber, teorik bakımdan, Osmanlı Hükümdarının mutlak otoritesini sınırlayan birtakım kaynaklar yok değildir. Meselâ, "Kanunnâme-i Âl-i Osman" adlı Fâtih mecellesinde yer alan tahta tevarüse dair hükümleri hükümdar değiştiremez. Bunun gibi, tatbikatta Vezirlerin ve Divanların mutlak otoriteyi ma'kûl otorite haline getirdiği olmuştur. Bir de, kayda değer ki, hükümdarlar Yargı meclislerince verilmiş kararları bozmamaktadırlar. Ayrıca, sosyal

mutlak bir kudret olarak anlamakta oluşu, eskiyi değiştirecek her şeyin hükümdar otoritesini azaltacağı kanısında bulunuşu ve bu tarzda bir muhafazakâr anlayışın kolayca taassup haline gelebilmesi despotizmi kolaylaştırmıştır. Bundan başka, istibdat, d i n a k ı m l a r ı n d a ve bu akımların temsilcilerinde ve taraftarlarında hararetli birer müttetik bulmuştur.

⁴⁶ Osmanlı Türklerinde «Fütüvvet» ve «Lonca» adı verilen korporasyonlar için bakınız: Bülent Nuri ESEN - *Türk İş Hukuku*, Ankara 1944, s. 28; ayrıca: Osman Nuri, *Mecel-le-i umûr-u belediye*, c. I, s. 519).

yapı içinde Loncalar, baskı grubu meydana getirdikleri için, bunlar karşısında olsun, Devletin tek taraflı akitlerle taahhüt altına girdiği kabul olunan Kapitülasyonlardan faydalananlar karşısında olsun, hükümdar otoritesi kayıtlı altındadır.

İkinci Abdülhamit'in şahsî idare rejimi, dinî iktidarın işine gelmiştir. Dinî iktidar şahsî idarenin keyfî hareketlerini hoşgörür. Ancak, kendi çıkarlarına dokunan bir tasarruf olursa dinin mukaddes esaslarını ileri sürer. Dinî iktidarın istibdat rejiminde kaybedeceği hiçbir şey yoktur. Çünkü, *istibdât, dinî iktidara dokunmaz*. İkinci Abdülhamit'in Meclis-i Umûmî'yi «Devlet-i Aliye»nin uğradığı politika buhranı gerekçesi ile «muvakkaten tatil»i otuz yıldan fazla sürecektir. Anayasal müesseselerin kalıpları ve muhtevaları tamamen cansız hale gelmiştir. Bununla beraber, koyu istibdat sistemi içinde fert hürriyetleri anlayışı büyük gelişme göstermiştir. Hürriyet özlemi fert haklarının teminatı lüzumunu hissettirmiş ve devlet hayatının anayasal bir düzene sokulması tepkisini yaratmıştır. İhtiyacı duyan, tepkiyi gösterecek olan hep (*élite*) sınıfıdır, aydınlardır. Fakat, **İstibdadı ancak kuvvet yener**. Kuvvet ise, ordudadır. Ordunun işe karışması ile Anayasal rejim yeniden kurulacaktır.

Anayasa'da Değişiklik :

Ancak, ordunun 1908'de ihtilâl yoluyla istibdâda son vermesi anayasa problemini tekrar ortaya çıkarmıştır. 1876 Anayasasının aslında iyi bir çerçeve olduğuna inanılmaktadır. Nitekim, bu çerçeve alıkonulmuş; yalnız, Anayasanın tekrar yürürlükten kaldırılmasını engelleyecek hükümlerin konulması ile yetinilmiştir. Rejim, yine Meşrutî Hükümdarlık rejimi olacaktır. Gerçekten böyle olması için de hükümdarın keyfî hareketine imkân verebilecek hükümler ortadan kaldırılacak, böylece ferd hürriyeti teminat altına sokulacaktır. Bu maksatla, Anayasanın üstün tutulmasını sağlamak için hükümdar, Anayasaya uyacağına dair yemin edecektir (madde: 3). Hükümdarın keyfî harcamalarının önlenmesi için

Taht ödenekleri kanunla verilecektir (madde: 6). Keyfî rütbe tevcihleri câiz olmayacak, bu tevcihler kanunla yapılacaktır (madde: 7). Parlamanter sistemin yürümesi için kabinenin kuruluşu (madde: 27), kabinenin icraatı, kararları ve eylemleri (Madde 28, 30 ve 36), güven oyu (madde: 38) ve parlâmentonun feshi (madde: 35) yeni hükümlere bağlanmıştır. Hürriyetler sistemi yönünden kişi hürriyeti için hükümdarın, ferdi, kişi hürriyetinden yoksun bırakabilme yetkisi kaldırılmış (madde: 113), tevkifin kanunî olması esası (madde ,10) konmuştur. Basın hürriyetinde sansür yasaklanmış (madde: 12:) toplantı ve dernek kurma (ek madde) ve yazışma (ek madde) hürriyetleri tanınmıştır.

Bu değişikliklere rağmen, ndinî iktidar, Anayasa düzeni içindeki yerini yalnız işgal etmekte devamla kalmamış, büsbütün üstünlük kazanmak durumuna girmiştir. 1876 metni devletin **din devleti** niteliğini: devlet dininin islâm dini olduğu (madde: 4 ve 11), dinî iktidarın “Hilâfet-i Kübrâ-yı Osmaniye”yi haiz olan Sultan ile (madde: 3) “Meşihat-ı İslâmiye” (madde: 27) yi işgal eden “Şeyhülislâm” (madde: 29) da bulunduğunu, iktidarı elinde bulunduran hükümdarın yürütme işlerinde “Ahkâm-ı Şer’iye” (madde: 3) yi icra edeceğini⁴¹, “Ahvâl-i Diniye ve Mezhebiye”de eşitlik bahis konusu olamayacağını (madde: 172)⁴⁷, nizamî mahkemeler yanında “Mahakim-i Şer’iye”nin yargılama görevi ifa edeceğini (madde: 87) söylemekte idi.

1909 değişikliği bütün bunlara “şerî” sebeplerle “tevkif”in ve cezalandırmanın câiz olacağını (madde: 10) ve kanunların yapılmasında “Ahkâm-ı Fıkhiye”nin ve “muamelât”ın esas olması lüzumunu (madde: 118) eklemiştir.

⁴⁷ Ahkâm-ı Şer’iyenin yerine getirilmesi bir egemenlik tasarrufu sayılır. Devletin dinî karakteri bunu gerektirir. Ahkâm-ı Şer’iyeyi yerine getirme görevi Millî Devletin anayasal vesikalarında da yer alacaktır. Bu görevi Millî Meclis’in üstlenmesi, dinî iktidarı temsil eden otoritelerin ortadan kalkması anlamına gelir.

Bu suretle, muhtemel bir hükümdar istibdadına sed çekici tedbirler almak ve bunun başlıca çarelerinden birini kişi hürriyetini teminat altında tutmak suretiyle sağlamak yoluna giden yeni anayasa düzeni asıl hastalığı teşkil eden dinî iktidarın sorumsuz davranışını önleyici tedbir almağı düşünmemiş, dinî iktidarı tam anlamı ile bir "tabu konu" haline getirmişti. Nitekim, 1909'dan sonra din büsbütün siyasî sömürme vasıtası olacaktır.

Bu Anayasa değişikliği, maksadı sağlayacak nitelikte olamamış, bir "teselli anayasası" olmaktan ileri gidememiştir.

İttihat ve Terakki :

1906'da Selânik'te kurulan «İttihat ve Terakki Komitesi» 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasını istemişti. Bu kuruluş «Jön Türkler»i temsil ediyordu. 23 Temmuz 1908'de Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi Jön Türkler'in zaferini teşkil etmiştir. Bunlar, yenilik taraflıdır. İktidarı da ellerine almışlardır. Memleket için yeni ümitler belirlemiştir. Ancak, İttihat ve Terakki çok geçmeden mahiyet değişikliği gördü. İlerici karakteri silindi ve yerine taassubun hâkim olduğu bir karakter geldi. Bu yüzden, Türkiye, batılılaşma hamlelerini yapamamıştır. İttihat ve Terakki'nin bundan sonraki tutumu aydınlar ihaneti olmuştur. Aynı hal, 1950'den sonra, Demokrat Parti iktidara geldiği zaman da görülecektir. Bu parti idarecileri de İttihat ve Terakki üslûbundan hareket edeceklerdir. 1965 seçimlerinden sonra da iktidarın tutumu buna benzer bir tutum mahiyeti gösteriyor⁴⁸.

İttihat ve Terakki, istibdadı yıkmak ve Osmanlı İmparatorluğunu eski durumuna getirmek istemişti. Fakat, bunları başaramadı. Yirminci yüzyıl başlarında devletin anayasa sistemi hâlâ demokratik

⁴⁸ İkinci Mahmud'un devlet hayatında temel unsur haline getirmek istediği eşitlik ilkesinin tamamıyla zıddı bir esas Anayasa düzenine girmiş olmaktadır. Yenileşme hareketinin mahkûm edilmesi anlamına gelen bu esas, Cumhuriyet'e kadar Anayasa sisteminde görünmekte devam edecektir.

bir sistem değildir. Devleti eski durumuna getirmek sevdasına gelince, İttihat ve Terakki'nin bu konuda politikası Abdülhamit'in güttüğü siyasetten farklı olmamıştır. Bu siyaset, Türk olmayan unsurları hâkimiyet altında tutmak siyaseti idi. 1876 Anayasasını yürürlükten kaldırmakla hükümdar, zaten Türk olmayan unsurların düşmanlığına sebep olmuştu. Abdülhamid, istibdat rejimi icabı merkezîyetçi bir politika gütmüştü. İttihat ve Terakki de merkezîyetçi idi. Bu yüzden, anayasanın geri gelmiş olmasına rağmen, Türk olmayan unsurların merkeze karşı düşmanlıkları artmıştır. Abdülhamit zamanında Arap dünyası, Osmanlı hâkimiyetine karşı eski Abbâsî İmparatorluğunun halefi olacak bir Arap devleti kurulması hayaline sokulmuştur⁴⁹.

İttihat ve Terakki devrinde ise, Araplar, Osmanlı sömürgeciliğine son vermek gayesini taşımışlardır. Bu gayelerini Birinci Dünya Savaşında devleti arkadan vurmaya suretiyle gerçekleştirme yoluna soktular.

Aslında İttihat ve Terakki'nin *Osmanlı Devletini eski haline getirme* düşüncesi bir hayal olmaktan öteye gidemezdi. Bununla beraber, bu eğilim faydalı bir sonuç doğurmuştur. Gerçekler karşısında millî faktöre yer vermek ve bunu belirtmek gerekmiştir. «Türk» unsurun ne olduğu araştırılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların tutum ve davranışı Türklük şuurunun maddeten ve fi'len uyanmasına yardım etti. Osmanlı Devleti çeşitli milliyetlerden meydana gelen bir siyasî karışım idi. Milliyetler bütünden kopmakta idiler. Anlaşıyordu ki devlet, kendi aslî unsuru ile yaşayabilirdi. Halbuki, *Osmanlı devletinin anayasa çerçevesi* islâmîdir. Ruhanî otorite burada anayasal bir müessesedir. Dünyevî otorite olmaksızın devlet olamayacağına göre, Osmanlı Devletinin başlıca özelliklerinden biri ikilikçi karakteridir. Devleti meydana getiren etnik gruplar bütünden ayrılmakta olduğu için yapılacak şey,

⁴⁹ 1970 de de durum aynıdır. Jön Türkler için bakınız: T.Z. Tunaya - *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1969, s. 312, 526 ve son.

İslâm ümmetini yeni bir Türk İmparatorluğu içinde birleştirmektir. Zira, İslâm ümmetini kurmak Türk liderliği ile mümkün olabilir. Bu ülkünün gerçekleşmesinde asıl rolü devlet oynayacaktır. Yakın tarihin öğrettiği acı dersler devletin Avrupa medeniyetine uyması gereğini ortaya koymuştur. Şu halde, Türk - İslâmî bir modern devlet statüsüne girmek zorunluğu vardır.

Bu düşüncelerin önderi **Ziya Gökalp** oldu. Gökalp'e göre: İslâmî kültür içinde modernleşme mümkündür. Halife, devletin siyasi başkanıdır. Hilâfet ile Saltanat aynı kişide birleşmiş iki ayrı görev değildir. Bu itibarla da, Şeyhülislâm ve Sadrâzam diye iki ayrı görev sahibi olmamalıdır. Devlet kudreti birdir. Yargı da tektir ve bütün mahkemeler Adliye nezaretine bağlanmalıdır⁵⁰.

İslâmî kültür içinde modernleşme formülü *islâmî devlet ile Türk millî devleti tasavvurunu birleştiren bir formül* oluyordu. Buna esas olan düşünceye de (**Türkçülük**) denilmişti. Devlet hem «millî», hem de «dinî» nitelikte yaşayamayacağı için, Savaş sonunda Osmanlı Devleti yok oldu. Ortadan kalkan devlete göre düşünülmüş Türkçülük ülkesü de «temelsiz» kaldı⁵¹.

Yedinci Bölüm

YENİ TÜRKİYE'YE DOĞRU

Ortaya çıkan problem, «Yeni bir devlet kurmak» problemidir. Fikir budur. Ve bu fikir bir adamın kafasındadır. O adam önce fikirden teşebbüse, sonra da teşebbüsten esere geçmek mûcizesini gösterecektir. Gerçi, kâğıt üzerinde hâlâ bir Osmanlı devleti vardır. Fakat, bir ölüden başka bir şey değildir. 30 Ekim 1918 tarihli *Mondros Müt-*

⁵⁰ Zorgbibe, Charles — L'Evolution Politique de la Republique Turque, Revue Juridique et Politique, 1966, No. 3.

⁵¹ Gökalp'ın bu fikri, 12 Mart 1917 tarihli Şer'îye Mahkemelerini Adliye Nezaretine bağlayan kanunda ifadesini bulmuştur.

rekenâmesine göre, ordu dağıtılmış; istihkâmlar, tersaneler, limanlar, tüneller, demiryolları işgal olunmuş; muhabere vasıtaları kontrol altına sokulmuştur. İç güvenliğin sağlanması için gerekecek asker sayısını İtilâf hükûmetleri belirtecektir. Galipler diledikleri yeri işgal hakkını haizdirler. İç Anadolu'da kargaşalık çıkarsa, burası da işgal olunacaktır⁵².

Kuvayı Milliye :

Bu şartlar altında bir devletin varlığından söz açılmaz. Artık Osmanlı Devleti devlet için *varlık şartı* olan bağımsızlıktan yoksundur. Millî topluluk ise, bağımsız yaşamak iradesindedir⁵³. Memleket, şekli anayasal durumu bakımından “meşrûti bir idare rejimi”ne bağlıdır. Fiilî bakımdan ise, askerî işgal altındadır. Bu şartlar altında ancak iki türlü davranış mümkündür: a - boyun eğme, b - karşı koyma. Millî topluluğun tarihten gelme bağımsız yaşama karakteri ikinci yoldan başkasına kapı açmadığı için, “mukavemet”, kendiliğinden ortaya çıkmıştır⁵⁴.

Yurdun çeşitli köşelerinde direnme hareketleri, bağımsızlığa karşı teşebbüslere tepkiler belirmiştir. Karadeniz kıyılarında Pontos devleti kuruluyordu. Nitekim, daha sonra, 18 Aralık 1918'de Batum'da Pontos Rum Hükûmeti faaliyete geçmiştir. Bu devletin kurulması teşebbüsüne karşı Trabzon'da «Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti» kuruldu. Doğu Trakya'da ayrı bir devlet kurulması tasavvuruna karşı «Trakya - Paşaeli Müdafaa Hey'et-i Osmaniyesi» ortaya çıktı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine «Redd-i

⁵² Bu deyim Pritsch'indir.

⁵³ Mütarekenamenin 24 üncü maddesi (Vilâyât-i Sitte)'den bahseder. Bu altı vilâyet şunlardır: Erzurum, Trabzon, Mâmuretülâziz, Bitlis, Van ve Sivas. Mâmuretülâziz, bugünkü Elâzığ'ın o zamanki adıdır.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası «Başlangıç» kısmı daha ilk cümlesinde «Bağımsızlık» kavramını belirtir.

⁵⁵ Prof. Tarık Z. Tuna'ya, bu mukavemetin sadece silâhla karşı koymaktan ibaret olmadığını anlatmak için, “Müdafaa-i Hukuk” terimini tercih eder (Atatürk ve Atatürkçülük).

İlhak» ve «Redd-i İşgal» Cemiyet'leri teşekkül etti. Bütün bu hareketler ve tepkiler memlekette millî şuura sahip bir topluluğun varlığını göstermiş, (Kuva-yı Milliye)yi doğurmuştur.

Amasya Tamimi :

Amasya Tamimi (22 Haziran 1919), meseleyi açıkça ortaya koyar: Devletin varolması için "*hertürlü tesir ve murakabeden âzâde bir hey'et-i milliyenin vücudu elzemdir*". Bu olmaz ise, bağımsızlık da olmaz. Bağımsızlık ise, yokedilmek istenmektedir. Onu kurtarmak şarttır. Bunu da ancak **bizzat millet** yapabilir. Mesele bu olduğuna göre, millet temsilcileri biraraya gelip ne yapılacağını kararlaştırmalıdır. Zâten 10 Temmuzda (1919) doğu illeri Erzurum'da bir kongre yapacaklardır. Millî kongrenin de Sivas'da derhal toplanması uygun görülmüştür.

Büyük Değişme :

Amasya tâmimi ile ortaya konan gerçek, kurulacak yeni devlet'in mayasını teşkil edecektir. Bu gerçek, milletin bağımsız yaşama iradesinde olduğudur. Topluluk hâdiselerin ortaya koyduğu kadere boyun eğmemektedir. Yüzyılların alıştırdığı «tevekkül»ün yerine «**İstiklâl**» parolası geçmiştir. Osmanlı tarihinde ilk defa kadercilik yerine akılcılık ortaya çıkmaktadır. Topluma hükmeden dinî iktidarın dayandığı temellerden biri bu kaderciliktir. Kaderciliğin arkasında din inancı vardır. Memleketin içine düşmüş bulunduğu durumda ise, dinden meded ummak mümkün değildi. İktidarın tutumu (kadere rıza)'dır⁵⁵. Memleketin dört bir köşesinde kendiliğinden meydana çıkan (karşı koyma) toplumdaki gizli ve fakat üstün değer in ifadesidir. Direnme ve baş kaldırma olayı din değerleri alanı dışında bir olaydır. Din, bu olayı bilemez. Bu

⁵⁵ Örnek olarak Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in Bergama Kaymakamlığına çekmiş olduğu telgraf metnine bakınız. Elöve, Mustafa E. — **Anayasa Hareketlerimiz şeması**, İstanbul 1960, s. 38, Not: 71.

defa gerçek bir unsur olarak beliren şey «millet»'tir. Millet faktörü, dinî iktidarın yenemeyeceği faktördür⁵⁶. Dinî iktidara yabancısıdır. İslâm, millet tanımaz. Millî varlıkları eritir. Her türlü değer in üstünde olduğu iddiasındadır.

İslâm, toplumu tek mil görüşlerinde düzenlemek iddiasındadır. Bu iddiası ile din niteliğinden ayrılmış olur. Çünkü toplumu sosyal, siyasal, ekonomik, hukukî alanlarda düzenlemek lâik bir iş tir.

İslâm, din olarak lâik alanı da kapsadığını iddia etmekle nitede zayıf düşmüştür. Gerçi, XVI. yüzyılda ulemadan bir kısmı, ve ezcümle Ebussuut Efendi, toplum hayatının lâik görüntülerini dinî açıdan ele almakta mahzur görmemişler; lâik problemleri dinsel alana sokmuşlardır. Lâkin, bu gayretler sun'î kalmıştır. Zira, eşyanın tabiatına uyamıyacak karakterde teşebbüsler olmuşlardır. Nitekim, bazı müellifler bu teşebbüslerin osmanlı kültürünün sona ermesini ifade ettiğini söylerler⁵⁷. 1918-1919 hâdiseleri, millet gerçeğinin açık ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Gerçekten, gerek bölgesel nitelikteki “*Erzurum Kongresi*”, gerek millî bir kongre olan “*Sivas Kongresi*” iktidarın millette olduğunu tesbit edecektir.

Kongreler :

Artık, **millet iradesi her şey in üstündedir**. Millet bağımsız yaşama iradesindedir. Bağımsızlık devletin varlığı için zaruridir ve devletlerarası ilişkilerde gözönünde tutulacak ana prensip'tir. Bağımsızlığın sağlanması için birtakım şartlar'ın gerçekleşmesi gerekir:

1 — Millet “**kendi mukadderatını bizzat**” tâyin etmelidir (Erzurum Kongresi beyannamesi, Başlangıç). Millî iradeden üstün irade yoktur.

2 — **Siyasî iktidar** millet iradesi'ne dayanmaktadır. Hükümet keyfî hareket edemez (Erz. 8, Siv. 8).

⁵⁶ Din, Devlet içinde etkin nitelik aldığı oranda devletin “insan unsuru” “millet” olma niteliğini yitirir. Bu hali 1968-1970 Türkiye'sinde görebiliriz.

⁵⁷ İnalçık, H. — Türk İdare Teşkilâtı Tarihi, ders notu, s. 23.

3 — **Hükûmet** yabancı bir iradeye bağılı olamaz (her türlü tesir ve murakabeden âzâde - Amasya Tâmiri).

Erzurum ve Sivas Kongreleri Türk tarihinin ilk teşkilâtlanmış halk hareketleri'dir. Dış merkezlerin kararları ile düzenleme alışkanlığı içindeki toplum Erzurum'da doğu illeri ahalisi temsilcilerinin, Sivas'ta da millet temsilcilerinin kararları ile, kurulacak devletin geleceği'ni belirtmiştir. Bu kararlara İstanbul hükûmeti katılmamıştır. Bu bakımdan, Kongreler kararları, Osmanlı Devletini idare edenlerin halk iradesini temsil etmemekte olduklarını gösterir. Varılan kararla ve izlenen gaye ile Başkent Hükûmetinin düşünce ve davranışı arasında hiç bir uygunluk yoktur. İdare edenlerin yabancı iradeye boyun eğmesine karşılık idare edilenler *fiilî mukavemet* halindedirler. Halk hareketi ile hükûmet davranışı arasındaki telâkki aykırılığına rağmen, devletin millî temsil organı olan «*Osmanlı Meclis-i Meb-ûsan*»'ı 28 Ocak 1920'de tarihî görevini yerine getirmek vatanseverliğini göstermiş ve "Mîsâk-i Millî" adlı demeci ilân etmiştir.

Mîsâk-ı Millî :

Mîsâk-ı Millî beyannamesinin altıncı maddesi "*İstiklâl ve serbesti-i tâm*" olmadıkça devlet idaresinin mümkün olamayacağını söylemiş ve böylece Anadolu hareketi *meşrû yasama organı* tarafından da tasvip olunmuştur. Şimdi, «millet» unsuru anayasal bir üstünlük kazanmıştır. Baskı altındaki Başkentte toplanan parlâmento dahi bunu tesbit etmiştir.

Millî İrade Organı Beliriyor :

Lâkin, artık *siyasî iktidarı hukuken kullanmaya yetkili bir devlet organı kalmamıştır*. Diğer taraftan, parlâmentonun Mîsâk-ı Millî'yi ilân etmesi Birinci Dünya Savaşı galiplerinin Osmanlı Başkentini askerî işgal altına almalarını gerektirmiştir (16 Mart 1920). Anadolu bakımından bunun anlamı açıktır: Devlet otoritesi diye bir şey kalmamıştır. Gerçi, Sivas Kongresi'nde (Beyannâme,

madde: 10): “Maksad-ı mukaddesi takip ile teşkilât-ı umûmiyeyi idare için bir (*Hey’et-i Temsiliye*)” seçilmişti, ve bu hey’et fiilî hükûmet durumunda idi. Fakat, millî iradeyi temsil eden bir organ belirtilmemişti. Osmanlı Parlâmentosunun dağılması ve İstanbul’un işgali üzerine bu zorunluk kendini gösterdi. Ankara’da bir meclis toplanması lâzımgeliyordu. Her tarafta seçim yapılarak temsilcilerin Ankara’ya gönderilmesi istendi. Seçilenler (millet)’i temsil ediyorlardı. Kurulacak meclis de (Millet Meclisi) oluyordu. Nitekim, 23 Nisan 1920’de (**Büyük Millet Meclisi**) açılacaktır⁵⁸.

⁵⁸ Gerçekten, Büyük Millet Meclisi açılır açılmaz hükûmet yetkilerini kullanacak olan İcra Vekilleri Heyetinin kurulması meselesi ele alınacaktır (Bk. 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı Kanun). Ayrıca, Mustafa Kemal’in 24 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nde hükûmet kurulması ile ilgili beyanlarına (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 57) bakınız. (B. K. Çağlar Türkçeleştirmiştir. “Bugünün diliyle Atatürk’ün söylevleri”, Ankara, 1968, s. 22).

Kongreler beyannamelerinde ve daha sonraki bir kısım resmî belgelerde saltanatın korunmasından bahsedildiği görülür. Kullanılan ifade tarzı 1774 sonlarında Philadelphia’da verilen kararlardaki ifade tarzına benzer. Yıpranmış ve muhtevassız kalmış eski değer, yâni saltanatın yerine yenisi, yâni hâkimiyet-i milliye geçinceye kadar ara devrelerinde bu yolda hareket edilmektedir (Görüşümüze yakın bir görüş H. V. Velidedeoğlu tarafından da belirtilmiştir: Türk Dili, Mayıs 1970 sayısı, s. 73. Atatürk’ün sözleri için de yine aynı yazı . 75 ve son. Tam metin B. K. Çağlar’da, s. 22-65)

Siyasî iktidarın kuruluş tarzı Mustafa Kemal’in düşüncesinde şöyledir: Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı gün, yâni 23 Nisan 1920’de “...Reissiz bir hükûmet vücuda getirmek zarureti içindeyiz.” dedikten sonra, “... İrade-i Milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vazıüyed tanımak umde-iesasiyesini kabul ediyoruz.”

Diyor ve Meclis hakkında şunları ilâve ediyor:

“**Meclis-i Âliniz**, haiz olduğu selâhiyet-i fevkalâdeye binaen karşısına çıkacak bir kuvve-i icraiyei yalnız mürakabe etmek ve mesail-i hayatiye-i millet üzerinde böyle bir heyetle mücadeleyle mecbur kalmak gibi vaziyet-i hâzıranın mütehammil olmayacağı mahdud bir vazife-i teşriye ile değil, **idare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte** ve selâmet-i Memleket ve Hilâfeti bizzat temin ve **müdafa** vazife ve selâhiyeti ile teşekkül etmiştir ve artık Meclis-i Âlinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.”

T.B.M.M. 25 Nisanda “Kuvve-i İcraîye teşkiline” karar verdi. 2 Mayıs 1920

Saltanatın ve Hilâfetin karşısına (Millet) dikilmişti. Millet: “Her türlü iktidarın kaynağı bendedir” diyordu. Bu, yepyeni bir esas’tı. Osmanlı devletinin anayasa düzenini alt üst etmekte idi. Halife-Hükümdar’a herşeyi kaybettirebilirdi. Hükümdar için yapılacak tek şey vardı: Dini ileri sürüp Anadolu hareketini mahkûm etmek. Nasıl olsa din üstünlüğü halka hâkim olur, diye düşünülmüştü. Bu maksatla Kuva-yı Milliye hareketi dinî fetva yolu ile *gayrı meşrû ve hiyanet* olarak ilân edildi. Fakat, **millî şuuru din inancı da yenemez**. Ve millet, egemenliğin sahibi olduğu kanısına varınca *hiçbir kudret milletle rekabet edemez*. Nitekim, İstanbul’un hesapları boşa çıkmıştır. Dinî telkin yolu bir fayda vermeyince kuvvet yoluna başvurulmuş, millî kuvvetlere karşı (Hilâfet Ordusu) gönderilmiş ve yer yer isyanlar hazırlanmıştır. Bu durumdan istifade eden düşman oldu. Büyük Millet Meclisi kuvvetleri Hilâfet Ordusu ile ve isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Yunan orduları fırsatı ganimet bilip umumî taarruza geçtiler (22 Haziran 1920). Yurt toprakları Eskişehir’e kadar işgal edildi.

Diğer taraftan, İstanbul Hükûmeti 10 Ağustos 1920’de (*Sèvres Andlaşması*)’na imza koyuyordu. Bu andlaşmaya göre, yurdun bir kısmında Ermesintan, diğer bir kısmında Kürdistan adları ile iki devlet kurulmakta, Ege bölgesi Yunanistan’a bırakılmakta, ordu ve askerlik hizmeti kaldırılmakta, Çanakkale ve İstan-

tarihinde kabul olunan kanun “B.M.M. İcra Vekillerinin suret-i intihabına dair Kanun” adını taşır. Bu kanuna göre: “B.M.M.’nin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.”; “İcra Vekilleri B.M.M.’nin ekseriyet-i mutlakası ile aralarından intihap olunur (Madde: 2)”. Kanunun 4 üncü maddesine göre, İcra Vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları B.M.M. halleder.

2 Mayıs 1920 kanunu, aradan çok geçmeden değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliğe göre, İcra Vekilleri olarak seçilecek kimseler B.M.M. Reisi tarafından üyeler arasından namzet gösterilecek ve genel Heyetçe seçilecektir (4 Teşrin-i Sâni 1336 (4 Kasım 1920).

20 Kânun-u Sâni 1337 (20 Ocak 1921) tarihli ilk Teşkilât- Esasiye Kanunu’na kadar durum böyle devam etmiş, ilk T.E.K. ile tekrar İcra Vekillerinin doğrudan doğruya B.M.M. tarafından seçilmesi esasına dönülmüştür (20 Ocak kabul tarihidir. “Ceride-i Resmîye”de yayınlanma 7 Şubattadır - 1 No.lu sayı -).

bul boğazlarının idaresi bir komisyona verilmekte, devlet maliyesi yabancı idareye terk olunmaktadır. Andlaşmanın imzası günü İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan üçlü anlaşma gereğince de güneyden Muş'a kadar olan bölge Fransızların, Batıdan Kayseri'ye kadar uzanan saha da İtalyanların nüfuz bölgeleri olmuştu. Kapitülasyonlar devam etmektedir. Yabancı devletlerin postahaneleri vardır. Yabancılar kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanabileceklerdir.

Sekizinci Bölüm

YENİ DEVLET

“Sèvres Andlaşması”nın öngördüğü bu devlet karikatürüne karşı *millî şuurun ve toplum gücünün ifadesi* olan yeni devlet, **20 Ocak 1921** tarihli Anayasa ile varlığını ilân etti⁵⁹.

Bu Anayasanın adı “*Teşkilâtı Esasiye Kanunu*”dur. Devletin temel kuruluşunu göstermektedir. 23 madde ve bir geçici hükümden ibarettir. On dört maddesi idare kuruluşuna, organlarına ve bunların işleyişine dairdir. İlk dokuz maddede **anayasa sistemi** anlatılmıştır. Başka anayasalara benzemez. Bir kurucu meclis tarafından yapılmış değildir. Fert hürriyetlerine ilişkin hiçbir hüküm taşımaz. Yargı sisteminden söz açmamıştır. Başka anayasalarda bu görülmez. Ancak, böyle oluşuna şaşmamalıdır. Maksat, devlet için bir tek otorite

⁵⁹ Bernard Lewis'e göre (*The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, s. 477), Türkiye yeni bir devlet değildir. Artık siyasi düşünce dış etkiye son vermek için mücadele meselesi ile meşgul değildir.

Bu düşüncenin ikinci kısmına katılırız. Fakat, Türkiye'nin yeni bir devlet olmadığı fikrini paylaşamayız. Türkiye yeni bir devlet olmadıkça var olamaz. Şüphesiz, Türkiye durup dururken, hiç yoktan ortaya çıkmış değildir. Fakat, Türkiye yeni doğmuş bir çocuktur. Her çocuk gibi anası ve babası vardır. Ama, bu, yeni olmadığı anlamına gelmez. Kendisinden öncesi ile ilişkileri bulunuşunu Türkiye'yi yeni bir devlet değilmiş gibi yorumlamamalıdır. Türkiye'nin ruhu, düşünüşü, yaşama prensipleri, amaçları yepyenidir. Bir devleti yeni yapan da zaten bunlardır.

kaynağı belirtmektir. *Millî birliği ifade* edecek olan bu tek otoritedir.

Önce, devlete «**Türkiye Devleti**» denmek suretiyle (madde: 3) Osmanlı devletinin esasen fiilen mevcut olmayan otoritesi hukuken de ortadan kaldırılmıştır.

1921 Anayasası ile bünyesi belirtilen devlet için iki ihtimal düşünülebilirdi: Ya eski devletin tıpkısı ve fakat istilâcının etkisi dışında bir devlet, ya da yeni bünyede bir devlet.

Birinci ihtimal bahiskonusu olamazdı. İstanbul Hükûmetinin millî kuvvetler üstüne yolladığı Hilâfet Ordusu işgal kuvvetleri emri altındaki devletin koruyuculuğunu yapmakta idi.

İkinci ihtimalde ise iki yol vardı:

1) Hükümdarlık kurmak. Buna maddeten imkân yoktu. 1921 başında kurulmuş bulunan Ordu ve bu orduya nüve teşkil etmiş olan milis kuvvetleri Büyük Millet Meclisi sistemine güveniyorlardı. Ancak bu sistem içinde başarılı netice alınacağı inancı vardı.

2) Halk idaresi kurmak. Meclisin ilk toplantılarından itibaren *Mustafa Kemal*'in ortaya attığı fikirler tek yolun bu olduğunu ispat etmiştir. Nitekim, 1921 Anayasası ilk maddesinde "**Halk İdaresi**" faktörünü gün ışığına koyacak ve bunun uygulama bakımından çözüm şeklini "Tek Meclis"te ve o tek Meclis içinden seçilecek Hükûmet'te bulacaktır.

Tertip şekli bakımından alışılmış anayasalar gibi olmayan, anayasalarda hükme bağlanması âdet olmuş hususlardan bahsetmeyen 1921 Anayasası *devlet idaresi için temel prensipler* koyar.

Bu çeşit bir anayasa ancak temelden bir ihtilâl ile gelebilir. Zira, mevcut sistem tamamen yıkılmakta, onun yerine yepyeni bir sistem geçmektedir. İktidar problemi yeni bir formüle göre çözümlenir: "*Hâkimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir*" demekle hükümdarlık müessesesi cansız hale getirilmiştir⁶⁰. "*İdare usulü halkın,*

⁶⁰ Ayrıca, 7 nci madde, Kanun-u Esasî ile Hükümdar'a tanınmış olan yetkileri Meclis'e tanımıştır.

mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.” hükmü ile **demokrasi rejimini kurma** amacı belirtilmiştir. Halk idaresinin gerçekleştirilmesi için *mahallî idare* seçim yoluyla kurulacak organlar eline verilmektedir.

1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu dört meseleyi ele almıştır.

1 — **Egemenlik meselesi.** Çözüm şekli birinci maddenin birinci cümlesinde gösterilmiştir. Egemenlik *yalnız ve ancak millettendir.* Milleti de ancak «Büyük Millet Meclisi» temsil eder.

2 — **Siyasî rejim meselesi.** Bunun cevabı halk idaresi rejimi olmuştur. Birinci maddenin ikinci cümlesi prensipi koyuyor.

3 — **Devlet merkez kuruluşu meselesi.** Büyük Millet Meclisi tek organdır. Yasama ve yürütme kuvvetleri ondadır. Devleti o idare eder. Devletin idare vasıtası “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti*”dir (2., 3., 8. maddeler).

Büyük Millet Meclisi yasama kuvveti olarak tek mil kanunları yapar, değiştirir, kaldırır. Şer’î hükümleri yerine getirir⁶¹. Barış yapar, andlaşma yapar.

Hukuk kuralı meydana getirmede gözetilecek esaslar Kanun-u Esasî’nin 1909 değişikliği ile (118. maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesi) kabul olunan esasların aynıdır. Yürütme kuvvetine sahip devlet organı olarak da hükümet işlerini kendi seçtiği vekiller eli ile yürütür. Vekillere direktif verir. Bunları görevden uzaklaştırır.

4 — **Devlet mahallî kuruluşları meselesi.** Mahallî kuruluşlar iki basamaktır: «Vilâyet» ve «Nahiye». Aralarında idare ünitesi olarak (Kaza) vardır. Vilâyet ve Nahiye idaresinde prensip özerkliliktir. Vilâyet işlerini (*Vilâyet Şûrâsı*) yürütür. Bu şûrâyı halk seçer. Nahiye idaresi daha da orijinaldir. Nahiye işlerini (*Nahiye Şûrâsı*) düzenler. Bu organ doğrudan doğruya seçimle belirir. Nahiye Müdürünü, Nahiye İdare Hey’etini Nahiye Şûrâsı seçecektir. Yetkileri arasında yargı yetkisi de vardır.

⁶¹ Bu hüküm yeni devletin temelini “lâiklik ilkesi”ni yerleştirmiş oluyor ve Türk anlayışında lâikliğin din işlerini devletin kontrol altında bulundurması demek olduğunu söylüyordu.

Mahallî kuruluşlar idaresinin gözetimi merkezce Umûmî Müfettiş eliyle yaptırılır. Umûmî Müfettişliğin baylıca görevi güvenliğin sağlanmasıdır.

Meclis Hükûmeti Sistemi :

Anayasa hukuku yönünden bilhassa üzerinde durulması gereken cihet «Hükûmet Sistemi»'dir. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile kurulan hükûmet sistemi «Meclis Hükûmeti Sistemi» olmuştur. Meclis Hükûmeti Sisteminde devlet yetkileri ve bu yetkileri kullanacak kuvvetler tek mercide, yasama organında toplanmıştır. Gerek yasama, gerek yürütme kuvveti aynı eldedir. Yasama organının yürütme işlerini gördürmek için kullandığı bir hey'et vardır ki, Meclisin bir çeşit memuru durumundadır. Güdeceği siyaseti Meclis çizer. Meclisin hâkim olduğu bu hükûmet çeşidine "*konvansiyonel hükûmet*" adı da verilir⁶².

Burada Devlet Başkanı yok'tur. Yasama ve yürütme yetkileri ayrılmamıştır. Her iki yetkiye sahip bulunan Meclis, yürütme işlerinin yerine getirilmesi için bir komite kurar. Bu komite Meclis'in talimatı dairesinde hareket eder. Komiteyi terkip edenlerin görevine son vermek Meclis'in her zaman yapabileceği bir şeydir. Buna karşılık, her iki yetkiyi elinde toplamış olan Meclis'e karşı harekete gelebilecek hiçbir kuvvet yoktur ve meselâ parlâmenter sistemde olduğu gibi, Meclis Hükûmeti Sistemi'nde, yürütmenin yasamayı feshetmesi düşünülemez.

Millî Hâkimiyet ve Saltanat :

1921 Anayasası siyasi iktidarın tek ve rakipsiz olduğu fikri'ni getirmiştir. Siyasi iktidarın kaynağı egemenliktir. Egemenlik ise, kayıtsız ve şartsız millette'dir. Nitekim, Anayasa, "*Hâkimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir.*" sözleri ile başlar.

Klâsik anlayışta devleti meydana getiren üç unsur söz konusudur: a - ülke, b - millet, c - egemenlik. Yeni devletin kuruluşunda

⁶² Anayasa Hukuku - Genel Esaslar, Ankara 1970 adlı kitabımıza bakınız.

da bu üç unsurun meydana çıkışını görmek mümkündür. Yeni devletin ülke unsuru daha önce⁶³ toprak bütünlüğü prensipine göre belirtilmişti. Bu defa, Anayasa, *devlet hayatının en önemli şartı* olarak **millet egemenliği**'ni ilân ediyordu. Millet unsuruna gelince, millî şuurun açığa çıkması ile varlığını belirtmiş olmakla beraber, henüz oluş halinde idi. Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin 1. maddesinin 2. fıkrası milleti: "*Saadet ve felâkette iştirak*" halinde bulunan ve gelecek için "*aynı maksadı hedef*" tutan insanlar topluluğu olarak görmüştür⁶⁴. Felâkette iştirak bir gerçek idi. Büyük tehlike, topluluk şuurunun karşı koymada birleşmesini sağlamıştı. Gelecekteki maksat ise, bağımsız bir toplum olmaktı. 1921 Anayasası ile «millet», anayasal üstünlük kazanıyordu. Kurulmakta olan devletin «Millî» nitelikte olması zorunluğu açıkça belli olmaktaydı. Ancak, bu gelişmenin bir dönem içinde bağlanması, millet faktörünün devlete vasfını veren değer olduğunun da açıkça ortaya konması gerekli idi. Bu da yapılmıştır. Birinci madde bunun cevabı olmuştu. Milletten gayri iktidar sahibi olamazdı. Milletten egemen olduğu yerde «Saltanat» anlamsız bir müesseseye idi. 30 Ekim 1922 kararı bu durumun ifadesi olmuştur⁶⁵.

⁶³ Erzurum Kongresi Beyannamesi, "Osmanlı vatanının tamamıyeti" (Madde: 2), Sivas Kongresi Beyannamesi ise (Madde: 1), "İftirak etmez bir kül" demisdir. Ayrıca, "Misak-ı Millî" metnine bakınız.

⁶⁴ Bu anlayışa «Türk anlayışı» adını vermeyi tercih ederiz. 1961 Anayasasının «Başlangıç» kısmının 3 üncü fıkrasında da Türk Milleti "kıvançta ve tasada ortak" olan ve fertlerini "daima yüceltme"yi amaç bilen bir toplum olarak tanımlanmıştır.

⁶⁵ 307 sayılı karar (Türkçeleştirilmiştir): "Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmış olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduğuna ve yeni Türkiye Hükûmeti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine geçip onun millî sınırlar içinde yeni mirasçısı olduğuna ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile egemenlik hakları milletin özüne verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın yok olduğuna ve tarihe geçtiğine ve İstanbul'da meşrû bir hükûmet bulunmayıp İstanbul ve dolaylarının Büyük Millet Meclisi'ne ait ve binaenaleyh oraların idare işlerinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına verilmesine ve Türk Hükûmetinin meşrû hakkı olan hilâfet makamını, esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracağına karar verildi."

“*Saltanatın kaldırılması hakkında karar*” diye anılan bu vesikada, bize göre, üç ayrı anayasa esaslı söz konusudur:

Biri, Saltanat Rejiminin yok olduğunu tesbit;

Diğeri, Başkent İstanbul’un Büyük Millet Meclisi’nin idare yetkisi alanında bulunduğunu belirtme;

Üçüncüsü de, Hilâfetin hükûmete ait bir hak olduğunu ilân.

Bu esaslardan her biri kesin çizgileri ile belirlemekte olan «**Yeni Türkiye**» Devletini şekillendirmek’tedir.

Yeni Türkiye bir akıl ve mantık devleti’dir. Akla ve mantığa göre inşa olunmuştur⁶⁶.

Her şeyden önce, doğuşu, akla dayanır. Devletin insanı, bağımsız yaşamasına engel çıkarıldığı zaman millî şuur etrafında birleşip mukavemete ve kendini korumaya geçmiştir.

Bundan başka, ana düşünce şu olmuştur: *Hür olmayan insanlarla ömürlü devlet olmaz*. Osmanlı Devletindeki XIX. yüzyılın ve

⁶⁶ 1921 Anayasasının esaslarını çizdiği devlet cihazı gayet sade, rasyonel, anlaşılması kolay, işleyişi emniyetli bir mekanizma getirmiştir. Bu Anayasada göze çarpan şey «**Halkçı devlet**»i yaratmak amacının samimiliği ve gerçeğe uygunluğudur. 13 Ağustos 1923’de Büyük Millet Meclisi’nde Mustafa Kemal şöyle konuşacaktır: “Türkiye Devleti’nin, bu yeni müessese’nin istinad eylediği esaslar, mahiyet itibarıyla kendisine takaddüm eden tarihî müesseselerin esaslarından başkadır. Bunu bir kelime ile ifade etmek lâzımgelirse diyebiliriz ki, **Yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir**. Müessesat-ı mâziye ise, bir şahıs devleti idi, eşhasın devleti idi.” «Halkçılık» görüşünü bir sosyal kalkınma felsefesi gibi ele almak da mümkündür. Nitekim, Dr. Taner Timur halkçılığı bu yönü ile de gözden geçirme denemesinde bulunmuştur (op. cit.). Atatürk’ün “Halk” unsurunu en öne geçirmesi asırlardan gelen Osmanlı anlayışına meydan okumak olmuştur. Türkçede “Halk için ağlayan kör olur.” atasözünün varlığı unutulmamalıdır.

Bu Anayasa gibi devlet mekanizmasını mütevazı vatandaşın dahi anlayabileceği bir sistem halinde kurmuş olan anayasa pek azdır. Bundan **yeni devlet kurulması** işinin tek mil vatandaşların dâvâsı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu özellik millî devlete «Gerçekçi devlet» olma niteliği kazandıracaktır. Kırk iki yıl sonra, 1963’te Anayasa Mahkemesi 8 Nisan 1963 tarihli bir kararında (karar numarası: 63/16-83), Türkiye Devletini demokratik hukuk devleti olarak “hukuka bağlı, istikrarlı ve gerçekçi bir hürriyet rejimi” u y g u l a y a n d e v l e t şeklinde niteliyecektir.

XX. yüzyıl başlangıcının hürriyet denemeleri bunu ispatlamıştır. Hükümdar istibdada açık bir yolun başındadır. Siyasî partiler saltanat mekanizması içinde kolaylıkla otoriter rejim kurabilirler. Türk toplumunun içinde bulunduğu şartlarla insanı hür kılmak için önce kitle şuuru yaratılmalıdır. Bunun yolu milletin üstün değerini belirtmektir. Milletin üstünlüğü demek, egemen olması, millet egemenliğinden başka egemenlik kaynağı bulunmaması demektir. Şu halde, saltanat olmayacaktır.

Öte yandan, birbiri ardınca uygarlaşma çabalarına rağmen toplumu Batılı yaşayış düzenine sokmak mümkün olmamaktadır. Bunun sebebi, devlet hayatında din iktidarının fiilen oynamakta olduğu roldür. *Din' iktidarını devlet alanından çıkarmak zaruridir.* Hilâfet diye bir müessese var oldukça ne devlet otoritesi, ne de batılı yaşayış sağlanamaz.

Bu iki müessese, *Saltanat ve Hilâfet*, yokedilince devlet bünyesinde yeni bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Siyasî rejimi ifade eden Saltanatın yerine millet egemenliğinin müesseseseleşmiş rejimi olan “**Cumhuriyet**” gelecektir. Yeni devletin yaşaması Hilâfetin ortadan kalkmasına bağlı olduğu için Hilâfet kaldırılacak, yerine devlet hayatının ana kuralı olarak “**Lâiklik**” gelecektir. Devlet idaresi şeklinin Cumhuriyet olması, Saltanatın kaldırılmasının tabii neticesi; Hilâfetin kaldırılması ise, zâten fiilen varlığı mevcut olmayan dinî iktidarın hukuken de sona ermesidir. 431 sayılı kanun çıkarılmakla (3 Mart 1924) lâik devlet devri resmen de başlamış olacaktır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

LÂİK DEVLET DÖNEMİ

Lâik devletin şeklini (Cumhuriyet) hazırlamıştır. Cumhuriyet olmasaydı lâiklik olmazdı. Nitekim, Cumhuriyet lâikliği kendisi için bir vasıf olarak alacaktır.

Millî devlet 1921 Anayasası ile din devleti olmaktan çıkmıştır. Yasama görevi hakkında hüküm koyan 7. maddede 1876 Osmanlı Anayasasının da 7. maddesinde sözü edilen (Ahkâm-ı Şer'îye)'nin tenfizi yetkisi Büyük Millet Meclisi'ne tanınmıştır. Bundan başka, 1876 Anayasası'nın 1909 değişikliğinde kabul olunan 118. maddesinin birinci fıkrasının ikinci cümlesi olduğu gibi 1921 Anayasasının 7. maddesi içine alınmıştır⁶⁷. Osmanlı Anayasa düzeni ile yeni Anayasa sistemi arasındaki önemli farklardan biri buradan çıkacaktır.

Osmanlı Anayasasında (Zât-ı Hazret-i Padişahî) "din-i İslâmın hâmişî"dir ve "bilcümle tebaa-i Osmaniyenin hükümdarı"dır (madde: 4). Egemenliğin sahibi padişaktır. Devlete mensup fertler hükümdarın (tebaa)sıdırlar. Devletin dini vardır ve bu da "din-i İslâmdır" (madde: 10).

1921 Anayasasında devletin dini yoktur. Din işleri devletin gözetimi altına girmiştir. Zira, "*Milletin yegâne ve hakikî mümes-sili*" Büyük Millet Meclisidir (madde: 2). **Dini iktidar siyasî iktidara tâbi olacaktır.**

⁶⁷ Metin şöyledir: "Kavanin ve nizamata tazmininde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelât esas ittihaz kılınır."

Birinci Bölüm

MİLLÎ DEVLET

1921 Anayasası ile kurulan sistem Saltanatın kaldırılması hakkındaki 307 sayılı karar ile ve Hilâfetin kaldırılmasına dair 431 sayılı Kanun ile tamamlanmış oluyordu. Artık yeni bir Türkiye Millî Devleti vardı. Bu devletin anayasa düzeni büyük çizgileri ile belli olmuştu. Bütün düzen yeni bir düşünce alanına oturtuluyordu. Yeni devlet yeni bir kültür dünyası'nın devleti olmakta idi.

Türk toplumu yeni bir kültür âlemine giriyordu.

Tarihte millî Türk devletinin kuruluşuna benzer bir başka teşebbüs yoktur. Göçmüş bir devletin yıkıntıları üzerinde yeni devletler kurulduğu görülmüştür. Fakat, bu devletlerin hiç birinde millî bir devlet için yeni bir halk yaratılması ve bunun için de (Din)'in toplum ve fertler üzerinde asırlar boyunca yapmış bulunduğu kuvvetli ve derin etki sonucunda yerleşmiş silinmez izlerini, dokunulmaz kutsallığını ve insan vicdanına tahakkümünü kaldırıp atmak zorunluğu gerekmemiştir. Yeni Türkiye için bu bir zorunluktan da fazla bir şeydir. Kurulmakta olan devletin kuruluşunda yatan ana niteliktir. Yeni Türkiye'nin mayasını teşkil edecek temel şarttır.

Türkiye'nin (Millî Devlet) oluşu (İslâm devleti) olmaması anlamındadır. Atatürk'ün düşüncüsü, kanaatimizce, şöyle olmuştur: Devleti siyasî iktidar idare eder. Egemenliği yürüten kuvvet odur. İktidar bu iş için (din)'e dayanmak zorunda kalıyorsa, kendi kudreti yok demektir. Kudreti olmayan siyasî iktidar ise devleti idare edemez. Şu halde, Türkiye devleti dine dayanmamak, eski Osmanlı devleti gibi bir *İslâm devleti olmamak*, millî devlet halinde kalmak zaruretindedir. Böyle bir millî devletin idare şekli ancak *Cumhuriyet* olabilir.

Rejimin Şekillenmesi :

Cumhuriyet rejiminin ilk temeli Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı ile atılmıştır. Rejimin kesin kalıplar içinde şeklini alması birkaç safhada olmuştur.

Birinci safha, Amasya Tâmimi ile başlar (21 Haziran 1919). Millî temsil organı kurulacaktır. "Milletin itimadına mazhar" temsilciler'in "*Millî Kongre*"ye gönderilmesi istenir.

Millî Kongrenin 11 Eylül 1919 tarihinde çıkardığı ve «*Sivas Kongresi Beyannamesi*» diye bilinen belgede bir de hükûmet kurulduğu söylenmektedir. Bu hükûmet, "Teşkilât-ı Umûmiyeyi idare" görevini yerine getirecektir. Hükûmeti meydana getiren hey'et, 7 Ağustos 1919 tarihli «*Erzurum Kongresi Beyannamesi*» ile "*Hey'-et-i Temsiliye*" adı verilmiş bulunan hey'ettir.

İkinci safha, İstanbul'un işgali ile başlamıştır (16 Mart 1920). Memlekette artık yasama yetkisini haiz bir organ yoktur. «Meclis-i Meb'usan» kendi kendini dağıtmıştır (18 Mart 1920)⁶⁸. Ertesi gün Hey'eti Temsiliye adına Mustafa Kemal imzası ile (Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına) bir bildiri gönderilmiştir. Bu vesika⁶⁹, Meclis-i Meb'usan'ın dağılmış olduğunu bildirdikten sonra, "*milletin istiklâlini ve devletin tahlisini* (kurtulmasını) *temin edecek tedabiri* (çarelere) *teemmül* (düşünmek) *ve tatbik etmek üzere* "milletin kendisine "*selâhiyet-i fevkalâde*" (olağanüstü yetki) vereceği bir Meclis'in "*Ankara*"da toplanacağını, bunun için seçilecek temsilcilerin seçimlerine ilişkin esasların neler olduğunu tesbit etmektedir⁷⁰. Verilen talimat arasında (madde: 11) seçimlerin «on-beş gün» içinde bitirilmesi de vardır.

⁶⁸ Parlâmentoca alınan kararda görevin yapılmasını mümkün kılacak güvenilir şartların gerçekleşmesine kadar toplanılmayacağı söylenmiştir.

⁶⁹ Atatürk buna: "19 Mart 1920 Beyannamesi", demiştir (Nutuk, Devlet Basımevi 1938, s 304).

⁷⁰ Atatürk bu meclisin bir kurucu meclis olmasını düşünmüştü. Fakat, "Meclis-i Müessesan" terimine itiraz olunduğu, bunun üzerine "selâhiyet-i fevkalâde/yi haiz/ye mâlik bir meclis" teriminin kullanıldığı anlaşılıyor (Nutuk, Devlet Basımevi 1938, s. 301). 24 Nisan 1920'de Meclis'te söylediği nutuklarda Atatürk yine (selâhiyet-i fevkalâde)den söz açmıştır (Söylev ve Demeçler, s. 56 ve 190). 20 Ocak 1921'de ise, Meclis'in bir «Kurucu Meclis» olduğunu söyler. Daha başlangıçta, seçilecek meclisin "daimî bir meclis" olmasını ve tasarladığı "*İnkılâp*"ın safhalarında onunla birlikte çalışmayı hesaplamıştır (Nutuk, s. 304).

Seçimler yapılır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü açılır⁷¹.

İstanbul Hükûmeti bu hareketi isyan sayacaktır. Ananolu uyanışını, Allah'ı inkâr edenlerin teşebbüsü diye görecektir ve hareketi bastırmak için (Hilâfet Ordusu) tertipleyip Kuva-yı Millîye üstüne salacaktır. Bundan bir iç savaş çıkar ve Kuva-yı Millîyenin zaferi ile biter. (Yukarıda ikinci kısmın “Yeni Devlet,, başlığını taşıyan Sekizinci Bölüm’ünün baş tarafına bakınız).

T.B.M.M.’nce çıkarılan 9 Mayıs 1920 tarihli «Beyanname» mücadelede islâm devletlerinden medet ve yardım umulduğu; hiç olmazsa, manevî destek beklendiği anlamını taşıyormuş sanılabilirse de, Atatürk, Millî Mücadelenin ancak Türkün kendi imkânlarıyla başarılacağına inanmıştır. “... yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”⁷². (Amasya Tâmimi - Haziran 1919) formülü, bu çeşit beyannamelerden öncedir. İslâm devletlerine çağrı beyannameleri Hilâfetin esaret altına girmiş olduğunu resmen tescil sonucunu doğurmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Üçüncü safha, 20 Ocak 1921 “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu” nun çıkması ile başlar.

Bu anayasa 1876 Osmanlı Anayasasındaki esasların tamamıyla zıddı olan temel prensipler getirmiştir. Hükümdarın egemenliği yerine millet egemenliği geçmiştir. Hükümet, “Büyük Millet Meclisi Hükümeti”dir.

1 Şubat 1922’de Saltanat kaldırılır.

29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilân olunur. Nihayet, Cumhuriyet Anayasası yapılır (20 Nisan 1924)⁷³.

⁷¹ İlk iş, hükümeti teşkil etmektir. 3 numaralı Kanun (2 Mayıs 1920), bunu yapmıştır. Türkiye Hükümetinin mahiyeti “hâkimiyet-i millîye esasına müstenit halk hükümetidir”. Atatürk ayrıca bunun (Cumhuriyet) olduğuna işaret eder (Nutuk, s. 314).

⁷² Devletin “millî” karakterinin bir anlamı da o günün şartları içinde milletin ancak kendine güvenmesi ve her şeyden önce kendini düşünmesi olmuştur.

⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Türk toplumunun geçmişte içinde yaşadığı ortam şartları ile, yaşamakta devamının şartı olan yeni ortamdaki yeni şartlar arasında hiç-

Bütün bu gelişmelere ve rejimin kuruluş esaslarının belirtilmiş olmasına rağmen **millî devletin temel niteliği** henüz açıkça belirtilmemiştir. Buna da üç adımda varılacaktır:

- 1 — Hilâfetin kaldırılması⁷⁴, 2 — Anayasanın 1928 değişikliği⁷⁵,
3 — Anayasanın 1937 değişikliği⁷⁶.

İkinci Bölüm

ANAYASAL KURULUŞ

1924 Anayasasının özelliklerini anlayabilmek için ister istemez bu anayasanın metnini gözönünde tutmak gerekecektir. Ancak, 1924 Anayasasını "exegétique" bir incelemeden geçirmek, maksadı karşılamaz. Metnin kurmak istediği anayasal sistemin teşrihi zaruridir.

1924 Anayasasının yürürlüğü sırasındaki gelişmelere biraz ileride dokunacağız. Burada açıklamak istediğimiz, bu anayasanın metin yönüdür.

Metin bakımından 1924 Anayasasına üç açıdan bakılabilir. Bizce, kaleme alındığı zamanın:

bir ilişki bulunamayacağının ifadesidir. Bütün köprüler uçurulmuştur. Geriye dönme imkânı olamayacaktır. 1946'dan bu yana beliren ve gitgide küstahça bir açıklık gösteren tekml gerici hareketlerle bunları destekleyen çıkarıcı zihniyet (Cumhuriyet)le "geçmiş - hal - gelecek" çizgisi üzerinde geçmişe bağlantı kurmakta iken uçurulmuş olan köprüleri yeniden kurma çabaları zihniyettir. Aslında, burada bir s a b o t a j vardır. Geçmişe köprü atmak, Devrimi temelinden sarsmadan mümkün olamaz. Cumhuriyet ise, Devrimin koruyucu cihazıdır.

⁷⁴ 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı "Hilâfetin ilgasına ve Hânedân-ı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti memâliki haricine çıkarılmasına dair Kanun". Kanununun 2. maddesi 1952'de 5958 sayılı Kanunla değiştirilmiştir. Demokrat Partili iktidarının devrimciliğe karşı belirgin işlerinden biri bu değiştirme olmuştur.

⁷⁵ 1924 metninde ikinci maddede "Türkiye Devletinin dini, din-i islâmdır." hükmü vardı. 1928 değişikliğinde (1222 numaralı Kanun) bu hüküm kaldırılmıştır.

⁷⁶ 1937 değişikliği ikinci maddeyi şu şekle sokmuştur: "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarını Ankara şehridir."

a) Tarihî ve siyasî; b) Sosyal ve kültürel; ve bir de, silâhlı bir millî kurtuluş sonrası bahiskonusu olduğuna göre, c) Askerî şartları unutulmamalı ve mânâlandırılmalar bu şartların ışığı altında yapılmalıdır.

Tarihî ve siyasî şartların çizdiği lëvha şöyledir: Memleket işgal altında ve istilâ bâdiresinde iken Millî Mücadele yapılmış, **yeni bir devlet** meydana gelmiş, yeni devletin gerektirdiği şekil belirmiş, «Millet Egemenliği» ve onun icabı olan «Halkçı» zihniyet ve Meclis Hükûmeti işlemekte bulunmuştur. 1921 Anayasasında mevcut hükûmet mekanizmasının aksaklıkları giderilmiş, sorumlu bir hükûmet kurulmuş ve Sert bir Anayasa uygun bulunmuştur.

Sosyal ve kültürel bakımdan, Halk yoksuldur, maddî imkânlardan yoksundur. Fakat gelecek için ümitlerle dolu haklı bir gurur içindedir. O zamana kadar var olan “sınıf”lar, geçici olarak da olsa, silinmiştir. Bir iki büyük şehirde azınlıklar gurup teşkil etmektedir, denebilir. Kültür seviyesi acınacak haldedir. Toplumun büyük güçlerinden biri “eşitlik” duygusu içinde oluşudur. İdareci sınıf savaşta kumanda etmiş olanlardan kurulmuştur. (Türkiye Cumhuriyeti Devletinin “Avrupadaki gibi revolüsyoner elit grubun başarısıyla,, kurulmuş olduğu da söylenir. “Öğrenci hareketlerinin bilimsel yönden araştırılması,, İstanbul 1970, s: 32).

Askerî şartlara gelince, Millî Mücadelenin dinamizmi «Ordu»dan gelmiştir. Yaşama kudretine sahip yeni devleti yaratan ruhun maddî vasıtası o olmuştur. “Millî Hâkimiyet”i olsun, “Cumhuriyet”i olsun teminat altında tutan ve tutacak olan odur. Nitekim, yeni anayasal sistem Devlet Başkanına, sırf Mustafa Kemal olduğu için, Başkomutanlığı kullanma yetkisini vermiştir. Ordu, yeni devleti aslı gayelerine göre yaşatmakla vazifeli gayri siyasî millî mekanizmadır.

1924 Anayasası'nın meydana gelişi söylediklerimizi haklı gösteriyor. Anayasayı hazırlamakla görevli Anayasa Komisyonu, tasarısının bütünlük gösterdiğini ve hükümlerinin birbirini tamamladığını söylüyor. Gerçekten, o sıralarda iki ayrı teklif vardır. Her ikisi de yürürlükteki Anayasaya, yâni 1921 Anayasasına değişiklik getirmek istemektedir. Biri, üç milletvikilinin ortaklaşa teklifidir;

öteki, bir milletvekilinin tek başına teklifidir⁷⁷. Ayrıca, Komisyon 29 Kasım 1923 tarihli bir kanunun kabulü dolayısıyla o kanunu tamamlayıcı bir teklif getireceğini söylemiştir. Böylece, Komisyon, bir taraftan, verilmiş teklifleri, öte yandan Meclis önünde yaptığı beyanı gözönüne alarak bir Anayasa projesi meydana getirmeyi uygun bulmuştur. Komisyon bunu komisyon olarak yapmaktadır. Anlaşıyor ki, kanun teklifi yetkisi hakkında hiçbir hüküm taşımayan 1921 Anayasası devrinde Anayasa Komisyonuna bu yetki tanınmıştır.

Yeni projenin meydana getirilmesi sebeplerini komisyon şöyle açıklıyor:

1 — Millî Devletin Anayasası yetersizdir; bunu tecrübeler ve millî ihtiyaçlara göre tamamlamak gerekir.

2 — Cumhuriyet, anayasal gelişmemizin bir merhalesidir. Bunu değişmez bir Anayasa düzenine bağlamak gerekir.

Rejimin Temel Niteliği :

1924 Anayasası'nın klâsik anayasa hukuku görüşü içinde ortaya konacak özellikleri yasama organı yönünden *Büyük Millet Meclisi*'ni üstün kuvvet halinde kurmuş olması, millet egemenliği tek ve bölünmez olduğu için onu millet adına kullanacak organı tek ve kendi başına buyruk kılması; bunun neticesi olarak yasama, yürütmeye hâkim olmak gerekir iken, gerçekte yürütme organının tâbi durumdan hâkim duruma geçmiş olmasıdır. Yargı organı kanuna, dolayısıyla yasama organına tâbidir. 1924 Anayasası sisteminde, kuvvetler düzeni şöyledir:

⁷⁷ Ortaklaşa teklifteki imzalar: Sâki (Antalya), A. Rıza (İstanbul), A. Saip (Kozan)'in; öteki teklifteki ise Süreyya (Karesi)'nindir. Refet (Bursa), Süreyya (Karesi) ve Hâzım (Niğde)'in ikinci meclis kurulması tekliflerine yer verilmiştir.

“... bütün kuvâ (yâni kuvvetler) Meclis cânibinden istimal olunur.”
 “Tefrik-i kuvâ (kuvvetler ayrılığı) yoktur.”⁷⁸

Yasama yetkisi devrolunamaz. Yürütme yetkisi Meclistedir. Meclis bu yetkiyi “Reisicumhur” ve “İcra Vekilleri Heyeti” eliyle kullanacaktır. Cumhurbaşkanlığı ve İcra Vekilleri Hey’eti müesseseleri Egemenlik Hakkının gerığıdır.

Anayasa üstünlüğü temenni halinde düşünölmüştür (Bundan sonraki Bölüm’ün Sistemin Tahlili bendine bakınız). Hürriyet anlayışı, 1789 anlayışıdır. Teminat mekanizmaları eksiktir ve mevcut mekanizmalar kolayca işlemez hale gelebilir.

Atatürk rejimine otoriter rejim demek düşünölebilir ise de, (keyfi) rejim olmuştur, denemez.

Doğru isyanı üzerine çıkarılan (*Takrir-i Sükûn Kanunu*), ile yargı bağımsızlığı prensibine uymayan istisna mahkemeleri kurulması yoluna gidilmiş olması otoriter sistemin açık belirtileridir. Atatürk, mütemadî bir “kanuna uygunluk endişesi” taşır. Bütün otoriter tedbirleri yasama organı eliyle aldırır ve hiçbir zaman kanun hükümlerinin üstüne çıkmaz. Kanunları aşarak iş görmeyi (keyfilik) sayar. Bütün dikkati kanunlara uygun hareket etmededir.

Üçüncü Bölüm

DEVLETİN DAYANDIĞI DÜŞÜNCE SİSTEMİ

Kemalizm :

Cumhuriyet’in anayasa cihazının dış yapısı budur. Ancak, her devletin siyasî sistemi hayat verici bazı esaslarla işler. Bir anayasanın kurduğu devlet idaresi tarzı ve işleyiş mekanizması bu hayat

⁷⁸ Gerekçede ayrıca: “Meclis her türlü kuvvayı zâtında cem ve hak-kı hâkimiyeti bizzat ve bilfiil istimal ettiğinden...”, “Meclisin hukukuna hudut tasavvur etmek kabil olamaz.” ve “olanca kuvvanın.. kaynağı” Meclistir, denmiştir. Bk. Kanun-u Esasî Encümeni mazbatası, 2. İntihap Devresi, 2. İçtima Senesi, 7. İçtima’da okunmuştur (1924 Anayasası hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Derleyenler; Gözübüyük ve Sezgin, Ankara 1957).

verici prensipler'in iyice anlaşılması ile meydana çıkabilir. Türkiye Devletinin anayasa yapısının temeli'nde «Kemalizm» adı verilmiş olan bir düşünce sisteminin prensipleri yer almıştır. 1924 ile 1946 arasında halkın zihninde yaşamış olan siyasî sistemin temelindeki prensipler bunlar olmuştur⁷⁹.

Kemalizm, Osmanlı devrinin gelenekçi ve evrenselci düşüncisini reddeden bir yeni düşünce tarzıdır⁸⁰.

Atatürkçülük panislâmcı ve panturancı fikirlere de karşıdır. Böyle olmamış olsa idi, Osmanlı İmparatorluğu enkazı ortasından millî bir Türk devleti, modern bir (Cumhuriyet) çıkamazdı.

Türk Millî Devleti ihtilâl yolu ile meydana gelmiş olduğundan geçmişteki değerlere dayanmaz ve yaşayabilmek için eski geleneklerden uzak kalmak zorundadır.

Bu devlet geleceği kucaklamak ister ve geleceğe yönelmiştir.

“Kemalizm” Türkiye’de doğmuş ve sonra Asya’ya, Güney Amerika’ya ve Afrika’ya yayılmış bir düşünce sistemi’dir.

Bizi ilgileyen cephesi, devlet anlayışı yönüdür. Türk millî kuruluş hareketine gelinceye kadar dünya yüzünde mevcut ileri devlet anlayışı Fransız İhtilâli’nden gelen bir devlet anlayışı idi. Fransız ihtilâli “Etat - Nation” (Millet - Devlet) telâkkisini doğurmuştu.

⁷⁹ Dr. Taner Timur, Kemalizm’i “Modern Türk Devletinin kuruluşunda temel fikir ve ilkelerinin bütünü” diye târif ediyor (Op. cit.). 1924 Anayasasında (r e h b e r i l k e) “Hâkimiyet Milletindir” (umde)sidir.

Mazbata muharriri (raportör) ayrıca “Milliyet” ve “Tevhid-i kuvâ” ilkelerinin gözönünde tutulmuş olduğunu belirtmiştir.

1924 Anayasası, gerekçeye göre (olan)ı tespit etmiştir. “Bugünkü şe’niyet, bugünkü hakikat her ne ise onlar tespit edilmiştir.”

1924 metninde (İnkılâp) veya (İnkılâpçılık) sözüne raslanmaz. Lâkin, projenin meydana getirilmesinde “İnkılâbımızın ruhu daima nazar-ı dikkatte tutulmuştur” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. VII, s. 241).

Mazbata muharriri Celâl Nuri (Gelibolu), projeyi Meclis’e sunuş konuşmasında Anayasa’nın yapılış sebebini, “İnkılâbın kemâle gelmiş” olmasını anlatacağı şeklinde gösteriyor. Anayasa, İnkılâba “kat’î şekil verecektir”, diyor.

⁸⁰ Bunu Atatürk pek güzel anlatır: “Devletimiz bir Devlet-i millîyedir. Beynelmîlel veyahut fevkalmîlel bir Devlet değildir.” der.

Ondokuzuncu Yüzyılda derin etkileri görülmüş olan “milliyetler prensipi” bu telâkinin neticesi idi. Fransız İhtilâli'nin devlet anlayışına göre, millet, olduğu gibi, siyasî kuruluş haline gelir. Âdetleri, gelenekleri aynen devam eder. Almanya'nın da, İtalya'nın da vücut bulmasını sağlayan bu telâkki olmuştur. “Millet-Devlet” telâkkinde bir varsayımdan hareket edilir: nerede belirli nitelikler gösteren bir insan topluluğu varsa, orada bir millet var sayılır. İşte, bu çeşit bir topluluğun örgütlenmesinden devlet meydana geldiği kabul edilir⁸¹.

Kemalist devlet görüşü büsbütün başkadır. Şüphesiz, Kemalizm'de de bir insan topluluğuna ihtiyaç vardır. Fakat, Kemalizm bu insan topluluğunun belirli niteliğini “*bağımsız yaşama iradesinde oluş*” noktasında görür. Bu nitelikteki bir topluluğun devlet haline gelmesi için bir değerler sistemi'ne sahip olması şarttır. Devlet olmak için zarurî değerlerin hepsi de “Batılı” değerlerdir. Bunlardan bir kısmının benimsenmesi ile devlet olmaz. *Tekmil Batılı değerler*, bütünü ile benimsenmiş olmalıdır. Yaşayan âdetler, mevcut gelenekler içinde Batılı değerlere uymayanlar terk olunacaktır⁸².

Millî Mücadele sonunda meydana çıkan «Türkiye» yeni doğmuş bir devlettir. *Yeni devletin* doğuşundaki hususiyet doğum ânına gelinceye kadar geçmiş bulunan zaman içinde hiç varlığı mevcut değil iken dünyaya gelmiş bir devlet olmayıp, geçmişte varlığı görülmüş ve fakat (**bağımsızlık**)'tan yoksun kaldığı için ölmüş bulunan bir devletin yerine doğmuş oluşudur. Bu yeni devletin ancak kendi bünye özellikleri ile yaşaması mümkündür. Kemalizm bunu anlamış ve yeni devlete ölü devletten bir şey geçmemesine özen vermiştir. Yakın geçmişe önem vermeyişi bundandır.

⁸¹ Fazla bilgi için: Esen, Bülent Nuri — *Anayasa Hukuku – Genel Esaslar*, Ankara 1970.

⁸² “Batılı” dan kasıt “Çağdaş uygarlık dünyası”dır; yoksa, bir coğrafya bölgesi değildir. Atatürk, buna “muâsir medeniyet”, der.

Batılı Değerler Devleti:

Atatürk'ten sonra ve bilhassa çok partili devlet hayatı ile patlak veren (*mazi hasreti*), kendi bünyesinin yaşama gücü ile gelişmek zorunda olan devlete *ölmüş bir devletin* hayat kabiliyeti olmayan *parçalarını aşlamak teşebbüsü* halinde kalmaya mahkûmdur. Bu aşının tutmayacağı şüphe götürmez. Ya, bünye aşılansın istenen parçayı atar; ya da, zehirlenme sonunda organizma mahvolur. Fakat, herhalde, eski ölü dirilemez. Şu halde, değişme şarttır. **Millî Türk Devleti bir inkılâplar devletidir.**

Bugün görülen geriye dönüş eğilimleri, islâm geleneklerinin yeniden yerleşmesine bir hasret gibi ortaya çıkmakta ise de, müslüman Türk ferdinin islâm anlayışı diğer müslüman memleketlerin telâkkisinden farklı olarak, aydınlık bir islâm telâkkisi olmak zorundadır⁸³. Geriye dönüş taraflıları ise, Yirminci Yüzyılın ilerici ve demokratik dünyası içine bir islâm devleti sokmak çabasındadırlar.

Cumhuriyet devri ile yeni devlet resmen Batılı değerler devleti safhasına girmiştir. Batılı değerler sisteminin yerleşmesi ve muhafazası devlet hayatına lâik bir düşünüşün hâkim olması sayesinde mümkün olabilir. Buradan Türkiye Cumhuriyetinin ana karakterleri belirecektir: Yeni Türkiye Devleti **lâik ve İnkılâpçı bir devlet**'tir⁸⁴.

⁸³ Peters — *Histoire des Turcs*, Paris 1966, s. 13'te Türkiye'nin devlet olarak bu anlayışta olduğunu yazıyor ki, bizce yanlış bir genelleştirmedir.

⁸⁴ Dr. Timur Taner (op. cit.), Batılılaşmayı "Tanzimat'tanberi Hukuk, Eğitim ve İdare sahasındaki batı etkisiyle vukubulan yeniliklerin tümü"nü kapsayan hareket olarak tanımlıyor. Bizce, bu biçim görüş sınırlı bir görüş olmaktadır. Batılılaşma, bir bakıma İkinci Mehmed'le; bir bakıma da İkinci Mahmud'la başlayan ve fakat kesin sonuca varamayan (kültür değerinde ilericilik) akımıdır. Bu müellife göre, Türk Devrimi, geleneksel Osmanlı kültürünün çözülmesi karşısında İkinci Mahmud devrinde ortaya çıkan batılılaşmanın doğurduğu kültür ikileşmesi şeklindeki anormal duruma son verilmesidir. Bu düşüncede gerçek payı yok değildir. Ancak, Türk'ün bütün tarihi hep (**daha ileri kültür arama**) çabası içinde oluşmuştur. B. Lewis, Türk Devrimi'ni, şekli anlamı ile

Sistemin Tahlihi:

Görülüyor ki, Kemalizm, *gerçekçi, akılcı, ve radikal bir sistem*'dir⁸⁵. Bu karakteri millî devletin 1921 Anayasası'nda da sezmek mümkündür.

Dayandığı kemalist düşünce tarzı bakımından 1924 Anayasası Türkiye Millî Devleti için yeni bir kültür âlemine girişin hüccetidir. Aslında bu Anayasanın yaptığı şey, fiilî durumu hukukîleştirmek olmuştur. Zaten belirmiş bulunan esaslar anayasal mahiyet almıştır. Millet egemenliği, siyasî görünüşü olan Cumhuriyet rejimi biçiminde kesin düzene girmiştir.

1924 Anayasası'na göre devlette *iki aslî hak* vardır. Bunların sahibi millet'tir. Bu haklar:

- 1) Egemenlik hakkı,
- 2) Yargı hakkı'dır.

Egemenlik hakkı'nı, sahibi olan millet adına milletin temsilcisi *Türkiye Büyük Millet Meclisi* kullanır (madde: 4). *Yargı hakkı'nı* ise, *Bağımsız Mahkemeler*⁸⁶ kullanır (madde: 8).

1908'den ve hattâ Onsekizinci Yüzyıl ikinci yarısından başlatır (*The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, s. 473).

Prof. Tunaya, Atatürk'ün "*Batıya rağmen batılılık*" düşüncesinde olduğunu söylemekte haklıdır (*Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 122). Zira, Batı, Osmanlı Devletinin hayatına son vermek kararında olduktan başka, bu devletin kalıntılarından yeni bir devlet türemesine de taraftar değildi. Hele yeni devletin kendi devletler grubunun ortak zihniyetine girebileceğine asla akıl erdiremez. Dün varlığını arzulamadığı siyasal toplumun bugün değişik kılıkta, değişik dünya görüşünde büsbütün başka, kendi ailesinden bir toplum kimliği ile yeni bir varlık olarak ortaya çıkmasına karşıdır. Bu davranış Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında bilhassa belli olacaktır.

⁸⁵ Taner Timur, Kemalizm'i felsefi açıdan değerlendirmeye yarayacak kavramın "i l i m" olduğunu yazıyor, ve: Temel kavram, ilimdir. Atatürk'ün fikir sisteminin temelinde de pozitivist bir espri vardır, diyor (op. cit.).

⁸⁶ 23 Nisan 1920'de Meclis açılırken söylediği nutukta Mustafa Kemal şöyle di-yordu: "Milletlerin hak-kı kazası, istiklâlinin birinci şartıdır. Kuvve-i adliyesi müstakil olmayan bir milletin devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz,"

Türk Anayasası devlet idaresi problemini çeşitli kuvvetler açısından mütalâa etmemiştir. Sadece egemenlik hakkı yönünden ele almıştır. Gerçi, (Kanun-u Esâsî Encümeni) meseleyi bilimsel açıdan da incelemiş olduğunu göstermek için teorilere de dokunmuş ve bunlardan «Tevhid-i Kuvâ nazariyesi»'ne bağlandığını söylemiştir⁸⁷. Lâkin, tevhid-i kuvâdan, yani kuvvetler birliğinden anladığı manâyı şu yolda belirtmiştir: “*Tevhid-i kuvâ*’dan anladığımız şudur: hak-kı hâkimiyet, hak-kı saltanat doğrudan doğruya millete aittir.” Bu düşünce ile de, tıpkı 1921 Anayasası’nın 8. maddesi hükmünde olduğu gibi, Meclis’e ait bulunan yasama hakkı ile **yürütme hakkı**’ndan ikincisi yine Meclisçe seçilecek bir «*Reis-i Cumhur*» ile onun tâyin edeceği bir «*İcra Vekilleri Hey’eti*» tarafından kullanılacaktır.

1924’ün Anayasa meselesi iki kuvveti ayırmak ve aralarında denge kurmak değildir. Henüz böyle bir anayasa meselesi belirmemiştir. 1924’ün Anayasa meselesi, egemenlik’in millette olduğunun ve *şahsî iktidar rejimine dönüş imkânlarının tamamiyle kapalı bulunduğu*unun tesbiti meselesidir.

Egemenlik millette olduğu için ve millet bunu Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne kullandığından egemenliğin millet adına kullanılması Meclis’in anayasal görevidir. Nitekim, 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu «Vazife-i Teşriîye»’den ve «Vazife-i İcraîye»’den söz açmıştır. Yine, egemenlik sadece ve ancak millette olduğu için ve milletin “*yegâne ve hakikî mümessili*” “Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğundan Anayasa sisteminde siyasî temsil organı yekpare ve tek bir parçadan ibarettir. Yasama organı tek meclis’lidir⁸⁸.

Türk Anayasa Sisteminin bu devrede yasama üstünlüğüne dayanan bir sistem olduğunu söyleyen pekçok müellif vardır. Bu, sadece

⁸⁷ “Tevhid-i kuvâ nazariyesine son derece itina edilmiştir. Çünkü bu hey’eti doğuran, bu Cumhuriyeti vücuda getiren tevhid-i kuvâ esasıdır.” (Kanun-u Esâsî Encümeni Mazbatası, Zabıt Ceridesi, c. VII, s. 256).

⁸⁸ Meb’us Refet (Bursa), Süreyya (Karesi) ve Hâzım (Niğde) tarafından ikinci bir meclis kurulması teklifinde bulunulmuş, lâkin teklif komisyonca kabul edilmemiştir (Zabıt Ceridesi, c. VII, s. 246).

görünüşte böyledir, ve yalnız kuvvetler ayrılığı teorisi yönünden bakılacak olursa böyledir. Ancak, unutmamalıdır ki, Millî Devletin *anayasa sisteminde ayrı ayrı kuvvetler yoktur*. Tek kuvvetin, **egemenlik kuvveti**'nin yasama ve yürütme diye iki çeşit görevi vardır. Kudret kaynakları arasında üstünlüğe sahip olan kaynağa gelince, bu üstünlüğü Reis-i Cumhur ile onun tâyin ettiği İcra Vekilleri Hey'ite'nde görmek daha isabetli olur. İrade üstünlüğü millî kurtuluş şahsiyetlerinden yeni devleti kurmuş olanların teşkil ettiği kadroda, ve gerçekte "Charismatique" liderliği ve Halkı sembolleştiren kişiliği ile **Mustafa Kemal**'dedir⁸⁹.

1924 sisteminde Anayasa Üstünlüğü kurulmak istenmiştir. 103. maddenin 2. fıkrası: "*Hiçbir kanun, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na münafi olamaz.*" demiştir. Ayrıca, Anayasanın değiştirilmesi özel usûllere ve şartlara bağlanmıştır (madde: 102). Fakat buna rağmen anayasal müesseseler teminat altında yaşayamamıştır. Temel müesseselerin yegâne teminatı Cumhuriyetin değişmezliği olmuştur (madde: 102, son fıkra). Zaten, Fransız organik kanunlarından gelme bu hüküm plâtonik olmaktan ileri gidecek bir hüküm değildi.

Hürriyetler sistemi klâsik görüşe, yine 1789 İhtilâli'nden gelen düşünce tarzına göre tertiplenmişti. Fakat, bu tertip dahi teminata

⁸⁹ Kendi ifadesinden anlaşıldığına göre, Atatürk "charismatique" bir şeftir. Filhakika, kendi kendisini şöyle anlatır: "... ben zoraki ve insafsızca hareket etmek bilmem... ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim." (Söylev ve Demeçler. c. III, s. 98).

Ölümünden sonra ve hattâ bugün dahi sırasıyla siyasi iktidarı ele geçirenlerden bir kısmı kendilerini Atatürkçü düşünce sistemine karşı ve geçerli sandıkları düşünce sahibi farzetmişlerdir. Atatürk'ün memleketi bir diktatör olarak idare etmiş olduğunu, bu yoldan kötülükler getirdiğini, ahlâk düşüşlerine sebep olmuş bulunduğunu yaymak istemişlerdir. Tıpkı Stalin'in ölümünden sonra gözden düşürülmesine benzer bir hareket yaratılması teşebbüsü olmuştur. Ancak, bu olumsuz propagandaların dayanağı mevcut bulunmadığı için ve, daha önemlisi, Atatürk, üstünde oturduğumuz vatani kurtaran ve içinde yaşadığımız devleti kuran adam olduğu için sonunda bu siyasi iktidar erbâbı da Atatürkçü düşününce sistemine aykırı ve zıt fikirlerini ileri sürebilmek için dahi Atatürk'e dayanmak zorunda kalmışlardır.

kavuşturulamamıştı. Bu yüzden daha sonra gedikler husule gelecektir. Hürriyetlerin sınırı "*kanun marifetiyle*" gösterilmekte olduğundan iktidar dilediği kanunu çıkaracaktır.

Anayasa Değişiklikleri :

1924 Anayasası yürürlükte kaldığı müddetçe (1924-1960) yedi defa değişiklik gördü.

Bunların ikisi şekle ait'tir, ve Anayasanın yazılış dilinde yapılmış değişikliklerdir. İki, ilerici ve kemalist düşünceye uygundur; ikincisi bir geriye dönüşü anlatır.

Öteki değişikliklerden biri seçme ve seçilme yeterliği şartlarına ilişkindir ve büyük bir modernizasyon adımıdır. Değişikliklerin iki tanesi yürütme organının kuruluşuna aittir. Diğer iki değişiklik lâiklik prensibinin anayasallaşması ile ilgilidir. Bu nokta 1924 Anayasasının düzenlediği devrenin en önemli geliřmesidir⁹⁰. İki safhada meydana gelmiştir. Birinci safhada⁹¹, ikinci maddede yer alan devlet dinine ilişkin hüküm kaldırılmış ve bunun sonucu olarak Milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanının Meclis önün-

⁹⁰ Lâiklik konusu üzerinde kısa bibliyografya:

Başgil, Ali Fuad — Din ve Lâiklik, 2. baskı, İstanbul 1962;

Dâver, Bülent — Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik, Ankara 1955;

Özek, Çetin — Türkiye'de Lâiklik, İstanbul 1962;

Kauper, Paul G. — Religion and the Constitution, Louisiana State University Press, 1964;

Oaks, D. H. — The Wall between Church and State, Chicago, 1963;

Pfeffer, Leo — Church, State and Freedom, Boston 1953;

Reed, H. A. — A Revival of Islam in Secular Turkey, (Middle East Journal, Vol. 8, No. 8, 1954. Ayrı baskı da var.

Stahmer, Harold — Religion and Contemporary Society, New York;

Rivero — La Notion Juridique de Laicité, Chron. D. 1949;

Thiercy — La Laicité de l'Etat, (Rev. Dr. Pub. 1952);

Luc-Verbon — Laicité et Laïcisme, (Rev. Dr. Pub. 1952);

Esen, Bülent Nuri — Vicdan Hürriyeti ve Lâiklik. «Türkiye'de İnsan Hakları,» Ankara, 1970 de kollokyum tebliği.

⁹¹ 9 Nisan 1928 tarihli ve 1222 sayılı Kanun.

deki and formülleri de düzeltilmiştir. İkinci safhada⁹² yine ikinci maddeye devletin lâik olduğu hakkındaki açık hüküm eklenmiştir.

Dördüncü Bölüm

LÂİKLİK İLKESİ

Lâiklik problemi açıkça ortaya konmak ve lâiklik ilkesinin değeri belirtilmek gerekir. Lâikliğı iki açıdan gözden geçirmek kabildir: Genel olarak, ve Türkiye bakımından.

BİRİNCİ PARAGRAF

Genel Olarak

Bugün, genel olarak lâiklik Batı Devletlerinde bir mesele değil'dir. Sadece zaman zaman birtakım hukukî problemler dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. O da, devletle dinin karşılıklı durumlarını vuzuhla belirtmek ihtiyacından husule gelmektedir.

Devletle Dinin Karşılıklı Durumları :

Hareket noktası devletle dinin birbirlerinden ayrı ve farklı ödevlerle yükümlü oluşları ve gayelerinin başka başka bulunusudur. **Devlet**, siyasî toplumu *belirli ilkelere göre* yaşatmak için yaratılmış bir vasıtaadır. Burada toplumun dünya hayatını yaşaması bahiskonusudur. Devlet, dünya ihtiyaçlarına hizmet eder ve cevap verir. **Din** ise, fertlerin ruhî ihtiyaçlarına hizmet eden bir vasıtaadır.

Görülüyor ki, *devlet ile din arasında* görev ve gaye ayrılığı vardır. Bununla beraber, geçmişte din, devleti kendine tâbi kılmıştı. Fakat, toplum içinde zorlayabilme kudreti yalnız devlette bulunduğu için devletin dine tâbi kalması eşyanın tabiatı icabı mümkün olmamıştır. Bugün öyle bir durum içine girilmiştir ki, bu durumda

⁹² 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı Kanun.

gözönünde tutulacak tek maksat, ferdi, vatandaş varlığı ile ruhi ihtiyaçlarının gerekleri arasında, dengede bulundurmaktır, dini siyasete ezdirmemek ve devlet faaliyetlerine dini karıştırmamaktır. Din, devletin korumasına muhtaçtır. Din cemaati içinde güvenliğin sağlanması, cemaata ait malların korunması, kamu hizmetlerinden faydalanılması hep devletin yapacağı işlerdir. Din, kendi görevlerini yerine getirebilmek için devlete tâbi olmak zorundadır.

Fert, vatandaşlık sıfatı dolayısıyla devlete vergi verir, seçimlerde oy kullanır, devlette kamu hizmeti gören memur olur. Ferdin bu faaliyetlerinden devlet faydalanmaktadır. Ancak, devlete fayda sağlayan bu fert aynı zamanda belirli bir din inancında olabilir. O zaman inandığı dinin cemaatine devletin yardımını arzular. Devlet bu yardımı kurduğu kamu hizmetlerinden dinleri faydalandırmak şeklinde yapar ve karşılığında din cemaatlerinden yardım bekler⁹³.

Birçok Batı memleketlerinde silâhsızlanma, nükleer silâhların kullanılması, eğitim, gıda yardımı, gebeliğin kontrolü, kısırlaştırma, ötanazi, müstehcen yayınlar, beyaz kadın ticareti, uzayın fethi gibi konularda din, vaziyet almak suretiyle, devlete ve uygarlığa yardımcı olmuştur. Din adamlarının fikren ileri ve dünya meselelerini idrâke ve incelemeye yeterlilikleri ölçüsünde fayda sağladıkları görülmüştür. Türkiye için böyle bir durum yoktur. Zaman zaman belirli bir mesele üzerinde «fetvâ» verildiği görülürse de bu fetvâların ifade ettiği neticeler sadece gülünçtür⁹⁴.

⁹³ Türkiye’de müslüman cemaati devlete yardım etmemektedir. Aksine, devletin yöneldiği gayelerin zıddına faaliyet gösteren teşekkülleri beslemektedir. Kur’an kursları adı altında Anayasaya göre Devlet okullarında okuma çağındaki çocukları okul dışı tutma, ilerici fikre karşı tutum ve davranışta olma buna örnektir. Diğer taraftan, müslüman cemaat devletten yardım görmektedir. Bu yüzden devlet ve din mefhumları karıştırılır ve pek çoklarıncı devlet dinin hizmetinde sanılır. Bu telkinin garip sonucu devletin dine tâbi olması lâzımgeleneği, devlet kanununun din kanununundan sonra geleceği olmaktadır.

⁹⁴ Müslümanların Ramazan ayında sağlıklarının gerektirdiği ilaç enjeksiyonlarını yaptırmayı yaptıramayacakları konusunda olduğu gibi.

Lâiklik, herşeyden önce, din olayını tanıır⁹⁵. Lâkin, dini siyasetle karıştırmaz. Zira, *din, siyasete karışırsa siyaset gericilik haline gelir*. Nitekim, Türkiye’de 1960 İhtilâli’nin gayelerinden biri geriye yuvarlanması önlemek olmuştur. Cumhuriyet devrinde Devletin lâiklik prensipine bağlılığının mânâsı bir taraftan, dinin özel bir iş olması; ve diğer taraftan, devletin din faaliyetlerinden kaçınması olmak gerekir. Fakat, devletin lâikliği yalnız dinî faaliyetlerden kaçınması değildir. Devlet, devlet olacaktır. Din de din kalacaktır. Biri diğerinin alanına geçmiyecektir. Biri diğerini kendi çıkarına kullanmayacaktır. Lâiklik demek, (*dünyacılık*) demektir. Dünya hayatını devlet halinde yaşamada izlenecek dünyacı kuralların dayanacağı esas demektir. (Âhiretçilik) bunun zıddıdır. Dünya hayatını yaşamada dahi âhiret hayatına göre hayal edilmiş hareket tarzlarına uyma demektir. Bunun içindir ki, Türk millî Mücadele imtihanı uygarlığı lâiklik olarak görmüştür. Hukukî bakımdan «lâiklik»’in anlamı, 1961 Anayasasının 19. maddesi hükmünden çıkarılabilir.

Demokrasi ve Lâiklik :

İlkel toplumlarda siyasî kuruluşla dinî kuruluş; yâni devlet ile dinî cemaat, karışık bir haldedir. Hukuk ve din ve hattâ ahlâk henüz yekdiğerinden ayrılmış değildir. Hukuk kuralı toplumsal içgüdü ile aynı şeydir ve fert henüz bağımsız bir varlık olma niteliğini kazanamamıştır.

Zamanımızda ise, devlet, dinî cemaatten tamamiyle ayrıdır. Hukuk ile din unsuru arasında beraberlik yoktur ve «Devletin lâikliği» dendiği zaman bu ayrılık anlatılmak istenir. Bugün *devletin din cemaatinden ayrı olması, demokrasinin ana prensibidir*. Din alanı fert vicdanının belirme alanıdır. Hukuk ise, vicdanının koruyucusudur.

⁹⁵ Prof. C. F. Beckingham’a göre (*The Times*, November 1, 1967), Türk Devrim hareketi dine karşı bir hareket olmamıştır; amacı bir islâm devletinin haiz olması gerekli bağımsızlığı ve müslümanları hıristiyan hâkimiyeti tehlikesinden kurtarmayı sağlamak olmuştur.

Siyasî toplum ile dinî cemaatin ayrılması demokrasi sayesinde sağlanmıştır. Gerçekten, demokratik devlet, vicdanların koruyucusu olmuş, vicdanları herhangi bir inanişe zorlamayan siyasî rejimdeki devlet olmuştur. Demokratik devlet hiçbir zaman bir din olmamıştır. Demokrasi rejiminin işi, vicdanların hürlüğüne bekçilik etmektir.

Demokrasi rejiminde devlet bir taraftan vicdan hürriyetine saygı göstermeye; öte yandan da vicdanların serbestçe tezahürünü sağlamaya mecburdur. Tanrı, insanı yaratırken ona bir de ruh vermiştir. Bu ruh kendi hürlüğüne sahiptir. Ve ferdin ruhu öteki fertlerin ruhlarına benzemez. Lâiklik meselesi de zaten buradan çıkmıştır.

Devletin lâikliğinin mânâsı, ferdî vicdanın devletten önceliği demektir. Devletin fert vicdanı karşısındaki tutumu, yâni vicdan karşısında takınacağı tavır, lâiklik meselesini ortaya çıkarmıştır.

Din cemaati haddizâtında dinî gayeli bir topluluktur. Bu topluluğu aynı inanişe bağlı mü'minler teşkil eder. Devlet de fertlerin ruhi temayüllerine birleşmelerine hürmet eder.

Fakat, siyasî toplum dinî toplumdan büsbütün ayrı mahiyette bir şeydir. *Dinî toplum*'da esas, inanış ve akîde birliği'dir. *Siyasî toplum* ise, hür ve birbirinden farklı insanlar'ın birarada bulunması temeline dayanır. Din cemaati kendi dışında kalan vatandaşların hürriyetlerine dokunamaz. Onları kendi sahasına celbetmeye zorlayamayacağı gibi, kendi sahası içindekileri de orada kalmaya zorlayamaz. Devlet, insan kişiliğine ve ferdin vicdanına karşı saygısı dolayısıyla din cemaatinden ayrı kalmaya mecburdur. Bu bakımdan, lâiklik demek, dinî vasıf taşımanın devlet için yasak olması demektir. Zira, devletin ferdin iç hayatına girmeye hakkı yoktur. Ferdin ana hürriyeti karşısında devlet tahdit edilmiştir.

Demokrasi'ye gelince, demokrasi hukukî ve siyasî bir mefhumdur. Dinî bir mefhum değildir.

Demokraside egemenlik kişidedir. Demokrasiye göre siyasî toplum, kişiler topluluğudur. Demokraside başta insan kişiliği vardır. Bu kişilik vicdan iç âleminden çıkar. Burası ise ruhun, mutlak hürriyetin sahasıdır. Hukuk üstü bir sahadır.

Hürriyet ve Lâiklik :

Fert vicdan, mahrem, girilmez, mukaddes bir sahadır. Bunu temin eden esas da (lâiklik)'tir.

Lâiklik prensipinin gayesi vicdan hürriyetini korumaktır. Bu korumaya konu olan şey, düşünce ve inanç-hürriyetidir. Zira, vicdanın muhtevası fikrî ve mânevîdir.

Lâiklik ruh hürriyetini imtiyazlı bir hürriyet, devletin her çeşit müdahalesinden masûn bir hürriyet haline getirmek ister. Eski müelliflerin ve bilhassa *Locke* ekolünün tabîi hürriyet dediği şey, demokrasi rejiminde yalnız vicdan hürriyeti için tatbik olunur. Liberalizm bu telâkkiyi bütün diğer hürriyetlere de uygulamak hatâsını işlemiştir. Vicdan dokunulmazlığı demokrasinin belitlerinden biridir.

İnsan kişiliğinin gayeleri kendi kendisi içindedir. Bu gayeleri devlet tâyin etmez. Kişilik bu gayeleri devletten almaz. Yâni insan kişiliğinin gayeleri ferdin kendi vicdanında vücut bulur.

Vicdandan mahrum, sadece içgüdülere tâbi fert, insan olmaktan çıkar, hayvan haline gelir. Hürriyet hiç bir yerde vicdan içindeki kadar yoktur. Vicdan da ancak hürriyet içinde var olabilir. Hürriyet bilhassa ruh hürriyeti olarak düşünülebilir. Şüphesiz, vicdan, manevî ve dinî âleme açıktır. Bu âlemin de manevî ve dinî kanunları yok değildir. Ancak, lâiklik esası mezkûr kanunların hukukî kanunlardan ayrı olmasını gerektirir. Demokrasi devleti, kendi kendini vicdanlara emretmekten menetmiştir. Böyle olmasaydı bir dünyevi tanrı haline gelmiş olurdu.

Hertürlü olumlu veya olumsuz hukukî yüklem vicdan önünde gayrimeşrûdur. Fert buna razı da olsa ve yüklem karşılıklı da olsa meşrû değildir. İki kimsenin kendi iradeleriyle ve karşılıklı olarak aynı dini tatbik edecekleri hakkında yapacakları bir akit, Hukukun lâikliği esasına aykırı olduğundan, geçersizdir.

Vicdan, yâni inanışlar ve fikirler, hukukî düzenleme dışında kalmakla beraber, hürriyetin tekmil dış görünüşleri Hukuka tâbi olur.

Hürriyetin dış görünüşlerinden maksat ferdin hürriyetini kullanarak açıkladığı bütün fiiller, hareketler ve sözlerdir.

Bunların siyasî, ekonomik veya kültürel olmasının ehemmiyeti yoktur. Hepsisi de hürriyet tezahürüdür. Zira hürriyet bölünemez. Ferdin tekmil hayatı kişiliğinin ifadesi'dir ve fert kendi vicdanına karşı sorumludur.

Binaenaleyh, çeşitli faaliyet sahaları arasında değil, lâkin vicdan ile dış tezahürler arasında bir ayırma yapmak lâzımdır. Dış tezahürler bahis konusu olduğu andan itibaren başkasının hakkına tevavüz sözkonusu olabilecektir.

Lâiklik üzerinde bu genel düşünceleri sıraladıktan sonra, Türkiye bakımından meseleye bir göz atabiliriz.

İKİNCİ PARAFRAF

Türkiye Bakımından

Bugün *devlet ve dinin ayrılması*'ni iki şekilde yorumlıyorlar. Bir yoruma göre, devlet ile dinin ayrılması demek, din ile siyasetin birbirinden ayrı tutulması demektir. Bu düşüncede olanlar: din mensupları, devletin faaliyet sahalarında alınacak kararlara tesir edebilecek davranışta olamazlar, diyorlar.

İkinci yoruma göre, din adamlarının siyaseti ilgileyen meselelerde fikirlerini açıklamalarında bir mahzur görülüyor.

Devletin Temel Bir Niteliği Olarak :

Lâkin, Türkiye bakımından lâiklik ayrıca apayrı özellikler gösterir.

Lâiklik, Millî Devletin dayandığı ana prensiplerden biridir. Devletin *temel nitelikleri* içinde kalması zaruridir.

Lâiklik, memleketimizde bir *zarurî ihtiyaç* olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye için devletin güvenlik şartlarından biridir. Daha 1923'te çıkarılmış olan 15 Nisan tarihli bir kanun, zâten yürürlükte bulunan,

Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nda⁹⁶ değişiklik yapmıştı. Bu değişiklik ile Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine: "*Dini âlet ittihaz ederek devlet emniyetini ihlâl edenler*" hain-i vatandaşlar, hükmü konmuştu. Devlet bu hükmü koymak zorunda kalmıştı. Zira, devlet hayatının mümkün olabilmesi bu tedbirin alınmasına bağlı idi. Devlet faaliyetlerine dini âlet ederek müdahale teşebbüsleri ancak lâik bir tutumla önlenebilirdi. Bundan başka, lâikliğin *millî devlet için temel prensip* olması zarureti diğer birtakım sebeplerden doğmuştur:

1 — Yeni Türk Devletinin kuruluş parolası «Bağımsızlık»'tır. Devlet, bağımsız olmak zorundadır. Harp sonrası andlaşmalarında ve savaş ertesinin milletlerarası kuruluşu olan (Cemiyet-i Akvam)'a ait hükümlerde büyük devletlerce alınan tedbirler, bu arada kısıtlı bağımsızlık altına sokulmuş ülkeler, manda sistemine bağlanan yerler, bunlardan bir kısmının evvelce Osmanlı Devletine ait memleketler oluşu, Yeni Devletin mutlak bir bağımsızlık vasfında olmasını şart kılmıştır.

Osmanlı devletinde çeşitli halk grupları yer almıştı. Bilhassa müslüman olan Araplar ile hristiyan olan Balkanlılar önemli mevki işgal etmekte idiler. Osmanlı, bu grupları kendi bünyesi içine sindirmemiş; bilâkis, bunların hürriyetlerini tanımış, kültürlerine ve dinlerine saygı göstermiştir. Araplarla Osmanlı Türkleri arasındaki bağlantı İslâmiyetteki iştirâkten ibarettir. Araplarla Türkler arasında ne menşe, ne de dil itibariyle hiçbir ortaklık yoktur. Nitekim, Arap, ilk fırsatta «Mısır Devleti» olarak Osmanlı İmparatorluğundan kopmuştur. Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlardaki gruplar ve Yunanistanda ayrı devletler haline gelmiştir.

Cumhuriyet çağına girmekle Türkler eski düşüncelerin baskısından kurtulmuşlar, devleti modernleştirebilmişler, avrupalılaşabilmişler ve türklük'lerini idrak etmişlerdir.

Devleti dinden ayırma arap milletlerinden ayrılmayı sağladığı gibi, Millî Devletin türkleştirilmesi'ni mümkün kılmıştır. Türk

⁹⁶ Hıyânet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1920 tarihli ve (2) numaralı kanundur.

bağımsızlığı, yalnız yabancı iradeye karşı değil, iç siyasî hayatta da *mutlak bir bağımsızlıktır*. Devlet, siyasî hayatta faaliyet gösteren teşkilâtli meşrû odaklardan gayri kuvvetlere itibar göstermemeye mecburdur. Lâiklik yok ise, devlet dinin hâkimiyeti altındadır ve binaenaleyh, bağımsız değildir. Halbuki, kayıtsız ve şartsız bağımsız olması gereken *devletin* herhangi bir *din cemaatinin inanışlarına* ve *duygularına* da tâbi olması düşünülemez. Bu neticeyi ancak lâiklik sağlayabilir.

2 — Yeni Türk Devleti (Millî) bir devlettir. (*Millî*) *vasıf (dini) vasıfla bağdaşamaz*. (Din)'in hâkim olduğu yerde (Millet) olmaz. Din, millet unsurunu nazara almaz. Dine mensup olanları bilir ve bunlara (Ümmet) der. Ancak, Millî Devletin dine karşı bir tavır takınması da ferdin vicdan ve inanç hürriyetine aykırı düşer. Millî Devlet öyle bir tutumda olmalıdır ki, hürriyet rejimi gerçekleşebilsin. Bunu sağlamanın yolu da devletin lâikliğı olabilir. Bu itibarla da devlet lâik olmak zorundadır.

Lâiklik olmaksızın (Millî Devlet) olmaz.

Millî Devlet daha başlangıçta (Halkçılık) ilkesiyle yoğurulmuştur. Nitekim, Türkiye'de halkçılık fikrini de lâiklik dışında anlamak ve anlatmak mümkün olamaz. Halkçılık bir egemenlik kökeni düşüncesinin ifadesi olmuştur; dinsel kökenlerden gelme tekmil egemenlik anlayışlarına tercih edilebilecek izah şekli olarak ortaya çıkmıştır. Soyut bir kavram olan Millet Egemenliğini elle tutulur hale sokan, pragmatik ve hattâ pratik sistem «halkçılık» olmuş, ve görüldüğü gibi, dinsel tedbirleri bertaraf etmek gayesi ile inşa edildiği için de «lâik» karakterde bulunmuştur.

Atatürk için (halkçılık), demokratik idare davranışı demektir⁹⁷. Bazı müelliflerin⁹⁸. Atatürk'te halkçılık kavramının

⁹⁷ Söylev ve Demeçler, c. I, s. 97.

⁹⁸ Timur, Taner — *Türk Devriminin Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, 3. bölüm. Dr. Taner Timur, Atatürk'ün iki temel fikrini zikrediyor: 1 — **Halkçılık** (ki buna göre, Türk toplumunda menfaatleri çatışma halinde sınıflar yoktur ve bu halkçılık lâik bir egemenlik teorisinin ifadesidir),

önemli tarafı olarak halkçılığın (toplumsal tahlili)'ni görmeleri, bunu anlatmak istese gerektir. Bunlara göre, halkçılık, sosyal yönden "organist veya mekanist" bir teoriyi temsil eder.

3 — Yeni devlet, **devlet idaresi** yönünden de lâik olacaktır. Zira, devlet idaresinin temel ilkesi *eğemenliğin millette oluşudur*. Bu egemenliği kullanırken dine dayanmaya kalkışacak olan bir siyasî iktidar zayıf ve yetersiz bir iktidar haline düşer. Kudreti olmayan bir iktidar ise, devlet idaresinde âcizdir. Burada mesele, bir yönü ile de devlet ile din arasındaki bağıllık durumu meselesidir.

Dinin siyasî topluluğu ayakta tutamayacağı, bilâkis siyasî toplulukların parçalanmasında âmil olduğu tarihte sabit olmuştur. Devlet hayatı için gerekli şart dinî inanış beraberliği değildir, **siyasî birliktir**. Devlet, yalnız Hukuka uymakla yükümlüdür. Din ise, devlete uymak zorundadır. Dinin emrettiği davranış devlet hayatının isterlerine uygun düşmüyorsa devlet kanununa göre hareket olunması⁹⁹ zaruridir. Belli bir davranışın din tarafından şöyle veya böyle olması emredilmekte ise, bu emir ilişkin olduğu davranışın devletçe konulmuş kurallara uygunluğu nisbetinde yürüyebilir. Aksini düşünmek caiz değildir. **Devlet hayatı yalnız siyasî iktidara tâbidir**. Dinî iktidar, devlet hayatının isterlerine uymaz ise, devleti idare etmek mümkün olmaz. Devlet idaresinde dine yer verilecek olursa siyasî otoritenin yanına bir de dinî otorite konmuş olur. Böylece, egemenliğe dayanan yegâne kudret karşısında hiç bir sorumluluğu olmayan ve *devlet hayatında hiç bir meşrû yetkiye sahip bulunmayan din*, siyasî otoriteye rakip hale gelir. Siyasî iktidarın faaliyet alanında başka bir iktidarın, bir din otoritesinin ortaya çıkması siyasî iktidarı acze düşürür. Bu aciz devam ettikçe devlet hayatı anarşi-

2 — Milliyetçilik (bu da Misak-ı Milli dahilinde bağımsız ve başka devletlere karşı saygılı bir Türk Devletini gerektirir).

⁹⁹ Türkiye'de bugün görülmekte olan otorite buhranının bir sebebi de "dini" diye nitelendirilen bir kuralın devletin koyduğu hukuk kuralına üstün tutulmasıdır. Bu yüzden kanuna saygı yokolmakta ve bir anarşi tehlikesi doğmaktadır. (Bu cümle 1968 sonunda yazılmıştı. 1970 ortasında tehlike doğmuş bulunmaktadır).

ye gömülecektir. Sosyal hayat hukukî çerçevenin dışına çıkacaktır. Toplum, *siyasî sorumu olmayan fiilî bir iktidarın* emirlerine göre yaşatılmak istenecektir. Bu ise, imkânsızdır. Siyasî toplum, meşrûluğunu *toplumun muvafakatinden* alan sorumlu bir iktidara, üstünlüğü tartışılmayacak tek bir siyasî iktidara muhtaçtır. Bu gerçekleştirilememişse devlet de olmaz. Artık insan topluluğu siyasî niteliğini yitirmiş demektir. Onun için bağımsız siyasî varlık olmak yeterliğindeki toplumlarda derhal tepkiler başgösterir ve bu tepkilerin sonucu, dinî iktidarı büsbütün ortadan kaldıracak bir *istibdat rejimi* olur. Devlet, din olayı karşısında sadece müsamahalı olmakla yetinecektir. Dinî iktidarın siyasî iktidara rakip olarak yaşaması düşünülemez. Bunu da yine lâiklik sağlayabilecektir.

Görülüyor ki, lâiklik sayesinde devlet idaresinde *hem anarşiyi, him de istibdatı önlemek* kabil olmaktadır¹⁰⁰.

Lâiklik prensipi anayasal bir değer olmayacak olursa kanunlara aykırı bir hareket ferdin din inancına uygun düştüğü takdirde mâzur görülecektir¹⁰¹. Dinî kanaat Hukuktan üstün olacaktır. Halbuki, kurulu Anayasa düzeninde devlet, *Hukuk. Üstünlüğü Devleti*'dir. Hukuk üstünlüğü sağlanamıyorsa anarşi doğmuştur. Farklı vicdan inanışları taşıyan vatandaşlardan herbiri kendi kendisinin kanununu en üstün tutar, her kafadan bir ses çıkarsa bunun sürüp gitmesine imkân yoktur. Anarşiyi ortadan kaldırmak zaruridir. Nitekim, her zaman olduğu üzere, anarşiyi istibdat bastıracaktır.

¹⁰⁰ İstibdat rejimleri daima din devletlerinde kurulmuştur. Stalin devrinde Sovyetler Birliği Devleti de komünizmi din halinde görmüştür. Demokratik rejimden otorite rejimine kaymak teşebbüsünde olanlar daima gayri akli değerlere üstünlük verirler. Faşizm bunun açık örneğidir. Türkiye'de de 1950'de iktidara getirilen Demokrat Parti liderleri ilk iş olarak ezanı arapça okutmak tedbirini almışlar ve o andan itibaren istibdat şeridine sapmışlardır.

¹⁰¹ Güney illerimizden birinde bir baba, zamanın başbakanı Menderes'i karşılama töreninde iki yaşındaki çocuğunu kurban etmeye kalkışmıştı. İmam nikâhı ile evlenmekte devam edenlerin sayısı bugün de pek yüksektir. 1967 yılında, hacca giden müslüman kadınlar arasında «evli bulunmayanların hacılıkları müteber olmayacaktır» gerekçesiyle bunlar, hac seferi yapan gemideki bekâr erkek yolcularla geliş güzel ve imam nikâhı ile evlendirilmişlerdir.

Hürriyet Yönünden :

Bu sebeplerden başka, lâikliğin, Anayasa ilkesi olarak zaruriliği Türkiye için bilhassa çok partili siyasî rejimle birlikte kendini göstermiştir. Demokrasi düzeninin kurulması, devletin hür vatandaşlar iradesine göre yönetilmesi ancak lâiklik ilkesinin Anayasa düzeninde temel taşlardan biri olması ile mümkündür. Gerçekten, **hürriyetin şartı** lâikliktir. Fikir hürriyetleri ancak lâik ortamda gelişebilir. *Din devletinde siyasî rejim mutlaka kapalı rejimdir*¹⁰². Her dinde mutlaka günah ve korku unsurları vardır. Ana hürriyetlerden biri ise, **korkudan kurtulma hürriyeti**'dir¹⁰³. Devlet hayatına din girince korku duygusu da beraber girer. *Korku mevcut olan devlet hayatında ise, hürriyet olmaz*. Aynı zamanda dinde *müşamaha*'ya yer yoktur. Her din yalnız kendisinin en doğru olduğu iddiasındadır. Başka türlü inancı hoş görmez. Halbuki, hürriyet, müşamahasız olmaz. Mesele, devlet hayatında hürriyeti yaşatmak imkânlarını sağlamaktır. Bunun için hürriyetle birarada yaşamak zorunda olan **tekmil değerlerin hürriyete tâbi olması** gerektir. Hürriyet, bütün bu değerlerin üstündedir. Zira, en üstün değer olan insan haysiyeti'ni sağlayan değer bizzat hürriyettir. Dinin de hürriyetle birarada yaşayabilmesi için lâikliğe ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, lâiklik, hürriyetin tekmil değerlere üstünlüğünü anlatan düşünce sisteminin devlet hayatında aldığı biçim'dir.

Bundan başka, yukarıda da dokunduğumuz gibi, lâiklik, *millet egemenliğinin şartı*'dır. Egemen millet, kendi siyasî kaderini hiçbir etkiye tâbi olmadan kesin olarak belirtebilen millettir. Siyasî denklemler din faktörüne bağlı olunca siyasî kaderi belirtme etki altına girmiş olur. Hele, bir taraftan egemenlik yalnız ve ancak millettir deyip de; öteyandan, devletin dini şu dindir, diyecek olursanız bütün vatandaşları ve gelecek kuşakları daha bugünden inançlarında esarete mahkûm ettiniz demektir. Devletin dini belli bir din olunca devletin

¹⁰² Modern kapalı iktidar için bakınız: Burdeau, G. — *Demokrasi, Sentetik Deneme*, Türkçeye çev.: B. N. Esen, Ankara 1946, s. 99 ve son.

¹⁰³ Başkan Roosevelt'in meşhur dört hürriyetinden biri.

tekmil vatandaşların o dinin sâlikleri olacaklardır. Belli din inançlarına bağlılık, vatandaşlığın şartı naline gelecek ve vicdan, engizisyon çağında olduğu gibi, baskı ve esaret altına girecektir.

İslâm toplumlarında ilerici düşünce taşıyanlar daima tutucu din adamları ile çatışmak zorundadırlar. Tarihte yalnız, Atatürk devrinde, Türkiye'de bu hal ortadan kalkabilmiştir. Bu da, Atatürk'ün İslâma getirdiği reformcu görüşler sayesinde mümkün olmuştur. Ancak, durum, Atatürk'ün kişiliğine sıkı sıkıya bağlı kalmış; ölümden sonra tekrar klâsik İslâm anlayışı üstünlük kazanmaya başlamıştır. İslâm, sadece birtakım inanç esasları getiren bir din değildir. Başka dinlerden, ve meselâ Hıristiyanlıktan, farklı olarak ferdin özel ve mahrem hayatını da düzenlemek iddiasındadır. Ferde tercih imkânı tanımaz. Tercih anlamında hürriyete imkân vermeyen bir inanç sistemidir. Atatürk, İslâmın bu özelliğini gözönünde tutarak dini, devlet hayatına tesir imkânından uzak bulduracak prensipe, lâiklik prensibine en üstün değeri vermiştir.

Hürriyet açısından olduğu gibi, eşitlik yönünden de durum böyledir.

Eşitlik Yönünden :

Din, uygar devlet hayatı anlayışı ile ve hürriyet anlayışının mantıkî neticesini teşkil eden ve aynı zamanda hürriyetin şartı olan «Eşitlik» ilkesi ile zıddiyet halindedir. Hıristiyanlık olsun, İslâmlık olsun kadını erkekten aşağı durumda tutar. Modern devletin dayandığı başlıca esaslardan biri ise, eşitliktir. *Eşitlik*, kadınla erkek arasında da haklar yönünden, Hukuk açısından herhangi bir fark görülmesine engeldir. *Kadının erkekten aşağı veya farklı tutulduğu toplumlarda hürriyet yoktur.* Bu toplumlarda kadın anlayışı akla değil, dine tâbidir. Böyle olunca da hertürlü ilerleme imkâsız hale girmiştir. Dinin kadınla erkek arasında fark gözetmesi kolaylıkla devlet hayatına intikal etmektedir. Meselâ, Türkiye'de Devletin dayanmak amacını güttüğü esaslardan biri eşitlik olduğu halde ve bu prensip Anayasada yerini almış iken, anayasal hükümlere rağmen, geçmişte, yargı merciinin kadın-erkek eşitliğini tescil ettiği görül-

müştür: Türk «Temyiz Mahkemesi Tevhid-i İçtihad Ceza Kısmı Umumî Hey'eti», 11.6.1956 tarihli bir kararında karının kocası tarafından hapsolünmasında suç görmemiş idi¹⁰⁴. Bu da gösteriyor ki, demokrasinin de, eşitliğin de ana prensipi lâiklik olmak zaruridir.

Bunun gibi, 1965'lerde taşralarda umuma mahsus sinema, tiyatro gibi yerlerde kadınların ayrı yerlerde oturtulması; büyük şehirlerde bazı eğlence yerlerinde yalnız kadınlar için seanslar tertibi Türkiye için acıklı gericilik alâmetleridir.

Modern Devlet ve Lâiklik :

Lâiklik, *modern devleti belirten* bir vasıftır. Aynı zamanda, modern devletin bina edileceği temel prensiptir. Bazı yazarlarımız¹⁰⁵,

¹⁰⁴ Resmî Gazete, 16.8.1956.

¹⁰⁵ Bu arada: Dâver, Bülent — *Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik*, Ankara 1955, s. 2. Gerçi, dilimizde, "Eve lâzım olan Mescide harâm" diye bir atasözü Devlet ve Din ayrılması anlamı ile lâikliğı hatırlatır ve İkinci Mahmud olsun, 1876 Anayasası için proje hazırlayan Said Paşa olsun, devleti lâikleştirme teşebbüsüne geçmiş sayılabilirler. Milli Kurtuluş hareketi başlayınca ve henüz (Lâiklik), bir ilke olarak, Anayasada yeralmazdan hayli zaman önce milli devlet hayatında fiilen ve hattâ kanunen gözetilen bir esas olmuştur. Nitekim, otoriter bir rejime zemin hazırladığı iddia edilebilecek olan 1925 tarihli (Takrir-i Sükûn Kanunu), yani Düzeni Yerleştirme Kanunu yalnız isyana karşı tedbir olarak değil, aynı zamanda (irtica)a karşı bir silâh olarak çıkarılmıştır. Dinsel ve hattâ mistik; daha doğru bir tâbir ile, akli olmayan etkilerin devlet hayatına ve faaliyetlerine şu veya bu şekilde girmesine veya girmesi ihtimaline karşı son derece hassas davranılmaktadır.

Lâiklik, islâmı bağdaşamayacağı için milli Türk devletinde temel ilke olmuştur. Maksat, devlet hayatında islâmı zararsız hâle sokmaktır. Bunu ancak lâiklik yapabilir. Nitekim, başka dinler bakımından da tecrübesini vermiştir. İslâmî kalıpların dondurduğu devlet hayatının 1919'da nereye vardığı malûmdur. İslâm, dünya işlerini düzenleyen kuralları da getirmek iddiasında olduğu için onu din olarak dünya işleri alanına girmekten alıkoymak lâiklik ile tam aykırılık halindedir. Lâikliğin gerçekleşmesine gelince, Türkiye'de lâikleşme 1930'larda gerçekleşebilmiştir. 1932'de ezanın arapça değil de, türkçe okunmasıyla Milli Devletin kuruluşundan bu yana gelişen hareket tamamlanmıştır. 1925'te okullardan din öğretimi kaldırılmıştı. Daha sonra hafta tatili günleri uygar memleketler sistemine göre ayarlanmıştır.

Türkiye’de lâikliğin geçmişten gelme bir düşünce olgunlaşışının sonucu olmadığını, Cumhuriyetin bir ınkılâp ilkesi olduğunu söylerler. Doğrudur. Tekmil modern ve uygar değerler gibi, hür düşünce gibi, lâiklik de bir Cumhuriyet prensipi’dir. Üstelik, lâiklik, yukarıda da dokunduğumuz üzere, zorunlu bir prensiptir. Zira, modern devlet, bu prensip olmadan kurulamaz.

İslâmı rasyonel bir kalıba sokmak isteyen Atatürk, Türk ferdine, herşeyde olduğu gibi, din sorunlarında da düşünme imkânlarını sağlamak, bu suretle hurafeyi ve safsatayı yıkmak ister. İlk başta din meselelerini şuur alanına sokmak önemlidir. Bunun için, dinsel sorunları anlamak şarttır. Bu da, dinî metinlerin anadilde ifadesiyle mümkündür. Şu halde, *din kitabı türkçe olmalıdır*. İslâm tapınaklarında dualar, hutbeler ve ibadete çağrılar türkçe olmalıdır. Taner Timur, İlahiyat Fakültesi açılması olayını da islâm dininin rasyonelleştirilmesi çabası sayıyorsa da, bizce bu niteleyiş isabetli değildir. İlahiyat Fakültesinin kuruluşu ilk gericilik tepkileri karşısında verilen tâvizlerdendir. Böyle olmamış olsa idi, bu müessesenin kuruluşundan bu yana İslâm’da gerçekten rasyonelleşme görülmek gerekirdi. Halbuki, bunun aksi vukua gelmiştir. Bizce, bugün iki İslâm vardır: biri, «gerçek İslâm», biri de «sahte İslâm»’dır. Bu ikincisi hurafeyi, safsatayı, bâtil itikadı İslâma temel yapmıştır. Gerçek İslâm ise, akla ve gerçeklere dayanan İslâm olmalıdır. Atatürk’ün İslâm anlayışı böyle olmuştur. Atatürk, akla, mantığa uygun olmayan şeyin İslâma da uygun düşmeyeceğini söyler (Söylev ve Demeçler, c. II, 21 Mart 1923 Nutku).

Dikkat edilirse Atatürk İslâm dinini, bu dinin özelliğini teşkil eden «değişmezlik»’ten çıkarmaktadır. İslâmın muhtevasını değiştirmektedir. Aslında değişmez olan din, zamanın ihtiyaçlarına, ilerlemelere ve ınkılâplara uymak zorundadır, diyor. Bu düşünceleri ile Atatürk, İslâm dininin ilk reformcusu da olmuştur. Ona göre en doğru inanç yolu, uygarlık yolu’dur. Hurafe ve safsata içinde ve hurafeciler, safsatacılar rehberliğinde yaşamaya kalkışan millet, uygar millet olamaz.

Yeni devletin dâvâsı 1924 öncelerindenberi bellidir. «Türkiye» adını alan yeni devlet, *Batılı bir devlet* olacaktır. Bunun için de devlet yeniden yapılmaktadır. Fakat, Mustafa Kemal'e göre devleti yeniden yapmak yetmez. **Toplumu da yeniden kurmak** gereklidir. Bu da «İnsan»'ı yeni baştan kişileştirmekle olur. Kemalizmin ana problemlerinden biri, bizce, bu olmuştur. Türkiye «Modernleşme» zorunda idi. Ancak, modernleşmeye kemalist düşüncenin verdiği anlam genel olarak bu deyimden anlaşılan mânâdan farklıdır. Genel olarak **modernleşme** denince geri kalmışlıktan kurtulma anlaşılır. Bugün de Üçüncü Dünya devletlerinin¹⁰⁶ modernleşme anlayışları budur. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, yâni 1945'ten sonra, bağımsızlıklarını elde eden genç devletlerin dikkatleri, modernleşmenin anlamını tâyin bakımından, daha ziyade Sovyetler tecrübesi üzerinde toplanmıştı. Sovyetik sistem modernleşmenin hürriyetsiz de olabileceğini ispat etti. Atatürk'e göre ise, modernleşme, ileri bir toplum haline geliştirebilir. Kendi deyimi ile «**Muasar medeniyet seviyesine yükselme**», millî egemenliğe dayanan bir anayasa düzenine, hürriyetlerin varlığına, ilim ve fenne, millî bakımdan ekonomik yeterliliğe ve bütün bunları mümkün kılacak bir «*insan telâkkisi*»ne bağlıdır. Halbuki, İslâm, her çeşit düzenin en mükemmelini getirdiği iddiasındadır. Çeşitli kültürlerle buluştuğu zaman bunların üstün ve ilerici olan taraflarını almamaktadır. Lââlettâyin kısımlarını barındırmaktadır. Bu yüzden İslâm, bir taraftan, zaman içinde gelişme gösteremez; diğer taraftan da, yenilerin alelâdelerini bir araya getirir. Atatürkçü modernleşme ise, Batı uygarlığı değerlerinin yerleşmesini ve yaşatılmasını zarurî görür. Şu halde, yeni devlet tutucu **kalıplardan sıyrılmak** zorundadır. Memleket insanını dinin ağır baskısından kurtarmak şarttır. Bu yapılmadıkça Türk vatandaşı hür bir insan haline gelemmez. Vatandaşı hür kılmak için evvelâ bu baskıyı yoketmelidir. Bunun da yolu, vicdan kapısından girip feridin dünyevî varlığını da kaplamış olan dini, vicdan sınırlarında tutmak;

¹⁰⁶ «Üçüncü Dünya devletleri» sömürgecilige karşı akımlar sonunda bilhassa Afrika ve Asya'da kurulmuş olan yeni bağımsız devletlerdir.

ona: Şu sınırdan öteye gidemezsin, demektir. İŞte, lâiklik bunu sağlayacaktır.

Lâiklik uygar yaŐayışın bir şartıdır. Zira, lâiklik, dinsel veya mistik bir sebep, ya da bahane ile toplumun *uygar yaşayış* biçiminden uzaklaştırılamayacağı demektir. Bununla beraber, Ramazan'da lokantaların ve yiyecek satan yerlerin gündüzün büsbütün kapatıldığı görölmektedir. Uygar bir çevrede ferdlerin karın doyurma imkânlarından mahrum bırakılmaları düşünülemez. Şu halde, dinsel inançlarına dayanarak iş yerlerini açmayanlara mahallî idare organları kamu hayatına etki yönünden işlerini görme zorunda olduklarını anlatmalıdırlar. Bunu başaramadıkları takdirde yemek yemek isteyene her zaman açık yerler bulundurmak ödevindedirler. Devletçe yapılan ve devlet içinde kamusal hizmet benzeri olarak fertlerce yerine getirilmek gereken *hizmet ve görevler dinsel sebeplere göre düzenlenemez.* Düzenlenecek olursa, devletin temel niteliği olan "lâiklik dışına çıkılmış olur. 1966 yılı sonuna rastlamış olan Ramazan ayında Bursa Valisinin resmî dairelerin iftar vaktini ölçü diye alıp saat onaltıda kapanmasını emretmesi, bu halin çeşitli illerde de bugüne kadar süregelmesi ve merkez idaresinin bunu uygun görmesi anlaşılabilir bir iş değildir. Olsa olsa, devleti, Hukuk Devleti olmaktan çıkarıp, dinsel kurallar egemenliği devleti diyebileceğimiz bir ücûbe kılığına sokma teşebbüsünü gafletle kolaylaştırma hareketi olarak yorumlanabilir¹⁰⁷.

Ne devlet, ne başka bir kişi, ne de herhangi bir kimse ferdin kanunlara aykırı olmayan hareketini kınamak veya ferdi bir baskı altında tutmak, dilediği gibi yaşamasına engel çıkarmak imkânına sahip olamaz. **Ferdin kendi varlığını geliştirme serbestliği** insan oluşunun gereğidir. Aksi halde, hürriyet de yoktur¹⁰⁸. Halbuki, yine

¹⁰⁷ O zamandan bugüne buna benzer davranışlar yurdun hemen her yönünde devlet hayatında normal davranış olarak yerleşme yolundadır.

¹⁰⁸ 25 Şubat 1968 günü Adalar Kızılay Kongresini basan yüz kişinin toplantıdaki kimselere "Allahsızlar" diye saldırıp dövmesi ve Polis'in faillerden hiçbirini teşhis edip ele geçirememesi Türkiye'de "korkudan âzâde yaŐayabilme" hürriyetinin varlığını haklı şüpheye düşüren bir anarşi olayıdır. O günden

Ramazan ayında yurdun çeşitli yerlerinde ferde müdahalelerde bulunması normal hale gelmiştir. Kamuya hizmet sunan dolmuş şoförü orucunun bozulacağı sebebinin ileri sürmek suretiyle yanına kadın yolcu almamakta, oruçlu taksi şoförü, sigara tiryakisi olduğu için, arabasına binen müşterinin sigara içmesine mâni olmakta; kamunun faydasına ayrılmış bulunan genel yerlerde, sokaklarda, meydanlarda, parklarda yiyecek yiyenlere, sigara içenlere hiç tanımadıkları kimseler tarafından karışılmakta, hareketlerine engel olunmaktadır. Bunlar akıl dışı işlerdir ve devlet hayatını anarşiye götürdüğü, siyasal iktidarın erimesine sebep olduğu Osmanlı Devleti'nde de sabit olmuştur.

Rasyonalizm ve Lâiklik :

Nerede rasyonalizm varsa orada safсата itibar görmez. İşte, Atatürkçü düşünce sisteminin yayılmasıyla ortaya çıkan durum bu olmuştur. Ancak, bu durum «lâiklik» prensipinin «din inançlarını zayıflatan» bir esas olduğu şeklinde soysuzlaştırılmıştır. Türkiye'de lâiklik yeter ölçüde entellektüel değer kazanabilmiş olsa idi 1946'dan sonra din inançlarının vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğu hususu «lâiklik» ilkesine karşı bir iddia niteliği ile ortaya çıkamayacaktı. Lâkin, böyle olmamış, lâikliğin din inançlarını yokeden bir dinsizlik, imansızlık sistemi olduğu alçakça telkin edilmeye başlanmıştır. Bu suretle, lâikliğin arkasında rasyonalizm de darbelenmiştir. Lâiklik her çeşit din inancının hoşgörüleceği bir toplumun şartı iken din inancını inkâr eden bir esas haline sokulmuştur.

Bu çeşit durumların ortaya koyduğu elemli sonuç anayasal devlet'in ortalıklarda görünmemesi ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yeralan 10. ve 14. maddeleri hükmü ile kişi güvenliğinin ve kendi hayatını yaşama hürriyetinin başka bir devlet için kabul

bugüne o olayın benzeri yüzlerce olay görülmüştür. MHP ce kurulup yönetilen komandalar, silâhli güç tekeline sahibolması gereken devletin içinde ona rakip ve gelecek için faşizme âlet olabilecek bir kaba kuvvet örgütü olarak pervâsızca cirit atmaktadırlar.

ve ilân edilmiş prensipler olduğu sanısını vermesi, bir kelime ile, insan haklarının inkârıdır. Bu tutumda devam ve ısrar, Türkiyeyi devletler ailesi dışına itmek tehlikesi getirecek kadar vahimdir.

Unutmamalıdır ki, “*Türk millî devleti*” ihtilâlci yollar’dan kurulmuştur ve, bize göre, bugün de bu niteliğinin izlerini taşımak zorundadır. Aksi halde, **Demokratik ve Sosyal Hukuk devletini** yakın tarihin olayları mahsulü gerçekçi bir varlık olarak izah kaabil olamaz. İhtilâlci yollardan gelişin mânâsı ve değeri gözden uzak tutulmamalıdır. İhtilâl, yeni düzen getirir; eskiyi yıkar. Yakın geçmişle ilgiyi keser. Eskiden ve gelenekten söz etmez. Geleceği kucaklamak ister, ileriye yönelir. Bu özelliği dolayısıyla, İhtilâl “*futuriste*” karakter taşır. Türk millî devleti de geçmişteki siyasî yaşayış geleneklerine dayanmaz. Kaldı ki, siyasî toplumu meydana getirmiş olan eski unsurlar artık mevcut değildir¹⁰⁹. Bu eski ve ölü unsurların hortlaması çabaları bir fayda veremez.

Bizce, Türk toplumu, tarihî karakteri yönünden lâiklik ilkesini devlet hayatında üstün değer olarak yaşatmak yeterliğinde ve kudretindedir. Gerçekten, bütün tarih boyunca Türk, tek mil dinlere karşı, devlet olarak, tarafsız ve müsamahalı davranmıştır. Arap,

¹⁰⁹ Osmanlı Devletinde çeşitli halk grupları yer almıştı. Bilhassa, müslüman olan (Araplar) ile hıristiyan olan (Balkanlılar) önemli mevki işgal etmekte idiler. Ondokuzuncu Yüzyılda Türk Osmanlılar bu grupları eritmeye, kendi içlerine karıştırmaya gayret etmiş değillerdir. Bilâkis, bunlara her yönden hürriyet ve özerklik tanımışlar, kültürlerine ve dinlerine saygı göstermişlerdir. Türk Osmanlıların Arap Osmanlılarla bağlantısı her iki grubun da islâmiyette ortak oluşundan hiçbir suretle ileri gitmemiştir. Zira, Türk ile Arap arasında ne asıl, ne dil, ne de yaşayış bakımlarından hiçbir ortaklık veya benzerlik yoktur. Nitekim, Araplar, ilk fırsatta Mısır Devleti olarak Osmanlı Devletinden kopmuşlardır. Balkanlardaki hıristiyan Osmanlı grupları ise, Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan devletleri olarak ayrı siyasî varlıklar haline gelmişlerdir. Buna mukabil, meselâ Ermeni azınlığına mensup Türk vatandaşları şiirlerini, şarkılarını Türk dilinde söylemişler, Türk mutfağının yemeklerini yemişler, Türk ev ve sokak hayatını yaşamışlar, bütün Türkler gibi duymuşlar ve düşünmüşlerdir.

nekadar koyu bir din taassubu içinde ise; Türk, onun tamamıyla zıddına, geniş bir hoşgörülük sahibidir¹¹⁰.

Bütün bu sebepler dolayısıyla çeşitli din inanışları karşısında devletin tarafsızlığına ve lâiklik ilkesinin devletin temel niteliği olarak korunmasına teminat sağlamak amacı ile lâikliğe aykırı davranışlara ve eylemlere karşı *müeyyideler* dahi konulmuştur. Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde sözü geçen lâikliğe aykırı propaganda ve telkin ile yine Ceza Kanunu'nun 241 ve 242. maddelerinde yer alan fiiller, 1951 tarihli ve 5816 sayılı Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanunda gösterilen hareketler, 1953 tarihli ve 6187 sayılı Kanun'da yeralan çeşitli eylemler ceza tehdidi altına sokulmuştur.

Özet Sonuç :

Lâikliğin Türk devlet anlayışı ve sistemi içindeki yerini belirtmek için söylediklerimizi prensip düşünceleri seviyesinde ifade etmek ve özetlemek gerekirse şöyle demek mümkündür:

Kemalist düşüncenin mihver problemi «Yeni devlet»'tir. Devlet problemini çözmek için herşeyden önce (**Bağımsız Millî Toplum**)'u kurmak şarttır. Toplumunu bağımsız olmaktan ve millî vasıf kazanmaktan alıkoyan iki sebep vardır. Bu sebepler mutlaka yokedilmelidir. Bunlar:

- 1 — İdare edenlerin despotizmi;
- 2 — Müslümân cemaatinin ilerici olamayışı sebepleridir.

¹¹⁰ Mevlâna, taassup ve baskı karşısında Konya'ya, Türklere sığınmıştı. Türklere Bizans'ı fethedince Ortodoks Patriğini yerinde bıraktılar. Osmanlı Türkleri devrinde hiçbir dine ve çeşitli kiliselere dokunulmamıştır. Havralara ilişilmiştir. Hattâ yahudiler daima Türkiye'de sığınak bulmuşlardır. Kanunî devrinde İspanya'dan kaçıp göç eden ve nisbeten yakın tarihte Yunanistan'dan sığınan iki büyük grup, Seferadim ve Eskenazim hareketlerini teşkil eden gruplar, Türkiye'de barınma imkânı bulabilmişler; 1934'te nazizm'in insanlık dışı davranışından ve zulümlerinden kaçanlar ve, bunlar arasında, bilhassa musevî olan ve olmayan pek çok bilim adamı, kurtuluşu Türkiye'ye sığınmakta bulmuşlar ve burada nefes alabilmişlerdir.

Despotizmin dayanağı ve hukukî kalıbı Saltanattır. Müslüman cemaatinin ilerici olamayışı ise, dinin gerek sosyal, gerek siyasî hayatın tekmlil görünüşlerine hâkim olmak iddiasından ileri gelmektedir. Dine bu hâkimiyet iddiasında kılavuzluk eden ve dinî kuruluşların temsilciliğini yapan Hilâfet olmuştur. Sosyal ve siyasî hayatı bütün safhalarında tek başına düzenleme iddiasında bulunan dinin despotizme karşı bir muvazene unsuru olması düşünülebilirse de, bir taraftan Saltanatın ve Hilâfetin aynı kişide birleşmiş oluşu, ve öte yandan, ve bilhassa, bizzat dinin, mahiyeti itibariyle plüralist olmayışı, çok görüşlülüğe imkân vermeyişi despotizmi kolaylaştırmaktadır. Şu halde, despotizme imkân vermeyecek *ilerici bir toplum* yaratılabilmek için:

- a - Saltanat yokedilmeli,
- b - Hilâfet kaldırılmalıdır.

Despotizmin ve gericiliğin yeniden hortlamasına aslâ imkân vermemek için de yeni **devletin temel ilkeleri** :

- 1 — *Cumhuriyet*,
- 2 — *Lâiklik* olmalıdır.

Bu temel ilkeler üzerine kurulacak yeni devletin toplumu, temel ilkeleri korumaya muktedir bir toplum vasfında olmalıdır. İşte, yaratılması gerekli toplum budur. Bunun yaratılması da tekmlil sosyal hayatın yeni bir zemin üzerine oturtulması ile olur ki, bu da "*İnkılâpçılık*"tır. Yeni Türk devleti yeniliklere uyma, uygarlık nimetlerinden faydalanma amaçları ile gerekli sosyal değişimleri derhal yapabilecek kuruluşta, karakterde ve yaşayışta bir devlet olacaktır.

Görülüyor ki, Millî Devletin kuruluşunda halli gerekmiş olan başlıca mesele, *Türk toplumunu Batılı düşünüş ve Batılı yaşayış düzenine sokmak* olmuştur. Bu sonucun elde edilmesi şartı dinî iktidarın Devlet alanından çıkarılması'dır. İşte, «Lâiklik», bu zaruretin ifadesidir.

İKİNCİ KİTAP

Demokrasi Denemesi

*İstikamet, Hub-bu Millet, Havf-u Hak, bir de Vukuf,
Lâzım-ı gayr-ı mufarıktır Hükûmet namına.*

Reşit Âkif Paşa

[Doğruluk, Millet aşkı, Hakka saygı, bir de Bilgi,
Devleti yönetmenin vaz geçilemez şartıdır.]

Birinci Bölüm

VERİLER

Kemalizm, Atatürk'ün ölümünden sonraki zaman içinde heyecanından ve dinamizminden kaybetti. Gerçi, Atatürk'ün yerine Devlet Başkanlığına seçilen İnönü, Atatürk prensiplerine bağlı idi. Lâkin, Atatürk, Kemalizmi yürütmekte milletin yepyeni bir halk topluluğu olduğuna, bütün duygularının da yeni olması gerektiğine dayanıyordu. Kemalizmde eski duygulara yer verilmez. Geçmişe özlem, Kemalizmi zedeler. Milletin geçmişle bağları millî şuuru kuvvetlendirdiği ölçüde vardır. Dinin toplumda gelişmeyi önlemeye başladığı ve Osmanlı devletinin gerileme devrinden Yeni Türkiye'nin kuruluşuna kadar geçen uzun devrede millî şuur diye birşey yoktur. Onun için, mâzinin bu devresine dayanılmaz. Kemalizmi, bu devreyi nazara almadan uygulamalıdır.

Liberal Davranış :

İnönü ise, Kemalizmin eskiden kalmış duygularla bağdaştırılabileceğine kaanidir. Ona göre, mâzi parçalanamaz. Dinî devlet devrinden kalma duygulara karşı **müşamahalı** olmalıdır. Kemalizmin gayesi hürriyet rejimini getirmek olduğuna göre, buna lüzum da vardır.

İnönü'ye göre, Kemalist inkılâplar 1946'da artık yerleşmiştir¹¹¹. Geleneklere dönüşte tehlike yoktur; Türk milleti Batılı bir toplum haline gelmiştir. Hürriyetlere geniş imkân vermek lâzımdır. İnönü'nün bu liberal davranışı gerici birtakım tesirlerin uyanışına yol açtı.

İnönü hürriyetçidir. Türk halkının tam bir hürriyet rejiminde dahi Kemalizmi gerçekleştireceğine inanmıştır. Eski âdetlere hâlâ

¹¹¹ Daily Telegraph muhabiri ile yaptığı bir görüşmede İnönü şöyle diyor: "Vaziyet inkişaf ettikçe rejimi yeni hal ve şartlara uydurmak zaruret ve imkânı hâsil oldu."

bağlı olduklarını bildiği taşra bölgeleri inkılâbın getirdiği iyilikleri takdir etmektedir. Bu bölgelerin din eğilimlerine saygı göstermek gerekir. Hürriyetin icabı budur. Bütün mesele, akılcılığı **dini taassuba kurban** etmemektir. Şu halde, taşra halkı uyanık ve aydın bir din bilgisine sahip olursa, hürriyet içinde ilerlemek kaabil olacaktır. Bunun için, taşraya **aydın din adamları** gönderilmelidir. Bunları yetiştirecek olan müesseseleri kurmalıdır.

Bu düşünce ile İmam-Hatip okulları açılmış, Ankara Üniversitesi'nde bir de İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Fakat, bütün bunlar dine devlet içine girmek imkânlarını hazırlamaktadır. Nitekim, 1950 genel seçimleri ile iktidara gelen Demokrat'ların şuarsuz idare-i maslahatçılığı geçmişe hasretle dolu ve o zamana kadar pusuda yatmış bir dini gerici sınıfı söz sahibi haline getirecektir.

Genç bir araştırmamız, Dr. Taner Timur¹¹², Türk devriminin lâiklik hareketi yönünden bir "Dini sınıfla" çatışmış olduğunu, halktan ve dindar aydınlardan gelen bir hoşnutsuzluktan mukavemet gördüğünü yazıyor.

Bizce, bu görüş isabetli değildir. Millî Devletin kuruluş devresinde «dini» sınıf Millî Mücadele galibi kuvvetler mensuplarından korkmuştur. Millî Kurtuluş sırasında, meselâ Konya isyanını çıkaranlara karşı, bu kuvvetlerin davranışını iyi bilmektedir. «Dini sınıf», halk üzerinde tesirde bulunmaktan kaçınır, pusuya yatmıştır. Halk ve dindar aydın, din meselelerini tamamen geri plâna itmiştir. Bu hal uzun zaman, çok partili hayata girme arifesine kadar aynı şekilde devam edecektir. Dinsel ve mistik konuların hortlaması, pusuda bekleyen din sınıfının 1946'larla ondan sonraki kışkırtmalarıyle ortaya çıkacak ve bu hal derhal siyasal bir renk ve biçim alacaktır.

Dinin Siyasî Vasıta Oluşu :

Millî Devletin kuruluşu ertesinde sosyal önemini kaybeden dinin yerine **bir inanç sistemi** gelmişti. Bu inanç, yeni bir Tür-

¹¹² Türk Devriminin Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Doçentlik tezi, Ankara 1967.

(A) İnom, Atatürk inkılâplarının artık yerleşmiş olduğu kanısındadır. İlahiyat Fakültesi kurulması için üniversite Senatöründen karar, işteyle birlikte hükümet Millî Eğitim Bakanı Bangözoğlu'nun ağzından bu görüşü açıklar. İnkılâpın son erdiği düşünceyi 1924 yılı Cumhuriyeti (2100A) Terakkiperver Fırka Başla rından Rauf Orbay'ca Mecliste Sarıhanlıca'da Uzunun, İnom de, Atatürk gibi bunun tarım düşünceyi Yeni görüş, Atatürk Devri ile onun sürekliliği ama ilkesine hiç uygulamayın bir yanlış görüş değildir.

kiye yaratmak imânı idi¹¹³. 1938'de ideale varılmış olduğu intibâi umumî idi. Kemalizm ideolojisi içinde bu *ideolojinin amacı* olan demokratik siyasî düzene girilebileceği sanılıyordu. İnönü'nün 1938-1946 arasındaki kanısı bu olmuştur.

1950'de siyasî iktidarın kendisine tevdi edilmiş bulunduğu *Demokrat Parti*, Kemalist düşünce sisteminde öldürücü yara açmıştır. Kemalist ideoloji yerine ona gölge düşürecek olan din ideolojisine dönme imkânları yaratılmıştır. Halbuki, *ideolojiler kısıkanç ve tavizsiz davranış olmaksızın gerçekleştirilemezler*. Sonra, modern bir Türkiye için yaratılması zarurî ekonomik ortam, kemalist düşünce sistemine uymayan *modası geçmiş bir liberalist görüşe tâbi kılınmak* istenmiştir.

1950 Genel Seçimlerinden sonra, toplumda ve devlette muhafazakâr davranış hâkim olmaya başlayacak, siyasî toplumda da bir islâmlaşma hevesi uyanacaktır. Her tarafta mâbed inşasına girişilecektir. **Demokratlar din için siyasî iktidarı ele geçirme ve elde tutma vasıtasıdır**¹¹⁴. Devleti idare edenler için dinin varlığı ve etkisi

¹¹³ Bugün bazı müellifler (şeriat)ı bir ideoloji olarak kapul ederler. (msl. Smith, W. C. — *Islam in modern history*, Princeton 1957; Mardin, Ş — *The genesis of the Young Ottoman thought*, Princeton 1962).

Bunlar, şeriat kaldırılmış, fakat yerine bir ideoloji konmamıştır; şeriatteki ilkelerin yerine ilke gelmemiştir, demektirler. Kanaatimizce, herşeyden önce, şeriatın bir ideoloji olup olmadığı üzerinde durulmak gerekir. Şeriatın ideoloji niteliği taşıdığını kabul etmek ideoloji ile sistemi karıştırmak olur. Şeriat, kaynağı kutsal kitapta bir yaşama bütünüdür. Zamanla bir (alışkanlık kategorisi) vasfı da almıştır. İki yönlü disiplin karakterindedir. Hem vicdanı zor altında tutar, hem de toplum içinde hürriyet kayıtlayıcısıdır. Şeriat sistemi yerine Türkiye'de vicdan ve beden hürriyeti ideali geçmiştir. Kemalizm, gelişmesi içinde bu yoldan demokratik rejimi gerçekleştirmek amacını taşır. Atatürk'ten sonra tarikat akımlarının belirmesi şeriatın hortlamakta olduğunu anlatmaz. Burada vicdan hürriyetinin bir nevi ortaya çıkma isteği vardır. Fakat, bir müddet sonra bu akımlar siyasî mahiyet almış ve anti-Atatürkçü bir karaktere bürünmüştür. Bu dönüşme ile de (şeriatçı) bir renk almıştır.

¹¹⁴ Ayrı düşünce bugün de bir çok siyasî partide hâkimdir. Anayasa'nın açık emrine rağmen Cumhuriyet Başsavcısının bu çeşit partilerin kapatılması için Anayasa Mahkemesinde dava açmayı Türk tarihine elem verecektir.

siyasî bir problem olmuştur. Nitekim, 27 Mayıs 1960 bu problemin çözüm yolu olacaktır.

Cumhuriyetin ilk onbeş yılında lâiklik, Türkiye’de dünya işlerine de hükmeden dini, sırf dine ait sınır içine itince, aydın olmayan zümre eski alışkanlıklarına aykırı bulduğu bu yeni anlayışı Tanrıyı inkâr teşebbüsü gibi görmeye sürüklenmek istenmiştir.⁽¹⁰²⁾ numaralı nota bakınız).

«Türk» Karakter :

Kemalizm ise, İslâm-Osmanlı devletinin evrenselci ve geleceği davranışını reddeden bir yeni düşünce sistemi olmuştur. Lâiklik bu düşünce sisteminin dayandığı ana prensiplerden biridir. Türkler ancak Cumhuriyet çağı ile safsatadan akla geçebilmişler, eski mistik taassuptan ve onun yaratmış olduğu alışkanlıkların korkunç baskısından kurtulabilmişlerdir; bu sayede devleti modernleştirebilmişler, toplum olarak Avrupalılaşılabilmişler, Türk-lüklerini idrâk imkânı bulabilmişlerdir. Lâiklik prensipi ile din, devletin dışında kalınca Arap topluluklarının Türk unsur üzerindeki etkisi sona ermiş, Millî Devletin Türk olma karakteri belli olmuştur.

1924 Anayasasını Değerlendirme :

1924 Anayasasını emrivâkileri tescil eden bir vesika gibi görenler vardır¹¹⁵. Bu anayasanın, yapısında “inkılâpçı bir dinamizm” getirmiş olduğunu, içte ve dışta barışı bağlamışsa da iktisadi ve sosyal yapı alanında başarısız kaldığını, bu yüzden temel ilkelere, lâiklikten ve inkılâpçılıktan uzaklaştığını, devrimleri benimsemediğini ileri sürerler.

Bize göre, 1924 Anayasası sisteminin başarı şartını sırf ekonomik enfrastrüktür yenilenmesine bağlamamalıdır. Yeni Türkiye’nin göze batan karakteri “*halkçı karakter*”idir. Halkçı devlet idaresi rejimine

¹¹⁵ Aydemir, Ş. S. — İkinci Adam - 1950 ve sonrası, Cumhuriyet gaz., 25 Şubat 1968.

elverişli yegâne fikrî kalıp “Batı uygarlığı zihniyeti”dir. Enfrastrüktür değişme ve gelişmeleri bu fikir kalıbı içine dökülebilirdi.

1924 Anayasası bir “Devrim Anayasası”dır. Ama, anayasalar dinamizm getirmez. Çerçeve getirir. *Dinamizm* (fert)’ten ve “devlet idaresini yöneten”den gelir. Dinamizm bir bilinç görüntüsüdür. Bu da 1920–1938 devrisinde vardır. Mesele, Türk Devrimi’nin özelliğini isabetle teşhistedir. Bizce, Türk Devrimi’nin anlam kazanabilmesi için yakın geçmişi bilmezlikten gelmek gerekir.

Taner Timur, Doçentlik tezinde Türk Devrimini “Osmanlı devrinin kültür ikileşmesinden çıkan kültürel tezada cevap bulmaya çalışan hareket” olarak tanımlamaktadır¹¹⁶. Bu görüşte tarihî ve sosyolojik bir devamlılık arama gayreti hâkimdir. Gerçi, Türk Devrimi (eski)’nin yerine (yeni)’nin gelmesi’dir. Bu bakımdan, ortaya çıkardığı sonuç Taner Timur’un «cevap bulmaya çalışma hareketi» dediği olay şeklinde görülmek istenebilir. Lâkin, bu eğilim isabetli sayılmaz. Türk Devrimi herşeyden önce geçmişten kopma’dır. Bu karakter sanıldığından çok daha önemlidir. Geri kalmış ülkelere, Birinci Dünya Savaşı sonrasının sömürge topluluklarına rehber olacak amaç bu olmuştur. İki Dünya Savaşı arasında ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen bağımsızlık hareketlerinin felsefî dayanağı Türk örneğine uygun olarak yıkılmış kültür kalıntısı molozlarını temizlemek, ve yerine yeni bir kültür binası inşa etmek olmuştur. Bağımsızlık kazanan bu devletlerden Tunus’un Devlet Başkanı Bourghiba sonradan görüşünü değiştirmiş, yeni kültürün din esaslarının değiştirilerek ulaşılmak istenen gayeye uygun şekilde yorumlanması suretiyle kültür ilerlemesinin başarılacağını savunmuştur.

Bundan başka, Osmanlı toplumunda «kültür ikileşmesi» diye nitelenen hâl, aslında, mevcut olmamıştır. Zira, Osmanlı toplumu mütecanis olmayan bir toplumdur. Birçok kültürleri bir araya top-

¹¹⁶ Türk Devriminin Tarihî Anlamı ve Felsefî Temeli, (Giriş) kısmı neticesine bakınız.

lamıŐtı. Osmanlı toplumunda ikileŐme kültürde değil, devlet idaresi anlayışında belirmiştir.

Yine Taner Timur'a göre, Türk Devrimi "Osmanlı toplumunun XIX. Yüzyılda geçirdiği temel evrimin sebep olduğu toplumsal bir zaruretten doğmuştur". Müellif, Devrimde din tesirini siyasi hayattan uzaklaŐtırmak amacını tli derecede görür. Bize göre ise, aksi vrittir. Mustafa Kemal, marksist düşüncenin tersine, üstyapıya öncelik vermek taraflısıdır. Bunu yaparken de realisttir. Zira, Türk toplumu da aynı düşünce eğilimindedir.

1924 Anayasası «Milli Türk Devleti»nin dışa karşı bağımsız, iç yapısında da milletin Batı tipinde bir demokrasi düzenine göre yaŐamasını gerçekleştirmek gayesini güder. Gayeyi gerçekleştirecek olan siyasi mekanizma iki ana esasa dayanır:

- 1 — *Devlet yapısı*'nin biçimi "Cumhuriyet"tir (madde: 1).
- 2 — *Devlet idaresinde* "egemenlik milletindir" (madde: 3).

Siyasi Mekanizma :

"Cumhuriyet"in niteliği **değişmezlik**'tir (1924 Anayasası, madde: 102, fıkra: 4). "Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teŐebbüsat vukuunu meyyit kat'i emrt" görülmesi halinde sıkıyönetim rejimi kurulur (madde: 86), "Cumhuriyet", (**Halkçı**) devlet idaresi rejimidir. Milli Devletin baŐtanberi taşıdığı karakterin anayasal rejim olarak ifadesidir. Nitekim, 1921 Anayasasının açık niteliği halkçı oluşu idi. Devletin kurucusunun tekmil söylevlerinde bu niteliğe verilen büyük önem göze çarpar. Cumhuriyet esası, devlet idaresinin "*halk için*" olduğunu; devletçe alınacak kararların "*halkın çıkarına*" olması gerektiğini anlatır.

"Egemenlik"i kullanacak olan (madde: 4) devlet organı, milletin seçmesi ile (madde: 9) belli olacaktır. Bu organ «Türkiye Büyük Millet Meclisi»dir (madde: 4). Bu organ tek parçadan kuruludur. Yürütme görevini kendisine karşı sorumlu bir hkmete gördürür (madde: 7, 44, 45 ve 46). Devlet yetkileri egemenliği kullananadır

(madde: 5, 6 ve 26). Tek üstün kuvvet olan bu organın¹¹⁷ üyeleri *sadakat yeminleri*'ni iki değer üzerine yaparlar: Cumhuriyet ve egemenlik (madde: 16). Devletin başı da aynı değerlere bağlıdır. (madde: 38). Millet egemenliği esası, devlet idaresinin "*halk idaresi*" olduğunu anlatır.

Devletin dayandığı *ana esasları koruyucu iki büyük düşünce* değeri vardır. Bunlar aynı zamanda devlet hayatında devlet idarecileri için hareket kuralı'dır. Devlet idaresi ahlâkının temellerini meydana getirirler: "Lâiklik" ve "İnkılâpçılık" (madde: 2).

Gerek lâiklik, gerek inkılâpçılık şekil yönünden 1937 yılında kesin olarak Anayasaya girmiştir. *Lâiklik* 1924'te çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda ifadesini bulduğu gibi, 1928 yılında Anayasada bazı değişiklikler yapan 1222 sayılı Kanunla da temel bir Anayasa prensipi haline gelmişti. Yalnız terim olarak ifade edilmiş değildi.

İnkılâpçılık ise, 1921 Anayasasında kendini belli etmiş, Cumhuriyetle birlikte devlet hayatının vazgeçilmez üslûbu olmuş, şapka giyilmesi hakkındaki kanun¹¹⁸ ile yasama alanında başlayan akımın prensipini teşkil etmiştir.

İnkılâpçılık devletin dinamik gelişme ihtiyacının ifadesidir ve devlet idaresinin "*halk için*" gayesine uygunluğunun bir delilidir.

Bizce, Devlet Başkanının her yasama yılı başında Meclis önünde o yıl alınması gerekli tedbirlere dair nutuk söylemesine ilişkin hüküm (Madde: 36) Millî Kurtuluş liderine bu Kurtuluşu *Batı demokrasisi devleti*'ni kurmak suretiyle tamamlama yolunda egemenlik temsilcisine yol gösterme imkânını Anayasa ile verişidir.

¹¹⁷ Vatandaş için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce yapılmış kanunlara, hürriyetin kayıtlanması ve kaldırılması halinde dahi, uyma zoru vardır (madde: 69). Mahkemeler, Anayasaya aykırı da olsa, kanuna uymak zorundadırlar (madde: 54). Devlet idaresi kurallarını belirten ve açıklayan tüzüklere karşı itirazları yasama organı halleder (madde: 52). Bu çeşit yetkilere sahip bir meclisin diktatorya yoluna gitmesine karşı tedbir, Devlet Başkanının kanunları (Veto) edebilmesidir (madde: 35).

¹¹⁸ 25 Kasım 1925 günlü ve 671 sayılı Kanun.

İkinci Bölüm

ANAYASA SİSTEMİ VE DEMOKRASİ

Görülüyor ki, 1924 Anayasa sistemi *A. Lincoln*'ın meşhur demokrasi tarifindeki *iki unsura* bilhassa değer ve açıklık vermiştir: "Halk için idare" ve "Halk idaresi" unsurlarına. Üçüncü unsur olan "halk tarafından" unsuru henüz ortaya çıkmamıştır. Türk anayasal gelişmesinin sonraki devreleri bu üçüncü unsurun anayasal değer kazanmasını kapsar. Nitekim, 1924 Anayasası devrinde en önemli gelişme 1946 yılında olmuştur. Bu sırada Anayasada hiçbir değişiklik yapılmış değildir. Fakat, memleket siyasi hayatına *çok partili sistem* getirilmiştir. Bunun mümkün oluşu anayasa sisteminin demokratik bir rejime elverişli olduğunu ortaya koymuş ise de, Türk Anayasa'sının "**bükülmez anayasa**" cinsinden bir anayasa oluşu yeni rejimin muhtemel suistimallerine karşı ve bunları önlemek üzere yeni birtakım **teminat ve kontrol tedbirlerine ihtiyaç** göstermiştir. Yasama organının kuvvet üstünlüğü, çoğunluk partisi siyasi liderlerinin otoriter eğilimleri, bu liderlerin çoğunluk partisi üzerindeki hâkimiyetleri, tek meclisten ibaret olan Türkiye Büyük Millet Meclisi yanında ikinci bir meclisin kurulması, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi meydana getirilmesi ve hürriyetlerin kayıtlanmasını önleyici hükümler çıkarılması dileklerinin ısrarlı hale gelmesini gerektirmiştir.

1960 Buhranı eşliğinde Türk Anayasa düzenine göre siyasi rejimin iki bakımdan nitelendirilmesi gerekir:

a) *Hukuki bakımdan*: 1924 Anayasası'nın 4. maddesi hükmüne göre Millet Egemenliğinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağı esası fiilen Meclis Egemenliği olarak anlaşılmış ve *Yasama Üstünlüğü Prensipli*'ni bahane eden hükümetin, gerek kanun, gerekse kararname yolu ile bir "yürütme mutlakiyeti" kurabilmesine imkân vermişti. Gerçi, aynı netice 1950 ve bilhassa 1946 öncelerinde de görülebilir. Ancak, 1960 sonrasındaki özellik 1950

ve 1946 öncelerinde yürütme organının *Yargıya saygı* şeklinde mevcut olmuş olan siyasî ahlâk anlayışının kaybolmasıdır.

b) *Fiilî bakımdan*: 1946 öncesinde siyasî plüralizm yoktu. Muhalif düşünce şekillenemiyordu. Muhalefet yokluğu siyasî iktidara çok geniş hareket serbestliği sağlamakta idi: Devlet idarecilerinin idarecilerinin vicdan temizliği sayesinde bu serbestlik keyfiliğe kadar gitmiyebiliyordu. Bir taraftan da, mukavemetle karşılaşmaksızın, ve hele, tutucu veya gerici akımların belinmesi cür'etine meydan verilmeksizin hükûmetlerin ilerici ve çağdaş uygarlığa hızla yönelici hamleler yapmasını kolaylaştırıyordu. Bilhassa, Eğitim alanında çok olumlu ve rasyonel ilerlemeler kaydedilmişti. Teknik öğretim kurulmuştu. Klâsik eserler türkçeye çevrilmişti. Güzel Sanatlar devletten geniş teşvik ve koruma görüyordu. Köy Enstitüleri uygar dünyanın takdirlerini toplamakta idi. 1950 Seçimleri ertesinde eğitim dâvası devlet için önemli bir mesele olmaktan çıkmış, evvelki faaliyetler aksamış veya durmuş, Köy Enstitüleri demagojik bahanelerle kapatılmış, ilericiliğe karşı-davranışa "demokratik" vasfı verilmek gibi izahı kaabil olmayan bir garabet husule gelmiştir.

Muhalefetin Anayasallaşması :

Türkiye'de 1946'dan önce de çok partili rejime geçme denemeleri yapılmış, fakat bunlar başarı ile sonuçlanmamıştı¹¹⁹.

¹¹⁹ Demokratik devlet hayatı için ana şartın, «muhalefet»in varlığı olduğunu Atatürk çok iyi biliyordu. Bu şartı sağlayabilmek amacı ile bir defasında "Terakkiperver Fırka" denemesine gitmiş; ikinci seferinde "Serbest Fırka"yı kurdu-muştu. Teşebbüsler olumlu netice vermemişti. İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra yeni bir tarz denedi. Tek partinin iç bünyesinde kendi kendine muhalefet sistemine gitti ve "Müstakil Gurup"u kurdu. Daha sonra, 1947 yılı sonlarında toplanan CHP kongresinde, siyasî hayat için "muhalefet"in zaruriliğini açıklıyordu: "Siyasî emniyet prensipi,....., açık bir muhalefetin siyaset cihazı olarak mevcut olmasını lüzumlu görmektedir..... karşı partinin bulunmaması millî bir eksiklik sayılır." İnönü, aynı zamanda çok partili rejimde devlet başkanının partiler üstünde tarafsız bir durum takınması zaruretini belirtiyor ve partisinin fiilî liderliğini bırakıyordu. Bu davranış evvelce açıkladığı düşünceye uygundu. Zira, 1946'da Antalya'da söylediği

Çok partili rejime girildikten sonra yapılan ilk seçimler 1946 seçimleri oldu. Sekiz buçuk milyonu aşkın seçmenin yüzde yetmiş beşi oyunu kullandı. Bu seçimler ilk tek dereceli seçimler olmuştur. Neticede yasama organına muhalefete mensup elli temsilci giriyordu. Bunlardan kırkı Demokrat Parti Milletvekili idi. 450 sandalyalı Meclisin 400 sandalyasını da Cumhuriyet Halk Partisi almıştı.

1946-1950 arasında iktidar partisi millî devletin temel prensiplerine aykırı düşen tâvizler verdi. Bunlar demokrasi emeklemesinin affedilmez hataları olmuştur. Demokrasinin, *devlet hayatında din etkisine cevaz veren bir siyasî rejim olduğu sanılmıştır*. Millî devletin de, Cumhuriyetin de, demokratik rejimin de şartı olan *lâiklik prensibi unutulmuş*'tur. Tekmil dikkatler *muhalefetin örgütlenmesi* üzerinde toplanmıştır. Bu arada «dinî iktidar» tekrar ortaya çıkmaya tecrübesine girişmiştir.

Bir taraftan da "ırkçı - milliyetçiler", Atatürkçü düşünce sisteminin "insancı - ılımlı milliyetçilik" anlayışını geri kalmış kütlelerin uygar toplumlara karşı mücadele silâhı hâlinde bir milliyetçilik biçimine sokmak istemişlerdir.

1950 seçimleri CHP'yi iktidardan uzaklaştırdı. Gerçi, kullanılan geçerli oyların yüzde kırkbir'den çoğu CHP'ye verilmişti. Fakat seçim sistemi sebebiyle bu parti (478) sandalyadan ancak (69)'unu

bir nutukta "Devlet reisi sıfatı ile her iki tarafa da tarafsız gözle bakmak mecburiyetindeyim." demişti. İnönü'nün bu telâkkisi 1961 Anayasası'nın Devlet Başkanlığı statüsü için kabul ettiği prensiplerden biri olacaktır (madde: 93/3). Atatürk, «Serbest Fırka» kurulurken aynı şeyi söylemişti:

İnönü demokrasiyi vatandaşın devlet idaresine katılabilmek imkânına bağlar. Bu anlayışını Daily Telegraph'a verdiği beyanatta görmek kabildir. Nitekim, daha sonra ele aldığı en önemli konu (tek dereceli seçim) konusu olmuştur. CHP'nin 1946 Kurultayı'nın tek dereceli seçime karar vermesini istemiş, Kurultay'dan hemen sonra da seçim kanunu değiştirilmiştir. Buna paralel olarak siyasî partilerin ve derneklerin kurulması için izin sistemi yerine beyan sistemi getirilmiştir.

alabiliyor; DP ise, yüzde ellibeşe'ye yakın oy ile (408) sandalya kazanıyordu¹²⁰. Millet Partisi de (bir) milletvekilliği almıştı.

Seçmen sayısı 8.908.824 idi. Oy verenler % 89.06'yı bulmuştu. Oyların % 54.91'i Demokrat Parti'ye, % 41.05'i Cumhuriyet Halk Partisi'ne gelmişti. Kazanılan oy sayıları ile elde edilen temsilcilik sayısı arasında orantı yoktu.

Hürriyete Doğru :

Demokrat Parti iktidarı kendisinden bekleneni veremedi. Tam demokratik bir "*hürriyetler rejimi*", hürriyetler teminatını sağlayacak "*yargı kontrolü*" ve yasama organı tahakkümünü önleyecek "Çift Meclis" isteniyordu. İktidar bunlara hiç yanaşmadı. Fakat, Türkiye'de 1946'dan itibaren anayasal gelişmelerin yeni bir merhalesi başlamıştı. Buna "*Hürriyet merhalesi*" demek mümkündür.

¹²⁰ 1949'da hükümet demokratik rejimlerde yürüyen seçim kanunlarına benzer bir kanun hazırlamak istedi. Bunun için bir "İlim hey'eti" kurdu. Bu satırların yazarı İlim hey'etinin mazbata muharrirliğini yapmıştır. Kanun projesinin hazırlanması sırasında uygulanacak seçim sistemi yönünden hey'ette tereddütler uyanmıştı. En isabetli tutumun hangi sistemi tercih etmekte olduklarını siyasî partilere sormak olacağı düşünülerek sayıları yirmiyeye yaklaşan siyasî partiden bu konudaki eğilimleri soruldu. Cevap verenler arasında küçük partiler, nisbî temsil sistemini istiyorlar, bu yoldan parlâmentoya temsilci sokabilme imkânını elde etmeyi tasarlıyorlardı. Bunda, kendi yönlerinden haksız değillerdi. Ancak, temsil ettikleri seçmen vatandaş sayısı pek düşüktü. Bunlar arasında Mudanya'da kurulmuş bir siyasî partinin mensupları yüzü bulmuyordu. Buna karşılık, iki ana partiden iktidarda bulunan CHP, tercihini İlim hey'etine sunulan hükümet projesinde bildirmiş olduğunu; DP de çoğunluk sistemini arzuladığını açıkladılar. Her iki büyük siyasî teşekkül aynı şeyi istiyorlardı. Hazırlanmakta olan kanuna göre yapılacak seçimler (ya hep, ya hiç) üzerinde kumar seçimleri olacaktı. İlim hey'eti, çoğunluk sistemini kanuna esas yapmış; aşırı sonuçları önleyici tedbirler almaya çalışmıştır. Lâkin demokrat iktidarın sonradan bu kanun üzerinde yaptığı değişiklikler, yasama organında çoğunluk tahakkümünü doğurmuştur. İlim hey'eti tarafından hazırlanan kanun tasarısı Şubat 1950'de "*Milletvekilleri Seçimi Kanunu*" adı ile oylanıp ve yayınlanıp yürürlüğe girmiştir. Bu kanun "demokrasi" için (halk tarafından devlet idaresi) vafını sağlayacak en güvenilir vasıta olacaktır.

Her otoriter rejime karşı büyük reaksiyon, fert hürriyetlerinden gelir. Otoriter rejim ekonomik problemleri genellikle hal şekline bağlamıştır. Fert, geçim dertlerinin ağır ezgisi altında değildir. Şikâyetleri kazanç azlığındandır. Lâkin, asgarî lüzumlu imkânlarla sahiptir. Bu rejimlerde ferdin büyük dâvası kişi hürriyeti dâvasıdır. Keyfî tevkif, keyfî kamulaştırma, düşüncelerini açıklamada serbest olmayış, kendi hayatını yaşayamama, kabiliyetlerini dilediği gibi geliştirememe, saadete erişeceğine inandığı yolda gidememesidir.

Türkiye’de de durum 1946’da bu idi. O tarihte çok partili hayata gidilmesi hürriyet probleminin birinci plâna çıkmasına sebep olmuştur. Kamu hayatı *siyasî kanaat plüralizmi* vasfını kazanmaya başlamıştır. Anayasa göstergesi hürriyetler istikametini göstermektedir¹²¹

Yalnız, Türkiye’ye plüralist rejimin gelişi sadece “Hürriyet” faktörüne bağlanmamalıdır. Başka memleketlerde husule gelmiş olan benzeri hareketlerden farklı olarak Türkiye’de 1950 genel seçimleri sonucunda iktidar değişmekle beraber reaksiyoner bir akım da kendini göstermiştir. Reaksiyon akımı, iktidar değişmesiyle birlikte yeni siyasî anlayışta bir koruyucu bulduğu kanısındadır. Parlâmento’da Hükümet programının okunuşundan bir iki gün sonra bazı mâbetlerde halkı, dinsizliği (!) yaymış olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin elinden kurtaran “Allah’a dua edilmesi istenirken “Allaha ve *Demokrat Parti Hükümetine dua’edelim*” şeklinde çağrıda bulunmaya başlanmıştı. Böylece, «din», yeni iktidarla “*müttefik*” olduğunu söyleyordu.

Bir süre sonra, dini siyasete âlet etmek suçundan mahkemece hüküm giymiş olan, cezası kesinleşen ve fakat çektilirilmeyen bir vâizin cezasının affı için yasama organına teklif verildi. Affın gerekçesi

¹²¹ Siyasî Plüralizmin (Çokçuluğun) temel düşüncesi Devlet ve Halk Egemenlikleri hakkında geleneksel kavramlara, ferdi teşebbüse yer vermeyen, serbestçe kurulmuş gruplara faaliyet imkânı tanımayan bir Merkeziyetçiliğe, ve bu Merkeziyetçiliğin ifratından doğan Bürokrasi tarzına karşı olmaktadır. Bu aleyhtarlığın gayesi, ferdin, yani gerek insanın, gerek vatandaşın, haklarının korunmasıdır.

kürsüden “CHP’lilerin eski günahlarını biraz azaltmaları” olarak ifade olunuyordu.

Tâvizler birikmesi, sistemli bir akım haline gelmişti. Din, Devlet Radyosu mikrofonlarına yan gelmiş kurulmuştu. Lâik devletin haberleşme vasıfında iddia sahibi idi ve bu yoldan vicdanlar üzerinde etki ve baskı yapıyordu. *Devlet Dinin emrine girmişti.*

Siyasî iktidar bunun farkında gözükmemektedir. Daha doğrusu, tehlikeyi sezmemekte, dinî irtica zuhurunda Atatürk devri hükûmetleri gibi karşı koyabilecek kudrette olduğunu sanmaktadır.

Ancak, plüralist siyasî rejimde “Lâiklik” ilkesine çok kıskançça yapışmak şarttır. Aksi halde, Din, Devleti yutar. Nitekim, hükûmet durumu anlamıştır. Bunu Demokrat Parti iktidarının üçüncü yılı tamamlanacağı sıralarda sezmek kaabildir. Hükûmet Başkanı, dini sömürme yolu ile “oy avcılığı”nı mahkûm etmekte, bu çeşit davranışların “memlekete felâket getireceği”ni söylemektedir. Fakat, ipin ucu bir defa kaçmıştır. Devlet hayatında Din tesirini yoketmek, Demokrat Parti iktidarı için mümkün olamayacaktır.

Devlet hayatından *Din etkisini uzaklaştırmaktan âciz* olan iktidar bu etkiden kendi çıkarları için faydalanmayı uygun bulmuştur. Demokrat Parti Devrinin siyasî hikâyesi bu tutumu ile özetlenebilir.

Üçüncü Bölüm

YAĞMURDAN DOLUYA

1950 *seçimleri* sonrasında artık memlekete demokrasinin “Halk tarafından” unsurunu sağlayacak olan normal demokratik hürriyetler rejimi gelmek icap ederdi. Nitekim, bu kaniyi verecek aldatıcı bir devre olmamış değildir. Ancak, yeni merhalede iktidarı ele alanlar, hürriyetler için zarurî teminat müesseselerini getirmediler. Yine 1924 Anayasası «Türklerin kamu hakları» başlıklı Beşinci Bölümü ile hürriyetleri ta biî haklar olarak sayıyor; bunlar yine Anayasanın metni içinde, tıpkı evvelce olduğu gibi, yerlerinde duruyordu. Yine, aynı Anayasanın 103. maddesinin son cümlesi, “Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz.” demekte idi. Fakat, ne hürriyetlerin

korunmasını, ne de kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlayacak tedbirler alınmamıştı. On yıl müddetle de alınmamış olduğu gibi, Anayasa, gitgide bir uyuşturulma haline sokulmuştur.

1950, aslında bir reaksiyonun devamıdır. Otoriterciliğe karşıdır. 1950 seçmeni tahakküme, keyfiliğe isyan oyu vermişti. İktidara gelenler bunu anlamamışlar, şahsî meziyetleri ve üstünlükleri sebebiyle tercih edilmiş olduklarını sanmışlardır. Halbuki, 1950 seçimi daha ziyade bir plebisit olmuştu ve mânâsı şu veya bu kimselerin iktidarı alması değil, belli bir siyasî grubun iktidarda kalmaması idi. O grup, iktidarda kalmamak şartıyla kim gelirse gelsin ehemmiyeti yoktu. Bir taraftan da, 1924 Anayasası yasama organı tahakkümüne, çoğunluk saltanatına ve otoriter rejime imkân verebilecek bir mekanizma idi. 1950 seçimleri mevcut anayasal sistemin tamamlanması gerektiği mânâsını da taşıyordu.

Çoğunluk Tahakkümüne Doğru :

Lâkin, yeni iktidar sahipleri gaflet içinde kalmışlardır. Anayasal mekanizmanın sağlamlaştırılmasına, temel düzenin eksikliklerinin tamamlanmasına gayret edecek yerde; devlet idaresinin dayanakları teminatlı bir sisteme oturtulmak gerekir iken, idare hizmetlerinin teferruat sahasında boğulmuşlar, sokağın etkisi altına girmişlerdir.

Türkiye'de, Marksist tâbirle, «süperstrüktür» (üstyapı) alanındaki değişmeler «enfrastrüktük» (altyapı) alanı değişmelerinden önce başarılmıştır. İki alanda meydana gelen değişmeler aynı hızda olmamıştır ve, kanaatimizce, olmasına imkân da bulunmamıştır. Türk devrimi, önce kalıpları hazırlamıştır. Kalıplara doldurulacak kısım, az çok zamanla hazırlanabilecekti. Burada ekonomik faktör en önemli olandır. Atatürkçü düşüncede bunun cevabı (*devletçilik*) olmuştu. Daha uygun bir cevap bulunmasına da imkân yoktu. 1950 sonrası iktidarı bunu hem anlayamamış, hem de zıddına bir yola sürüklenmiştir. Bu yüzden süperstrüktür kalıpları doldurulamamış, bunlar doldurulamayınca kalıpların değiştirilmesi daha

kolay görülmüş, devrimlerin ortadan kaldırılıp yerine doldurulması işten bile olmayan dinsel karakterde bir düzen getirilmesi yolu tutulmuştur. Böylece osmanlı kültürünün tefessüh devrindeki çürümüş değerleri ihya edilmiş olmakta idi. Atatürkçü düşünceye taban tabana zıt bir yola gidiliyordu. Atatürk, Yeni Millî Türk Toplumuna osmanlı kültür birikintilerinin üstyapı teşkil edemeyeceği inancında idi. Osmanlı devleti tarihine büyük önem vermeyişi de bundandır. Nitekim, çok isabetli düşünmüştür. Osmanlı devleti ile bütün ilgiler kesilmemiş olsaydı «Yeni Türkiye» kurulamazdı. Bugün de Türkiye'nin hâlâ kuruluşunu tamamlayamayışı ve Atatürk'ün kurduğu Yeni Devletten gerilemelerin zuhur edişi, Osmanlı Devletinin son devri değerlerine tekrar itibar kazandırmak gayretlerinin görüntüleridir.

Demokrat Parti için iktidara geldikten kısa bir müddet sonra kalabalıktan gelen esintiye göre keyfî davranma devlet idaresi kuralı olmuştur. Hukuk devletini gerçekleştirme gayreti yerine ortaya bir "fantazi devleti" çıkmıştır. Ne programdan, ne prensipten eser vardır. Bir işin nasıl olacağını söyleyen kanun değildir, Devlet veya Hükûmet reisidir.

1950 arifesinde sağlanması özlenen kişi güvenliği ufukta görünmemiş, bu defa fert, serbest seçimler yapılmış olmasına rağmen, bir *yeni güvensizlik* içine düşmüştür. Yarınını görememektedir. İktidarın ne yapacağını, ne yapmak istediğini bilmez. Fikir, suç sayılmaktadır. Kamu hizmeti görenler hiç bir şeye güvenememektedir. Üstelik, iktidar, siyasî hayatta rakip tanımamak kararındadır ve **çoğunluk tahakkümüne dayanan bir otoriter rejim** kurma emelindedir.

Muhalefet Allerjisi :

1946 da Demokrat Partinin resmen kurulup faaliyete geçmesi ile yıllarca otoriter rejim mümessilliği yapmış olan Cumhuriyet Halk Partisi karşısında iktidarın serbestçe tenkit olunması ve kontrol edilmesi imkânları doğmuştu.

Lâkin Demokrat Parti, iktidarı ele geçirdikten sonra kendi varlık sebebini ve kuruluşundaki başlıca gayeyi teşkil eden tenkid ve murakabeyi tabii karşılamamış; kötülemiş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin durumuna düşmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi lideri demokrasiye gitmek istemiş ve bu maksadın gerçekleşmesi uğrunda partisi, iktidardan düşmüştü. Demokrat Parti ise, iktidara geliş şart ve imkânlarını unutup, demokrasiyi inkişafa götürecek yerde, *otokratik rejim kurmak* yolunu tutmuştur.

Bu hal anayasal dengesizliği büsbütün bozmuş, Anayasa düzeninin yıkılması'na sebep olmuştur.

Bu suretle, Demokrat Parti iktidarı devresinin karakteri Millî Devlet'in yapısında yer alan *ana prensiplerden* uzaklaşma şeklinde ortaya çıktı¹²². Demokrat Parti'nin iktidara gelişi anayasal gelişmede hürriyetler merhalesinin başlangıcı olmak gerekirken anayasal gelişme, *tersine bir gidiş* yüzünden tamamıyla durdu.

Demokrat Parti, devlet siyasi hayatında muhalefet zarureti düşüncesinin uygulanışı sayesinde iktidara geldiği halde, bu zarureti kabul etmemiştir. Demokrat Parti, çeyrek yüzyılı aşkın bir zaman iktidarı elinde tutmuş olan CHP'nin böyle uzun bir devre iktidarda kalmasına karşı doğan tepki sayesinde iktidara getirildiği halde, hiç gitmemek üzere iktidararda kalmak istemiştir¹²³.

Bir yandan da Lâiklik", sistemli bir yıpratmaya hedef olmuştur.

«Lâiklik»'in değersizleştirilmesi genç kuşakların ahlâk eğitiminin yoksun kalmakta oldukları bahanesiyle başlamıştı. Bunun

¹²² 1954'te iktidar, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkim teminatı prensipleri zıddına tedbirler almaya kalkıştı. Böyle bir hareket demokrasi gayretinin piçleşmesi olurdu. Aristo olsun, ondan sonrakiler olsun, modern düşünce devri başlangıcında Pufendorf olsun, bu tarz tedbirin en berbat devlet idaresini getireceğine dikkati çekmişlerdi. Bu teşebbüs üzerine bu satırların yazarı Türkiye'de Demokrasiden değil "Kakokrasi"den söz edilmek gerektiğini beyan etti. Bu niteleme iktidar liderlerinin gazabını tahrik etmiş, çıkarılan özel bir kanunla (6435 sayılı Kanun) kendisi Üniversiteden uzaklaştırılmıştı.

¹²³ DP iktidarı Başbakanının, "Ben kendime (Sabık Başbakan) dedirtmeyeceğim." sözü meşhurdur.

çaresi, okullarda ahlâk eğitimi yapılması olamak gerekirken, din eğitimi yapılması lüzumu ortaya sürülmüştür. Bir yandan da, mü'minlerin câhil ve hurafeci din adamları eline terk edilmiş olduğu ve aydın din adamı yetiştirecek okullar kurulması zarureti ileri sürülmüştür. 1950 genel seçimlerinden galip çıkan siyasî parti, iktidara gelişini bilhassa bu temayı benimseyişine borçludur. Demokrat Parti, seçim kampanyasında, ezanı arapça okutacağını vaatmişti. Çok gariptir ki, 1960 İhtilâli, Atatürkçü devlet düzenini kurtarmak amacını güttüğü halde, arapça ezan meselesine dokunmamıştır.

Demokrat Parti, *dini, siyasî mücadele silâhı haline getirmekle en vahim hatayı işlemiştir*¹²⁴. Bu yüzden, mistik ihtiraslar azgınlık halinde ortaya çıkmaya başlamış; iktidar, Atatürk idesini, görünüşte, koruyabilmek için özel kanun çıkarmak zorunda kalmıştır.

Kemalizm'le Çelişmeler :

Yukarıdan gelen her yeni sosyal temel düzenleme hareketinde olduğu gibi, Türk Devriminde de *yeni muhteva için yeni şekil yaratma* zorunluğu vardı. Bu zorunluğu yerine getirmenin çarelerinden birini «tek parti rejimi»nde görenler vardır¹²⁵. Ancak, tekmil otoriter

¹²⁴ 1950 seçimleri ertesinde ilk iş olarak, ezanın arapça okunmasını sağlayacak kanun tedbirine başvurulmuştur.

¹²⁵ Taner Timur (op. cit.), Atatürk'ün tek parti sistemini Türkiye için toplumun medenî âleme sokulması bakımından siyasî vasıta olarak görmüş olduğunu söyler. Bu müellife göre, tek parti sistemi Türk Devriminin siyasî teşkilâtlanma şeklidir. Bu düşünüş tarzında Devrimin sosyal ve kültürel bünyeleri de dış görünüşlerinde siyasî şekil taşımış oluyor. Öte yandan da, yine bu görüşe göre, tek parti sistemi ortadan kalktığı anda Devrim de siyasî teşkilâtlanmadan yoksun kalmış oluyor, ki bunun da neticesi Devrimin sona ermesi, veya hiç olmazsa, donması demektir. Devrimin sosyal ve kültürel bünyelerinin de dış görünüşlerinde siyasî teşkilâtlanma şekli itibariyle tek parti sistemi uygulanmasını zarurî kılacağını sanmıyoruz. Öyle olmuş olsaydı, her ihtilâl devresi ertesinde bir tek parti rejimi sürüp giderdi. Çünkü, her ihtilâl bir devrimdir. Halbuki, ihtilâl, hukuken ihtilâl olabilmek için ileri bir yeni devlet düzeni getirmeye mecburdur. İleri yeni düzen çok partili devlet idaresi sistemi olarak da belirebilir. Nitekim, Türkiye'de 1960 İhtilâli'nin yaptığı bu

sistemler gibi, tek parti rejimi de siyasî otorite ile halk kitlesi arasındaki bağları gevşetir. Halk, «siyasî şey»le ilgilenmez olur. Fikren alâkalanacağı bir şey kalmaz. Çünkü siyasî itibarı tanınmamıştır. Bütün itibar, içinde eridiği kitleye gösterilir. Günün birinde kendisine değer veren veya değer verir gibi görünen bir akım belirince otoriter mekanizma ile gelen nimetleri, önemleri ne olursa olsun, arka plâna atar. Artık fertle ideal arasında çarpışma başlamıştır. Halbuki, aslında, otoriter devlet idaresi sistemi ideale varmanın geçici vasıtası idi. Otoritercilik kalkınca ferde idealin unutturulması çok kolaydır.

Yeni iktidarın Hükûmet Başkanlığına getirilen Menderes, daha ilk meclis kürsüsüne çıkışta Hükûmet Programını okurken (29 Mayıs 1950) Kemalist rejimi mahkûm ediyordu. Geçmiş yılların, «mücadeleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet» ortaya çıkarmış olduğunu söylüyordu. Bu devleti idare edenler "millî ve siyasî murakabe" altında değillerdi.

Bundan çıkan şu oluyordu: Yeni iktidar müdahaleci olmayacak, kapitalist olmayacaktı. Devlet işlerinden bürokrasi kaldırılacaktı,

olmuştur. Ancak, unutulmamalıdır ki, ihtilâl, ileri yeni düzeni kurmakla beraber sona ermiş olur. Yâni, artık devrim de yoktur.

Bu açıdan, Türkiye için tek parti sisteminin, Devrimin siyasî teşkilatlanma şeklini meydana getirmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Tek partili teşkilatlanma şekli ortadan kalkınca devrim yürütülemez olur. Tekrar yürütülmesi için artık teşkilatlanma şeklini ifade etmiş olan tek partili teşkilatlanma şekli yerine başka bir şekillenme kurmak lâzımdır. Şekillenme tek mil siyasî partilerin Anayasa düzenine temel tutulan prensipler üzerinde ittifak etmeleri ve bu prensipler çizgisinden ayrılmamakta birlik olmalarıdır. Bu çözüm yolunu hukukî sanmıyacak olanlar çıkabilir. Ancak, yine unutmamak gerekir ki, Anayasa düzeninin dayandığı temel prensiplerden uzaklaşmanın müeyyideleri hukukî olduktan başka, fiilî olduğu zaman da, yine Hukuk Devletinin gereklerini korumak amacını taşıdığı için, Hukuka uygundur. Esasen, Atatürk tek partiyi değil, fakat kendi partisini "Türkiye'yi medenî âleme sokan... bir fırka..." olarak (Söylev ve Demeçler, c. II, s. 191) nitelemiştir. Bu niteleme, bizce, (Devrim)in, yapıcılarını bir arada toplayan bir siyasî şekillenme olmadıkça başarılılamayacağı anlamındadır. Bundan başka, Atatürk tek partiyi halkın siyasî örgütlenmesi yolu ile millet bilincine ulaşma vasıtası gibi görmüştür. "... halk fırkası dediğimiz zaman bunun içinde ... bütün millet dâhildir." diyor (Söylev ve Demeçler, c. II, s. 97).

inhisarcılığa son verilecekti ve idare edenler millî ve siyasî murakabe altında tutulacaklardı.

Aslında bütün bunları Kemalist düşünce sistemi ile pek güzel bağdaştırmak mümkündü. Fakat, yeni iktidarın Devlet Başkanlığına getirdiği zatın eski iktidar içinde sorumlu bir devlet adamı sıfatını taşıması, Başkan'ın mahkûm etmekte olduğu rejimden gelişi, zihinlerde şüphe uyandırmakta idi. Nitekim, tatbikatta, kapitalizm artmış; bürokrasi hastalık haline gelmiş, murakabe işletilmemiştir.

Demokrat Parti iktidarı siyasî kanaat alanını fikirler ve programlar huzmesinden çıkarıp şahsî nefretler içine sürüklemek istemiştir. Tekmil Meclis faaliyetlerinde İnönü'ye hücum ve tecavüzü konu almıştır. Yeni birşey getirmiş görünmek için Demokrat Parti, 1952 sonunda Anayasanın türkçe metni'ni yürürlükten kaldırmış (5997 sayılı Kanun) ve yerine 20 Nisan 1924 metnini, türkçeleştirmeden önceki (değişiklikleri ile birlikte) şekli ile kabul etmiştir.

Yeni iktidarın bu sıralarda Kemalist sistemden ayrılmanın mümkün olamayacağı'nı anlaması ve demokratik düzen merhalesinde "*Çağdaş Uygarlık Dünyasının bir üyesi olan Yeni Türkiye*" idealinin gerçekleşmesine çalışması gerekiyordu. Bu, yapılmamış, anlaşılmamış, ve bilâkis tersi yapılmıştır.

Demokrat parti, devlet anayasası metninde şeklen bir değişiklik yapılmamış olmakla beraber, çok partili rejime girilmiş olduğu için artık tek parti iktidarı devrinde olduğu gibi, devlet yetkilerinin yegâne merkezi durumundaki bir meclis şekli görünüşü içinde yürütme organına üstünlük sağlanmasına imkân olamayacağını, yütürme organının kendi partisine bağlı bir yasama organı çoğunluğu ile dilediği gibi iş göremeyeceğini anlayamamıştır. Çok partili rejime giriliñceye kadar müelliflerimizin "Meclis üstünlüğü" adını vermek âdetinde oldukları ve bizce, bilhassa kanun yapma kudretinin Meclisin tekelinde bulunduğunu anlatan ve aslında Atatürk'ün de işaret etmiş olduğu gibi "Kuvve-i Hakikiye'nin "İcra"da olduğu bir devlet idaresi sistemi yürümüştü. 1950'de ise, seçimler neticesinde kanun yapma tekeli elinde bulunduran organ, kendisini meydana getiren siyasî unsurlar bakımından «polycéphale» bir bünye kazanınca

yürütmenin yasamayı âlet ederek tahakküm kurması'na fiilî Anayasa mekanizması artık elverişli bulunmamıştır.

DP, çok partili rejime girilmekle beraber, hürriyetler problemi'nin yeni bir veçhe almış olduğunu farketmezlikten gelmiştir. 1924 Anayasası devrinde 1946'ya gelinceye kadar fert hürriyeti baş mesele değildir. Devletin ana meselesi *inkılâpları başarmaktır*. Bu sayede millî toplum oluşumunu tamamlayacak ve millî karakterin belirmesi ile de fert, hür varlık olarak devlet hayatında demokratik düzen kurallarına uygun rolünü oynamaya başlayacaktır. 1924 Anayasasının kurduğu sistemde hürriyet, bağımsızlık kavramı içinde bir değerdir. *Bağımsızlık* daha başlangıçtanberi yalnız vatani düşman istilâsından kurtarmak demek değildir. Millet egemenliği ilkesinin de anlatmakta olduğu gibi, aynı zamanda devlet hayatının her safhasında, siyasette, ekonomide, öğretimde, eğitimde, kültürde ve hukukta her türlü *dış etkiden ve yabancı müdahaleden masun olmak*'tır. Millî Devletin, tarih önünde yeniden doğmuş olan Türkiye Devletinin siyasî temeli "Bağımsızlık" olmuştur. Yeni **Türk Devleti** için *bağımsızlık* demek, millî toplumun da, fertlerin de hürriyetleri, devletin siyasî ve iktisadî hürriyeti ve vatandaşın hem kültürel, hem sosyal hürriyeti demektir.

7

İnsan Haklarına Değer Vermemek :

1946'ya kadar bağımsızlık aynı zamanda hürriyet demektir. Fakat, 1946'ya gelinceye kadar bağımsızlık yalnız **dış ve iç müdahale yokluğu anlamı** ile devletin değişmez ve tehlikelerden korkmaz niteliği değerini kazanmıştır. Bundan sonra, **hürriyet anlamı** yönünden onu sistemleştirmek, devlet hayatında vatandaşı insan haysiyeti ile değerlendirmek zorunluğu ortaya çıkmıştır. 1946 sonrası siyasî iktidarlarının gerçekleştirmekle yükümlü oldukları amaç bu olmak gerektiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında en önemli problemi de *İnsan Hakları* problemi olmuştur. Türkiye'de siyasî iktidarların gelecekteki ana programları kendiliğinden belirmiştir. Nitekim, 1946 - 1950 devresinde CHP iktidarı bu maksada

yönelmiştir. Ancak, ve ne yazık ki, kendisine bağlanmış olan bütün ümitlerin aksine olarak, 1950'de iktidara gelen DP bu gerçeği de anlayamamak gibi bir gaflet içine düşmüştür. Bu yüzden, tarihin verdiği bütün örneklerde olduğu gibi, siyasî hayatın kendisine yüklediği ve toplumun kendisinden beklediği görevi yerine getirmeyen *iktidar ile hürriyetçi kuvvetler arasında çatışma* başlamış ve değişmeyen sonuç, hürriyet fikrinin zaferi sonucu, husule gelmiştir.

1946, hürriyetler devrinin başlangıcı idi. Hürriyetleri bir garanti sistemi'ne kavuşturmak gerekirdi. CHP bunu yapmamıştır. Sadece bir hürriyetler sisiteminin şartı olan idare edenlerin hür düşünceye müsamaha'sı alışkanlığını getirmeye çalışmıştır. Gerçi, bu da pek değerli idi. Lâkin, bir teminat sisteminin Anayasa değişikliği yolu ile tamamlanması gerekiyordu.

1950'de iktidara getirilen DP, garanti sistemi kurulması gereğini büsbütün unutmuş, zıttına davranışlara geçmiş, iktidarının ilk aylarında Basın Kanunu ile oynamaya başlamıştır. Bunu, başlıca kamu hürriyetlerinin polis rejimi'ne sokulması teşebbüsleri takip etmiştir. Normal Anayasa gelişmesi bu yüzden yoluna devam edememiştir¹²⁶. Yalnız duraklamakla da kalmamış, gerileme haline girmiştir.

İktidara gelişinden kısa bir süre sonra, DP'nin devlet idaresi ve muhalefet partileri ile ilişkileri bakımından anlayışı şu formüllerle ifade edilebilir.

¹²⁶ 1950-1960 devresi birçok bakımlardan 1924 Anayasa sistemini inkâr olmuştur. Anayasa sisteminin verdiği imkânlarla ve 1946-1950 arasında Devlet Başkanının tuttuğu uygulamaya rağmen 1950 sonrasının Devlet Başkanı bu görevini İttihat ve Terakki devri komitecisi zihniyeti ile yürütmüştür. Siyasî hayatımız sorumsuz bir kişinin demokratik düzen gereklerini bilmeyen ve anlamıyor da görünen keyfi takdirine bağlanmıştır. Bir yandan da, 1948 yılı sonunda Birleşmiş Milletler, "İnsan Hakları Evrensel Demeci"ni kabul ve ilân etmekle insanlık âilesini meydana getiren milletlerin devlet hayatında bağlanacakları değişmez esasların neler olması gerektiğini belirtmiş bulunuyordu. 1950 ortasında Türkiye'de siyasî iktidarı ele geçirmiş olanların milletlerarası düşünce düzeyinde kesin olarak belirtilmiş bulunan bu yönü görmeleri ve izlemeleri gerekirdi.

1 — Muhalefet, iktidarı devlet idaresinde engelleyen bir düşmandır.

2 — Millî irade, çoğunluk iradesi demektir. Binaenaleyh, çoğunluk tahakkümü meşrudur ve fert, çoğunluk iradesine aykırı düşüncede olamaz.

3 — Siyasî iktidarı elinde tutan, her şeye kaadirdir.

Dördüncü Bölüm

OTORİTE BUNALIMI

İktidar Partisinin Devlet anlayışının sonucu, fert hürriyetinin devlet hayatında zarurî bir değer olmadığı; banienaleyh, insan hayriyetinin sayılmasına lüzum bulunmadığı; en iyi devlet idaresi şeklinin muhalefetsiz idare tarzı olduğu ve bunun sağlanması için gereken tedbirlerin alınması olmuştur. Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nda ancak façist rejimlerde düşünülebilecek değişiklikler yapılmıştır. İktidardaki siyasî parti kendini devlet ile aynı şey saymaya başlamıştır. Devlet, devlet ve parti ayniyeti formülü içinde idare edilmek istenmiş; vatandaş, devlet hizmetlerinden faydalanabilmek için iktidar partisine intisap veya mümaşat zorunda kalmıştır. Bu yüzden iktidar partisi kademeleri devlet siyasî yapısındaki meşrû otorite merkezlerinin yerine geçmiş; ancak, bu kademeler devlet kanunlarına tâbi olmadıkları için bir süre sonra bir "*Otorite buhranı*" ortaya çıkmıştır. **Otorite buhranının hâd devresi** 1960 yılı başlarına rastlayacaktır¹²⁷. Artık, vatandaş hürriyetleri, insan hakları, uygar dünyanın temel değerleri inkâr edilmektedir. Alınan tedbirlerin ortaya koyduğu sonuç, "*İstibdat rejimi*" olmuştur. *Sıkıyönetim* normal devlet idaresi tarzı haline gelmiştir. Bazı kimse-

¹²⁷ 7468 sayılı Kanun adını taşıyan resmî metin, iktidarın bu zamandaki tutumunun ve taşımakta olduğu otokratik zihniyetin tarihi belgesi olmuştur.

lerce ancak özel surette yapılabilen uyarmlar sorumlu katlarda hiç bir etki doğurmaz¹²⁸. Otokratik rejim fiilen kurulmuştur.

Bazı hallerde böyle bir rejim az çok uzun müddet devam edip gidebilir¹²⁹. Lâkin, Türkiye'de buna ihtimal yoktur. Zira, siyasî toplumun Türk millî Devleti olarak var oluşu sebebi, istibdat rejiminin bir daha dönmemesini sağlamaktır. Şu halde, devlet, devlet olarak kalabilmek için, ortaya çıkmış bulunan *istibdat rijimi yok edilmek* şart oluyordu. Öte yandan, genel Anayasa Hukukunun anayasal hayat için hiç değişmeyen bir kanunu vardır: *İstibdadı kuvvet yener*. Memleket, "Türkiye" olmazdan önce de Osmanlı devletinin İkinci Abdülhamid istibdadı saltanatında bunun gerçekleşmesine şahit olmuştu. Şimdi, yine aynı netice doğacaktı. Nitekim, ibre bunu gösteriyordu. Üniversiteler harekete geçmişti. Subay yetiştirici kurumlarda birtakım işaretler görülüyordu. Sokakta, bazı ârâz görülmekte idi.

Devletin içinde bulunduğu karanlıktan kurtulma yolu açık olarak belirmişti: *İhtilâl*. Nitekim de, 27 Mayıs 1960 günü sabahının erken saatlerinde Ordu harekete geçmiş ve devlet idaresine el koymuştur.

Bunalımın Tahlili :

İhtilâli zarurî kılmış olan *buhranı tahlil* etmek istersek iki yönlü olduğunu görürüz: Bir siyasî buhran ve bir de değerler buhranı vardır.

I. - *Siyasî buhranın sebepleri* iktidar partisinin kendi bünyesinde mevcut sebeplerdir: *a - iktidar asgarî* teknokratik bilgiden

¹²⁸ Bu satırların yazarı İhtilâl arefesi günlerinde iki defa bu uyarımda bulunmuştur. Bir defa, Mayıs 1960 ortasında hükümet içinde büyük nüfuz sahibi olan Dışişleri Bakanını ziyaret suretiyle, ikincisinde 29 Nisan 1960 günü, Ankara Üniversitesi Rektör Vekili ile birlikte Hükümet Başkanı ile T.B.M.M. binasında görüşerek bunu yapmaya çalışmıştır.

¹²⁹ Bazı farklarla ve otorite buhranı doğurmaksızın Portekiz'de Salazar, İspanya'da Franco, Arjantin'de Peron rejimleri gibi.

yoksun'dur. Uzmanlığa değer vermez. Gerekli elemanlar kadrosuna sahip değildir. Partinin kuruluşunda bir araya gelmiş olanların bir kısmı lider kadrosundan ayrılmış veya uzaklaştırılmıştır. Geriye kalan grup her şeyin en iyisini bildiği zannındadır. *b* – İktidarın demok-rasi anlayışı yoktur. Çoğunluğun mutlak bir kudret sahibi olduğu, çoğunluğa dayanan siyasî partinin devlet demek olduğu kanaatin-dedir¹³⁰.

II. – *Değerler buhranı* siyasî buhrandan daha da ağırdır. Genel ahlâk düşmüştür. Devlet idaresinde hukuken eşit vatandaşlar arasında tercih yapılması iktidarın davranış kuralıdır. Memur, güvensizlik içindedir. İntisap, yeterlik yerine geçmiştir. Hükûmet, bir “*yâran hükûmeti*”dir. Görev sahiplerinde sorumluluk duygusu kalmamıştır. Gerçekte kimin neyi idare etmekte olduğu belli değildir. İktidar, vicdanlar alanına girmiştir ve Devlet idaresinde dini istismar yolunu tutmuştur. Bu yüzden, dinsel iktidar kudret kazan-maya başlamış; bir yandan da, siyasî iktidarın kendisine muhtaç olduğunu pek iyi bildiği için siyaseti istismara koyulmuştur¹³¹.

Her iki buhran yüzünden devlet hayatına ve devlet idaresine hâkim olması gereken prensipler terk olunmuştur. *Kemalist*

¹³⁰ Devlet resmî kuruluşları içinde “Vatan Cephesi ocakları” meydana getirilmiş olması bu telâkkinin ne derece tehlikeli bir hale gelmiş olduğunu anlatmaya yeter.

¹³¹ Hükûmet Başkanı İstanbul'da Eyüp Sultan'da duâ eder. Bunu ömründe yap-mış değildir. İktidar Partisi tarafılsı basın, olayı çeşitli resimlerle en önemli devlet haberi diye yayar. Aynı Hükûmet Başkanı, (Nurculuk) denilen tarikatın öncülüğünü yapan şeyhi hiç tanımadığı halde, hastalığında ziyarete gider. Ramazanda resmî iftar sofraları moda olmuştur. Radyolarda arapça Kur'an okutulur. (Dini mubahase) adı altında din propagandası yapılır. Arapça ba-sılmış sayısız risâle, broşür, kitap işportada satılmaktadır. Erkeklerde takke ve sakal; kadınlarda çarşaf, Başkent sokaklarında görülmektedir. Lâik Cum-huriyet okuluna din dersi sokulmuştur. Dinsel nitelikle ortaya atılan her şey Devletten yardım görür. Her tarafta hiçbir güzelliği olmayan, plânsız, prog-ramsız, mimarisiz, sanatla ilgisiz, derme-çatma binlerce (minareli) câmi yapılır. 1971 başlarında verilen bilgiye göre 1950 - 1970 arasında inşa olunan mi-nare sayısı Malazgirt savaşının tarihi olan 1071 yılı ile 1950 arasında yapı-lanların sayısından daha çoktur.

düşünce sisteminin tamamıyla tersi davranış, resmî devlet idaresi üslûbu haline gelmiştir¹³². İnsan hakları hiçe sayılmakta, ana hürriyetler inkâr edilmektedir. Fiilî durum, hukukî durumun aksinedir. olması lazım gelenle gerçek, birbirine büsbütün zıttır.

Bilânço Özeti :

Başlıca farklılıkları belirten bir bilânço özeti çıkarmak gerekirse, durum şöyle gösterilebilir:

HUKUKİ DURUM

Egemenlik: Kayıtsız şartsız milletindir (Anayasa, madde: 3).

FİİLİ DURUM

Demokrat Parti zümresinindir.

¹³² Demokrat iktidar, köylü ihtiyaçlarını nazara almıştı. Tarım âlet ve makinaları tedariki için çiftçilere krediler verilmişti. 1950'de memlekette 2500 traktör varken 1958'de bu sayı 45.000'e yükselmiştir. Ekili arazi %46 artmış, ziraî istihsal %25 çoğalmıştır. Ancak, tarımın gelişmesi ile köylü ihtiyaçları da artmakta idi. Köylü ihtiyaçlarını karşılayacak sınaî istihsal unsurlarının da artırılması gerekiyordu. Taşıt miktarı artmıştır. Elektrik enerjisi beş yılda iki misline yakın çoğalma göstermiştir. Yol şebekesi genişletilmiştir. Millî gelir yükselmektedir.

Lâkin, Demokrat iktidar gerici din kuvvetlerine dayanmak gafletinde bulunmuştur. Atatürk, Devletin dinden tamamen ayrı tutulmasını öğretmek istemişti. Demokratlar dini siyasi işlere sokmak dalâletini gösterdiler. Böyle hareket etmekle mü'minlerin taassubuna dayanmak istemişler ve siyasi alanda kendilerini destekleyecek olan gerici kuvvetleri harekete geçirmişlerdir. Halbuki, Atatürk'ün kurduğu Yeni Devlet dinî veya dindar devlet değildir. Batılıdır. Devlet ve din işlerini ayıran bir devlettir. Bu, dinsizlik demek olamayacağı veya din aleyhtarı devlet anlamına gelemeyeceği halde, Demokratlar Atatürkçü devleti dinsiz veya hiç değilse, din aleyhtarı devlet gibi göstermek istemişler; ama, Atatürk'süz yapamayacakları için de onun adını korumak lüzumunu duymuşlar, özel bir kanun çıkarmışlardı. Bir taraftan, reaksiyoner kuvvetlere karşı müsamahalı davranış; diğer taraftan, Atatürk'ü koruma gayretinin ortaya çıkardığı ziddiyet, heykeller kırılması hâdiseleri görünüşü arkasında Demokrat iktidarın ölüm ilâmını yazmıştı. Anlaşıyor ki Türkiye'nin "dualisme" zihniyetiyle demokrasi hayatı yaşaması mümkün olamayacaktı.

Millî Temsil: Türk milletinin tek ve gerçek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir (madde: 4).

İnsan Hakları:

a – Vatandaş hürdür (madde: 68),

b – Vatandaşlar eşittirler (madde: 69).

Yargı: Mahkemeler bağımsızdır (madde: 54).

Anayasaya Uygunluk: Anayasaya aykırı kanun yapılamaz (madde: 103).

Devletin Temel Niteliği: Türkiye Devletçi Halkçı, lâik, inkılâpçı bir Cumhuriyettir (madde: 2).

Türk milletini Demokrat Parti temsil eder.

Vatandaş Demokrat Partinin despotizmine tâbidir. Vatandaşlar, (partizanlar) ve (partizan olmayanlar) diye ikiye ayrılırlar.

Mahkemeler Demokrat Partinin arzusuna göre hümüm verir.

Demokrat Parti iktidarı Anayasaya aykırı davranmakta serbesttir¹³³.

Türkiye Devleti zümreci, dinsel ve gerici bir oligarşidir.

Meşrûluğun Kaybolması :

Anayasal durum budur. Anayasa düzeni ile fiilî durum arasındaki dengesizlik, «zıddiyet» haline gelmiştir. Böyle olunca da ortaya siyasî iktidarın meşrû olmakta devam edip etmediği meselesi çıkmaktadır. Gerçekten, meşrûluk Hukuka bağılılıkla mümkündür. Siyasî iktidar ise, yukarıdaki bilânçoda işaret ettiğimiz gibi, anayasal düzenin dışında ve karşısındadır. Yâni, meşrû-

¹³³ Anayasa'nın 20'nci maddesi Meclis görüşmelerinin olduğu gibi yayınlanmasını emrettiği halde, bu görüşmelerin yayınlanması yasak edilmiştir. (Gösteri Yürüyüşleri Kanunu) ile vatandaşların biraraya gelme ve düşüncelerini açıklama hürriyetleri kaldırılmıştır. Kurulan özel (Tahkikat Komisyonu), "Türkiye'de her türlü siyasî hareketi ve faaliyetleri durdurma"ya, ve "lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları da" almaya; gerektiğinde "Meclis dışında da faaliyette bulunmaya yetkili" kılınmıştır.

luğunu kaybetmiştir. Anayasa dışına düşecek her siyasî iktidar gibi Demokrat Parti de **devleti idare yetkisinden yoksun** kalmıştır. Artık "Hukukî"liği yoktur. Temsil etmek iddiasında olduğu **devlet kudreti, hukukî dayanaktan mahrumdur.** Bu durumda devlet hayatını dengeleyen gerçek sosyal kuvvetler, bozulmuş olan dengeyi düzeltmek üzere ortaya çıkacaktır.

Bunlar başlıca üç tanedir:

Birincisi, *Kamu oyu.* Kamu oyunun normal temsilcisi basın'dır. Basın, Demokrat Parti davranışları karşısında dehşet içindedir. Esasen, kamu oyu, günlük yaşayışa uygulanan Sıkıyönetim tedbiri altında tethiş operasyonu geçirmektedir.

İkincisi, *Üniversite.* Hür fikri ve aydın düşünceyi temsil eden üniversite, Demokrat Partinin totaliter davranışına karşı uyarma ödevindedir. 28 Nisan 1960 İstanbul, ve 29 Nisan 1960 Ankara olayları bu zaruretle husule gelmiştir¹⁸⁴.

Üçüncüsü, *Ordu.* Ordu, devleti savunma cihazıdır. Devlet, anayasal niteliğini kaybederse, siyasî iktidar Anayasa dışına çıkarsa, orduya görevini yerine getirmek düşer.

Bu sosyal kuvvetler üstünde milletin aslî haklarından yargı hakkını kullanan ve anayasal bir kuvvetin temsilcisi olan *Mahkemeler*, çıkarılan kanunlara rağmen, adâlet duygusundan ve Anayasa düzeninin temel ilkelerinden ayrılmadıklarını belirten kararlar vermekte idiler.

Türk siyasî rejimi gerici bir diktatörlük vasfı almış ve bütün kaygılar *Anayasa düzenine saygının sağlanması* üzerinde toplanmıştı.

¹⁸⁴ Üniversite bu ödevini daha 1954'te yerine getirmeli idi. 6435 sayılı Kanunun çıkmasına karşı tepki göstermeyi, maalesef, başaramamıştı. Siyasî iktidar bu atâleti inkiyad olarak yorumlamış ve Üniversiteden çekinmek, hattâ Üniversiteyi saymak lüzumunu duymamıştı.

Beşinci Bölüm

ANAYASAL DÜZENİ KORUMAK UĞRUNDA İHTİLÂL

1960'ın Mayıs ayı başı İhtilâl gebeliğinin doğum arifesidir. İhtilâl ve devlet idaresini elde tutmak yetkisini kaybetmiş bulunan zümreyi iktidardan uzaklaştırma hareketi, «Spontané», kendiliğinden bir harekettir. Meşrû olmayana itaat ödevi yoktur. Ordu da meşrû olmayana itaat etmez. Bundan başka, itaat edeceği ve emrinde bulunacağı meşru iktidar olmaksızın varlık nedenini meydana getiren görevleri yerine getiremeyeceğinden hem kendi nefsinin, hem de devleti korumak ve savunmak için meşrû olmayanı ortadan kaldırmak zorundadır. Onun için 1960 İhtilâli'nde Devleti idare eden belli kişilere karşı bir hareket niteliği görmek istemek ökünün altında buzağı aramak olur. 1960 *İhtilâli*, Devlet Anayasa hayatının sosyal mahiyette zarurî bir kanunu sonunda ortaya çıkmıştır. Verdiği neticelerden biri, hiç şüphesiz, Devlet idaresini elde tutanların iktidardan uzaklaştırılması olacaktır. Bütün meşrû ihtilâller hürriyetleri koruma gayesini gütmüştür¹³⁵. Meşrû ihtilâlin unsurlarından biri bu gayedir.

İhtilâlin Meşruluğu :

1960 İhtilâli halktan tasvip görmüştür. Dünya kamu oyu 1960 İhtilâli'ni Türkiye'de istibdat teşebbüslerine son verici ve demokratik düzeni koruyucu bir hareket olarak selâmlamıştır. Bununla beraber, halkın rıza ve muvafakat göstermiş olması bir harekete meşrûluk vermeye yetmez. Devlet hayatında meşrûluk, demokratik Anayasa müesseselerinin varlık sebeplerine uygunlukta'dır. Her ihtilâli

¹³⁵ Bolşevik İhtilâli dahi böyledir. Çarlık rejiminin istibdat ve tahakkümüne karşı hürriyete kavuşma amacı ile ortaya çıkmıştır. 1960 Türk İhtilâli'ni (Hükümet darbesi = Coup d'Etat) olarak niteleyenler vardır. Yazar Burhan Felek bunlardandır (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mayıs 1967). Bu yazara göre, Hükümet kuvvetleri ile karşılıklı çatışma ve çarpışma olmayan her hareket Hükümet darbesidir.

yalnız *gayesi meşrû kılabilir*. Şayet gaye, insan hakları'nı koruyucu bir Anayasadaki temel ilkelerin yok edilmekten kurtulması ise, ihtilâl de meşrû olur.

Bizce, bir harekete «İhtilâl» vasfı verilebilmesi için ayrıca bu hareketin meydana gelmesini gerektiren şartların başka çeşit bir tedbirle karşılanmasına imkân bulunmaması da lâzımgelir. Aksi halde, hareket bir askerî müdahale veya askerî darbe olmaktan ileri gidemez. Türkiye'deki 1960 hareketi, meşrû yoldan ayrılmış, yani Anayasa düzenine uygun olarak kurulmuş iken bu vasfını kaybetmiş bir iktidarın kendi kendisini gayrı meşrû duruma sokması sebebiyle *meşrû düzeni hâkim kılma amacını* güttüğü için "İhtilâl" vasfını almıştır. Gayesi iktidarın davranışları yüzünden saygı görmeyen demokratik *Anayasa değerlerini korumak* olan ve bu korumanın *başka bir yoldan sağlanmasına imkân kalmamış* bulunduğu için patlak verme zorunda kalmış bulunan, aynı zamanda Silâhlı Kuvvetlerle desteklenen her halk hareketi "*Meşrû İhtilâl*"dir.

Keyfiliği Önleme Problemi :

1960 İhtilâli ile birlikte **Türk Anayasa gelişmesinde yeni bir sahife** açılmıştır. Artık Türk Anayasa meselesi, siyasî iktidarı bundan böyle keyfî hareket edebilme ihtimali dışında tutacak tedbirleri düşünüp almak meselesidir. Siyasî iktidarın Anayasa düzenine uymaktan başka çaresi olmamalıdır. Hukuk tekniği yönünden bu neticeyi sağlamaya elverişli sayılabilecek **iki yol** düşünülebilirdi:

- a - Mevcut Anayasada değişiklik yapmak yolu.
- b - Yeni bir Anayasa vücuda getirmek yolu.

¹³⁶ Bu tercih açık hukukî sebeplerle anlatılmış değildir. İhtilâli askerî yönden gerçekleştirmiş bulunan subaylar tarafından dâvet edilen ve altı Profesör ile bir Doçentten kurulu Komisyonun, 28 Mayıs 1960 tarihli Raporu, siyasî iktidarın meşrûluğunu kaybetmesi sebeplerini ana hatları ile tesbit ettikten sonra şöyle diyordu: "İşte bugün ve bu sebeplerle devlet müesseselerini, içtimâî müesseseleri, siyasî kudreti ve meşrû hükûmeti yeniden kurmak mecburiyeti hâsıl olmuştur."

Bu yollardan ikincisi seçilmiştir¹³⁶. Kanaatimizce, bu yolun tercih edilmiş olması, İhtilâlin eski düzeni ortadan kaldırıp yeni bir düzen getirmesi zarureti ile olmuştur. Ancak, Türkiye bakımından yeni düzen getirmek değil, *Kemalist düşünce sistemine dayanan Anayasa düzeni içine dönmek* bahis konusu idi. Yıkılmak istenen düzen, Demokrat Parti iktidarının yerleştirmek istediği fiilî Anayasa düzenidir¹³⁷. Kurulacak yeni düzen ise, Kemalist düşünceye dayanan Anayasa düzeninin ihyasıdır. Bunu yaparken, gelecek siyasî iktidarlara Kemalist ilkeleri savsaklamak imkân ve fırsatını vermemek şarttır. 1924 Anayasası bunu sağlayamamış olduğuna göre, yeni bir Anayasa yapmak isabetli olur¹³⁸.

İhtilâlî gerektirmiş olan hallerden biri (**Demokrasi bunalımı**) olarak nitelendirilmiştir¹³⁹. Bu buhranın başlıca âmili olarak da "*Partilerin uzlaşmaz durumu*" gösterilmiştir. Nitekim, İhtilâl İdaresi ilk iş olarak "Siyasî parti tezahürleri"ni yasaklayacaktır¹⁴⁰.

¹³⁷ General Gürsel Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Eisenhower'a gönderdiği 26 Haziran 1960 günlü mektupta şöyle diyordu: "Türkiye'de vukubulan **değişikliğin birinci gayesi**, memleketin en hayati menfaatlerini tehlikeye sokmuş olan bir klik'in diktatörlüğüne son vermektir. Meydana getirilecek yeni Anayasa gelecekte bir klik diktatörlüğünü imkânsız kılacaktır."

¹³⁸ Ancak, dikkat olunursa, 136 numaralı notta andığımız komisyon "içtimai müesseseleri" de "yeniden kurmak mecburiyeti"nden söz açmıştır. Bu "Mecburiyet" olsa olsa, İhtilâl'i zarurî kılmış olan değerler buhranının gelecekte tekrarlanmasını önlemek mecburiyetini ve bir de modern hürriyetler anlayışına uygun bir sistem kurmaya ve karşılamaya yeterli hükümlerin ve tedbirlerin alınmasını anlatsa gerektir.

¹³⁹ 27 Mayıs 1960 günü Türkiye radyolarından yayınlanan bildiriye bakınız.

¹⁴⁰ Henüz Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevini yapmakta olduğu sırada Orgeneral Gürsel'in, 3 Mayıs 1960 tarihli bir mektupla Millî Savunma Bakanını uyarmış olduğu İhtilâl ertesinde açıklanmıştır. Devlet Arşivinde yer alan bu vesikada siyasî iktidara tedbirler tavsiye olunmakta, öğrencilere karşı zor kullanılıp Üniversitelerin kapatılmış olması, Ordu'nun politikaya karıştırılmış bulunması hatâli görülmekte, asıl maksadın, "... toplumun ruhunda... hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi" olduğu kaydedilmektedir.

İhtilâl, Demokratik Düzene Yönelmiştir :

Radyolarda yayınlanan ilk bildiri İhtilâl hareketinin başlıca *iki maksat* gözetmekte olduğunu açıklamıştı:

Birleşmiş Milletler Şartı'na uyma, ve

İnsan Hakları prensiplerine saygı. Bunun için, partiler-üstü tarafsız bir idareye âdil ve serbest seçimler yaptırılacağı vado-lunuyordu.

Yine 27 Mayıs günü İhtilâl liderinin radyo demeci aynı şeyi açıklıyordu: "Temiz ve dürüst demokratik nizam" ile devleti "millet iradesine terk". Bunu belirtmekle General Gürsel İhtilâli zarurî kılan hali daha açık olarak niteliyordu: Millet egemenliği'ne saygı gösterilmemişti. Nitekim, milletin perişanlığa sürüklenme rad-desine gelmiş olduğundan, kanlı bir kardeş kavgısı'na ramak kaldığından, bu suretle memleket bütünlüğünün parçalanma yolunda bulunduğundan, buna iktidar partisinin takibettiği hırslı politikanın sebebiyet verdiğiinden, bu şuarsuz politika ihtirasının Türk milletini zincire vuracak bir zor rejimi yarattığından, "Vicdan"ın ve "Vekar"¹⁴¹ buna razı olamayacağından söz ediyordu.

1960 İhtilâli 1950 seçimleri ile siyasî iktidarı ele geçiren Demokrat Parti'nin normal Türk anayasal gelişmesinde tamamlamakla görevli olup da yapmamış olduğunu yapacaktır. *Anayasal gelişme* 1950-60 arasında 1946'dan beri içine girmiş bulunduğu yeni merhalede, yani hürriyet merhalesinde donup kalmıştır. İhtilâlcilere göre, "mazlumun gasbedilen hakkını zâlimin elinden istirdat" zarureti ortaya çıkmıştır. Bu, bir *hürriyet mücadelesidir*. İhtilâl liderinin kafasında da hürriyet, bağımsızlıktan ayrılmaz. Lider, bir Kemalisttir

¹⁴¹ Gürsel'in "vekar" sözü ile anlatmak istediği şey "insan şeref ve haysiyeti"dir. Nitekim, 1 Haziranda gençliğe hitabında "Hürriyet"i temel değer olarak belirtmiş ve baskı rejimine düşmemenin çaresi olmak üzere "Cehâletle mücadele"ye dikkati çekmiş; 5 Haziranda Ankara'daki askerî birlikleri bayram kutlamasında, "hürriyet, şeref ve haysiyet"i ele almış, hem de "cehâlete karşı seferberlik" dâvetinde bulunmuştu. 10 Haziranda CENTO Hey'etine "Memleket kuvvetlerini tahrif edici gidiş"ten bahsetmişti.

ve memleketin millî devlet öncesindeki siyasî yaşayışa döndürülmüş olduğuna kaanidir. Bu dönüşün *sorumluları* "idare edenler"dir. 4 Haziranda Millî Savunma Bakanlığı binasında yaptığı bir konuşmada: "Memleketi bir daha mes'uliyet hissinden uzak, menfaat hırsı ile her çeşit fecayii yapacak adamlar eline düşürmemek" amacını açıklamış ve esasen bir gün önce de vatandaşlara bir demecinde, gayenin "İstiklâl" ve "tamamiyeti mülkiye" olduğunu söylemişti¹⁴². İhtilâl liderinin ağzında da "*bağımsızlık*" hem dış, hem de iç müdahale yokluğudur. Bunun iç bağımsızlık olarak anlamı kendi kendini idare'dir, hür vatandaşların siyasî hayatı düzenlemeleridir¹⁴³.

Yukarıda İhtilâlin mevcut düzeni kaldırıp yerine yeni bir düzen getirmesi lüzumuna dokunmuştuk. Bunun Türkiye bakımından 1960'da gösterdiği özelliği de belirtmiştik. 1960 Türk İhtilâli siyasî iktidarın meşrû Anayasa düzeni yanında yarattığı ve onun yerine koyup uyguladığı gayrimeşrû düzeni kaldıracaktır.

"Türkiye Devleti"nin Eşi Bulunmayan Karakteri :

Bir de, yine Türkiye bakımından şu noktayı unutmamak gerekir: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti", bir ihtilâl oluşu içinde meydana gelmiştir. Doğusunda **ihtilâlcî nitelik** vardır¹⁴⁴. Türkiye, Batılı kültür âlemine girmek kararındadır ve ahâlisinin o zamana kadar içinde boğulduğu siyasî ve sosyal düzeni parçalayıp yepyeni bir düzen kuracaktır. Türkiye'nin meselesi, Amerika Birleşik Devletleri için olduğu gibi yalnız yabancı iradeye tâbi olmamak ve millî temsil yetkisine sahip olmak; veya, 1788 Fransa'sındaki gibi, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini gerçekleştirmek değildir. Türkiye, toplumu ile ve fertleri ile Millî Devletin kuruluşu öncesine kadar içinde yaşadığı

¹⁴² 4 Haziran 1960 günü Millî Savunma Bakanlığı'ndaki demeç.

¹⁴³ Bildiride son müessif hâdiselere dokunuluyor ve "kardeş kavgası"nın önlenmesi zaruretinden söz ediliyordu.

¹⁴⁴ Bununla beraber, gerek Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluş şartları ile; gerek Fransız İhtilâli ile aynı mahiyette sanılmamalıdır. A.B.D. için dâva, sömürge düzenine son vermek; Fransa için de fert hürriyetini kabul ettirmektir.

müesseselerin ve alışkanlıkların dışına çıkacak, bunlara zıt, bunlarla ilgisi kesilmiş ve *ilerici nitelikte bir değerler dünyasına* girecektir. Türkiye'nin devlet olarak kuruluşunda taşıdığı bu *ihtilâlcî karakter* aynı zamanda "millî" bir ihtilâli anlatır. Fransız İhtilâli'nde olduğu gibi genel kapsamda değildir. Belki daha ziyade Amerikan Bağımsızlığını andırır. Siyasî toplum kendi kendini kurmak meselesi ile karşı karşıyadır. Bir taraftan, Amerikan örneğinden de tamamiyle ayrılır. Çünkü Türkiye, ihtilâli, anayasal müesseselerini kurmakla kapatmış olmayacak; onu "*inkılâplar*" adı altında sürdürecektir. İnkılâp, daimîdir; hiç bitmez. Maksat, siyasî toplumu istim üstünde, mütemadî bir kalkınma seferberliği heyecanı içinde tutmaktır.

«İnkılâp» unsuru sarsıntısız değişmeyi sağlar. İhtilâlin kuvvetle, şiddetle, mücadele ile yaptığını, yalnız ihtilâlciler kadrosu ile değil, tek mil toplumla ve şiddete başvurmaksızın yapar. Ancak, bir noktaya dikkat etmek gerekir: başlangıçta ihtilâlcî nitelikten doğma inkılâp cereyanı durdurulmak, ya da aksine bir yöne sürüklenmek istenecek olursa, böyle bir teşebbüs, inkılâp denilen sosyal hareket yerine aslen kendisine vücut vermiş olan «İhtilâl»'in tekrar uyanmasına sebep olur. Türkiye'de inkılâplar bir liderin kafasından geçen fantezilerden ibaret olsaydı tıpkı gelişlerindeki yapma ve zorlama özelliği gibi kolayca ortadan kaldırılır ve eski hale dönülebilirdi. Lâkin, durum bambaşkadır:

Devletin Varlık Hikmeti :

Türkiye'de inkılâplar devletin kuruluş sebebidir. Millî Türk Devleti Batılı bir demokrasi olmak üzere kurulmuştur. Varlık hikmeti budur. Binanenaleyh, inkılâp yok olduğu gün devlet varlık hikmetini kaybeder. Ondan dolayıdır ki, inkılâp düşüncesinden uzaklaşan herhangi bir siyasî iktidar *devletin cevherinde mevcut olan ihtilâl dinamizmi*'ni harekete geçirmiş olur. Türk Devletini aslî yapısından ve dayandığı *temel ilkelerden uzaklaştırmaya kalkışacak her teşebbüs "İhtilâl tepkisi"* ile karşılaşır. Nitekim, 1950-60 devresinde İnsan Haklarını yoketme teşebbüsü «**Hukuk Devleti İhtilâli**»ne sebep olmuştur. Çünkü, Millî Devletin anayasal bünyesi onu "Hukuk

devleti” olmaya götürecektir yapıda kurulmak istenmişti. Gelişmeler sonunda varılacak gaye bu idi. Gayenin tersi olan “Otokratik rejim”, devlet idaresine hâkim zihniyet haline gelince millî devletin (**Chromosome**)’unda mevcut ihtilâl (gen)’i uyanmış ve etkisini göstermiştir.

İhtilâlin Amaçları :

İhtilâlin yıktığı sistem devlet idaresinde keyfiliğin, Anayasa düzenini hiçe saymanın, kişi hürriyetlerini ve insan ana haklarını kayıtlamakta ve yok etmekte fütursuz davranışların ortaya çıkardığı sistem olmuştur. Kurmayı amaç tuttuğu sistem ise, bunun zıttı, yâni Anayasa düzenine kayıtsız şartsız saygıyı, hukuka uygunluğu ve ferdin çeşitli temel haklarını gerçekleştirecek olan sistemdir.

İhtilâl olayının ortaya çıkış sebepleri , toplumun içine düşmüş bulunduğu haller, toplumda beliren düşmanlıklar, yıkıcı rekabet hırsları, devlet idaresi tekelciliği, partizan imtiyazlar, çoğunluk iradesini sorumsuz sanan saldırgan kaygısızlık olmuştur. Halbuki, Türkiye için mesele, siyasî hayattaki kuvvetlerin yekdiğerini imha yarışı değildir. Bizim işimiz, hepimizin birden işimiz, çeşitli siyasî kanaatlere sahip olmakla beraber, devleti Batı uygarlığının belirli ve değişmez genel prensiplerine uygun istikamette elbirliği ile yürütmektir. Bu işi bir genel seçim sonunda oy çoğunluğunu elde etmiş olan siyasî zümre tek başına yapamaz. Çoğunluğu kazanan kuruluşun devlet gemisinin kumandasını elde tutacağına şüphe yoktur. Lâkin, azınlık da devlet idaresine katılacaktır. Zira, **Devlet idaresine katılma hakkı**, ferdin insan sıfatı dolayısıyla haiz bulunduğu, insan siyasî bir varlık olduğu için kendisinde mevcut olan, bir *ana hakkı*. Devlet idaresinin selâmeti tek mil vatandaşların ortaklaşa iş görme ahlâkına sahip olmalarına bağlıdır. Şu halde, bilmeliyiz ki, siyasî iktidarı ele geçirenler devleti idare işini tek başlarına yapamayacaklardır ve yapamazlar. **Demokratik rejimin** hayatîyetini muhafaza etmesi siyasî iktidarın devleti muhalefetle birlikte idare edişi sayesinde mümkün olur. İktidarı ele geçirme bahasına ayırıcı, bölücü , yıkıcı, dinsel

duyguları sömürücü davranışlar takınmakta beis görmeyecek olan siyasî partiler çıkarsa, ihtilâlden beklenen nimetler, maalesef, elde edilemez. **Devleti idare** yetkisinin kendilerine tevdi olunduğu kimseler devleti idare işinin kendilerine imtiyaz olarak verilmediğini bilmelidirler. Demokrasi rejiminde, devleti, seçimleri kazananlarla seçimleri kaybedenler hep beraber idare ederler. Seçimleri kazananların üstünlüğü, karar yetkisinin kendilerinde oluşundadır. Kararın meydana gelmesinde ise, azınlık çoğunluğa yardımcı olacaktır. Çoğunluğun görevi de azınlığı saymaktır.

27 Mayıs Ertesi :

İhtilâl, mevcut siyasî iktidarı iş başından uzaklaştırmakla ortada yasama ve yürütme organı kalmamıştır. Gerçi, yeni bir Anayasa yapılacağı ilân olunmuştur¹⁴⁵; fakat, İhtilâl İdaresi «huhukî çerçeve» ihtiyacındadır.” “*Geçici Anayasa*” adını almış olan 14 Haziran 1960 günlü ve 1 sayılı Kanun bu ihtiyacın karşılığı olmak üzere ve aynı zamanda adından da anlaşıldığı gibi, bir “geçici kanun” olarak yayınlanmıştır¹⁴⁶.

(1) numaralı kanun, İhtilâlin resmî gerekçesini taşır. “Genel Hükümler” başlıklı kısmında yasama organının meşrûluk vasfını kaybediş şartları gösterilmiştir: Çok partili siyasî hayatı düzenleyen Türk Anayasa sistemi yasama organının fiilen bir siyasî partinin parlâmento grubu haline düşürülerek **tek parti diktatoryası** kurmasını tecviz etmez. Böyle olacak olursa, yasama organı meşrûluk vasfını kaybeder. Tek parti diktatoryası kurulmuş olduğuna karar verilebilmesi,

¹⁴⁵ 3 Mayıs 1960 tarihli Profesörler Raporu.

¹⁴⁶ Kanun tarihlerini daima Resmî Gazete’de yayın tarihleri olarak gösteriyoruz. Böyle yapmakla, hem “kanunların ve nizamnamelerin suret-i neşir ve ilânı ve mer’iyet tarihi hakkında kanun’da gösterilen esas kurallara uymuş oluyoruz, hem de belli bir kanununun kolayca aranıp bulunmasına yardım ediyoruz kanısındayız. Genel olarak bir kanunun tarihi, onun yayın tarihi olmak gerekir. Bununla beraber, Anayasa Mahkemesi’nin kanun tarihini, bunun kabulü tarihi olarak göstermekte olduğuna da işaret edelim.

— “İktidar partisi idarecileri tarafından” *Anayasanın çiğnenmiş olmasına* bağlıdır¹⁴⁷.

Anayasanın çiğnenmiş olduğuna hükmetmek için de **iki şart**’ın gerçekleşmesi gerekir:

1 — “Milletin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetleri ve masuniyetleri” ortadan kaldırılmış olmalıdır¹⁴⁸.

2 — “Muhalefet murakabesi işlemez hale” getirilmiş olmalıdır.

(1) Numaralı Kanuna göre bu iki şart gerçekleşmiş ve bu yüzden “vatan ve millî varlık tehlikeye düşmüş”tür. Bundan Silâhlı Kuvvetlerin müdahalesinin bu tehlikeyi bertaraf etmek amacını gütmüş olduğu neticesi çıkarılmalıdır.

Altıncı Bölüm

ANAYASAL PROBLEM

Şimdi ortada bir Anayasa problemi vardır: Devleti yeniden kurmak. Devlete verilecek nitelik bellidir. *İhtilâlin gayesi* ne ise, *devletin niteliği* o olacaktır. Bunun adına “Hukuk Devleti” denir. Şu halde, yapılacak iş, *Hukuk Devletini kurmaktır*. Bunun için: Millet adına harekete geçilerek Meclis dağıtılmış olduğuna göre, iktidarı muvakkaten Millî Birlik Komitesine vermek gerekmiştir. Bu komitenin nihaî terekübü İhtilâl lideri ile birlikte 38 kişilik bir heyettir. Bütün üyeler askerdir. Millî Meclis kürsüsünden *siyasî buhrana hal çaresi* bulunacağına delil olmak üzere “Hukuk”, “insan hakları”, ve “Demokratik Cumhuriyet” ilkeleri uğruna; *değerler*

¹⁴⁷ “İktidar partisi” değil, sadece “iktidar” demeli idi.

¹⁴⁸ “Milletin” değil, “fertlerin” veya “vatandaşların” demeli idi. Zira, milletin “fert ve insanlık hak ve hürriyetleri ve masuniyetleri” diye bir şey olmaz. “Bütün” terimi de yerinde olmamıştır. “Başlıca temel hak ve hürriyetler”, “ana haklar”, veya “insan hakları” deyimleri tercih olunurdu. “Bütün” terimi hak ve hürriyetlerle dokunulmazlıkların tamamını kapsamış oluyor ki, bu takdirde bahis konusu şartın hiçbir zaman gerçekleşmesi beklenemez. Halbuki, maksat bu değildir.

buhranını gidermek azmi ile de “ahlâk” ve “adâlet” uğruna “vicdan”ın dokunulmazlığı için “millet” yolunda “karşılıksız” iş göreceklrine dair and içerler.

Geçici Anayasa :

“Geçici Anayasa”, 1924 Anayasasının bir kısım hükümlerini yürürlükten kaldırdı¹⁴⁹. **Kaldırılan hükümler** gözden geçirilecek olursa İhtilâlin hüviyeti anlaşılabilir. Ve görülür ki, İhtilâle hâkim olan «idée», *Atatürkçü devlet anlayışının korunması* ve Demokrat Partinin kurmuş olduğu antikemalist rejimden Kemalizme dönülmesidir. Geçici Anayasa 1924 Anayasasının ilk üç maddesi hükümlerini olduğu gibi yerinde bırakmıştır.

— Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

— Türkiye Devleti Cumhuriyetçidir, milliyetçidir, halkçidir, ekonomide devletçidir, lâiktir ve inkılâpçidir.

— Egemenlik mutlak olarak millete aittir.

Geçici Anayasa 1924 Anayasasının Türklerin kamu haklarına dair hükümler koyan ve hürriyetler sistemini düzenleyen hükümlerine hiç dokunmamıştır.

— Vatandaş hürdür (madde: 68),

— Vicdan ve düşünce hürriyetleri tabî haklardandır (madde: 70),

— Güvenliği ve edep törelerini sarsmayacak dinî ayinler serbesttir (madde: 75).

— Özel hayata dokunulamaz (madde: 71),

— Basın sansüre tâbi tutulamaz (madde: 77),

Geçici Anayasanın 24. maddesi, devletin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hükmün değiştirilemeyeceğini ayrıca teyid etmektedir.

¹⁴⁹ 1924 Anayasasının yürürlükte bırakılan hükümleri şunlardır: 1., 2., 3., 8., 26., 37. maddeler, 41. maddenin birinci cümlesi, 51. madde, 53. ilâ 60. maddeler, 68. ilâ 94. maddeler, 96. ilâ 101. maddeler, 103. madde ve 105. madde. Bundan başka, 73. madde yürürlükte kalmakla beraber bu maddede yer alan müsadere yasağına dair olan kısım belli kimseler hakkında kaldırılmıştır.

1924 Anayasasının Türkiye Büyük Millet Meclisine tanıdığı olduğu tekml yetkileri Millî Birlik Komitesi'ne verilmiştir. Sistem, **Kuvvetler Birliği** sistemidir. Yasama yetkisi, feshedilmiş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisinden "Millî Birlik Komitesi"-ne geçmiştir. Komite üyeleri kanun teklif edebilirler. Bu hey'et "geçici kanun"lar da yapabilir (madde: 7). Millî Birlik Komitesi'nin müzakereleri kaideten gizlidir (madde: 15), Vereceği kararlar da gizli olacaktır. Kararlar, genel olarak, çoğunlukla verilecektir.

Millî Birlik Komitesi yeni bir Anayasa ve yeni bir seçim Kanunu'na göre yeni bir *yasama meclisi seçilinceye kadar*¹⁵⁰ devleti idare edecektir. Bu süre içinde Meclis'e ait tekml yetkileri kullanacaktır. Yasama yetkisi gibi, yürütme yetkisi de Komite'dedir. Yalnız, yürütme yetkisini bir Bakanlar Kurulu eli ile kullanır. Gerek Komite, gerek Hükümet ve Devlet Başkanlıkları bir kişi üzerinde toplanmıştır. Devlet Başkanı aynı zamanda Silâhlı Kuvvetler Başkumandanıdır. Bakanları Devlet Başkanı seçer ve bu seçimi Komite tasdik eder. Bakanlar Millî Birlik Komitesi'ne karşı sorumludurlar. Millî Birlik Komitesi'nce kabul edilecek kanunları yedi gün içinde ilân etmek Devlet Başkanına aittir. Uygun görmediği kanunu ilân etmeyip yeniden görüşölmek üzere Komite'ye geri göndermek yetkisine de sahiptir. Bu takdirde kanunun ikinci görüşmede beşte dört çoğunlukla oylanması gerekir. O zaman Devlet Başkanı onbeş gün içinde kanunu yayınlamak zorundadır (madde: 18). Yalnız, Anayasa ile Seçim Kanunu'nu geri çeviremez. Devlet Başkanının cezayı bağışlama yetkisi vardır. Bu yetkisini Demokrat Parti iktidarı devrinde işlenmiş siyasî suçlardan ve belirli bir kısım utanç verici suçlardan ötürü ceza giymiş olanlar hakkında kullanamaz.

Yargı yetkisi hakkında 1924 Anayasası ile konulmuş prensipler yürürlükte bırakılmıştır. Mahkemeler bağımsızdır. Ancak, "Divan-ı Âli" yerine "Yüksek Adâlet Divanı" adı ile bir siyasî yargı mercii kurulmuştur (madde: 6). Bu Mahkeme, düşük iktidar ileri gelenlerini

¹⁵⁰ Bu tarih, Geçici Anayasa'nın 8. maddesine göre kurulacak olan Parlâmentonun göreve başlaması tarihi olacaktır.

yargılamak ve 1924 Anayasasına karşı işlenmiş suçlar hakkında karar vermek görevindedir. Ölüm cezalarını Komite onaylar. Geçici Anayasada değişiklik yapılması yeni bir usûle bağlanmıştır (madde: 23-3). Komite üyelerinin beşte biri teklif etmiş ve beşte dördü kabul etmiş olmadıkça Geçici Anayasa'da değişiklik yapılamayacaktır.

Geçici Anayasanın bâzı hükümleri Milli Birlik Komitesine mensup ondört subayın Komite'den uzaklaştırılmaları ile değerini kaybedecektir¹⁵¹.

Görülüyor ki, Geçici Anayasa, bir "İhtilâl Anayasası"dır. Devlet kuvvetleri bir merkezde toplanmıştır. Bir taraftan, yasama fonksiyonunu; diğer taraftan, yürütme organını kurma ve denetleme, anayasal konular üzerinde tasarruf imkânı, Anayasa'ya uygunluğu kontrol, siyasî yargıyı kurup işletme yetkileri Millî Birlik Komitesi'ne aittir.

Geçici İktidarın Meşrûluğu :

Millî Birlik Komitesi'nin ödevi siyasî iktidarı geçici olarak kullanmaktır. Bunu, belli bir maksat için kullanacaktır. Bu maksat "*Hukuk Devletini yeniden kurmak*"tır¹⁵². Ancak, böyle bir maksadın gerçekleştirilebilmesi o maksadı güdenlerin siyasî iktidara sahip olmasına, veya siyasî iktidarı kullanma yetkisini ellerinde bulundurmasına bağlıdır.

Millî Birlik Komitesi siyasî iktidarı kullanma yetkisinin kendisinde bulunduğunu söylemiştir. Bu yetkiyi nereden ve nasıl almış

¹⁵¹ 157 sayılı Kanunun birinci maddesinin 2. fıkrası hükmünden anlaşıldığına göre, kanun metni altında imzası bulunanların sayısı 23'tür. Bu suretle, bir üyenin ölümü ile sayısı 38'den 37'ye düşmüş bulunan Milli Birlik Komitesi, 23 kişiden kurulu bir heyet haline gelmiştir.

¹⁵² "Yeniden" deyimini 1924 Anayasası devrinde bir Hukuk Devletinin varlığını düşündürebilir. Lâkin, gerçek öyle değildir. Hukuk Devletinin varlığına delâlet eden koruyucu teminat müesseseleri 1924 anayasal sisteminde yoktur. "Yeniden" deyiminin kullanılmasındaki maksat, kanaatimizce, eski "Anayasa'nın gelişme yolu ile erişmeyi gaye edindiği Hukuk Devletinin bu defa kurulması zaruretine işaret etmektir.

olduğuna gelince, siyasî iktidarı kullanma ödevini Millî Birlik Komitesi'ne veren "Ordu" olmuştur. Şu kadar var ki, Ordunun kendisi böyle bir yetkiye sahip değildir. Şu halde, sahip olmadığı bir yetkinin gerektirdiği görevin yerine getirilmesi işi ile başkasını ödevli kılması da düşünülemez, demektir.

1 numaralı Kanun bu itirazı cevaplıyor: "Ordu", "Türk milleti adına harekete geçerek" siyasî iktidarı kullanma ödevini MBK'ne vermiştir. Bu suretle, siyasî iktidarın aslı sahibi olan millet, kendisi yerine iş gören Ordu marifetiyle bu aslı hakkının kullanılmasını bir hey'ete bırakmaktadır. **MBK, meşrû iktidarın emanet olduğu bir kuruluştur.** Emaneti veren "Silâhlı Kuvvetler"dir. "Silâhlı Kuvvetler", "meşrûiyetini kaybetmiş olan idareyi... ihtilâl ile devirmişlerdir." Demek oluyor ki, Ordu fiilî bir durum yaratmış; sonra da, meşrû iktidarı kullanacak kimse kullanma yeterliğini kaybetmiş olduğu için. onu asıl meşrû surette kullanacak olan belli oluncaya kadar, geçici olarak, bir hey'ete kullandırmayı sağlamıştır.

Bu durumdan çıkan ilk netice, *MBK iktidarı'nın geçici* olduğudur. Lâkin, asıl önemli olan taraf, Anayasa Hukukunun değişmez bir esasının teyid edilmekte oluşudur. O esas, devletin varlığı için *siyasî iktidarın kullanılması'nın şart* olduğudur.

Öte yandan da, bütün Türk devletlerinde gördüğümüz bir özellik olan «*devletin iç bağımsızlığı*»nı da koruma cihazının «Ordu» olduğu prensipinin doğrulandığını görmekteyiz.

1960 İhtilâli ertesinde Türkiye'de siyasî iktidarı belli kişilere kullandıran "Silâhlı Kuvvetler"dir. Millî Birlik Komitesi'ni terkip eden bu kişiler yeni Anayasa gereğince kurulacak parlâmentonun göreve başlamasına kadar iktidarı kullanacaklardır. Arada geçecek olan devrin yegâne garantisi MBK üyelerinin (Söz)'üdür. MBK şu suretle yemin etmektedir: "*Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsünden ayrılmayacağım*".

Yedinci Bölüm

PROBLEMİN ÇÖZÜM ŞEKLİ

Yeni Anayasa'nın, her şeyden önce, hangi organ tarafından meydana getirileceği tesbit olunmak gerekiyordu. Bu görevin bir "*Kurucu Meclis*"e verilmesi uygun görüldü. 16 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanuna göre, Kurucu Meclis iki parçadan tereküp ediyordu:

- 1 — Millî Birlik Komitesi,
- 2 — Temsilciler Meclisi¹⁵³.

Temsilciler Meclisi :

"Temsilciler Meclisi" karmaşık bir kuruluş oluyordu. Her il, nüfus oranına göre temsilci çıkaracaktı. Bu temsilcileri halk seçmeyordu. İlçelerden seçilen delegeler ile ayrıca kanunun (158 sayılı Kanun) gösterdiği kimselerden¹⁵⁴ ve bâzı kurullardan¹⁵⁵ meydana gelen heyetler seçiyordu. Bu heyetlere "İl Temsilci Seçme Kurulları" adı verilmişti.

¹⁵³ İhtilâlin radyolarla ilânından hemen bir kaç saat sonra İstanbul Hukuk Fakültesinin yedi öğretim üyesi bir askerî uçakla Ankara'ya getirilmiş ve kendilerinden bir Anayasa hazırlamaları istenmişti. Sonradan bu yedi kişiye Ankara'dan da üç kişi katıldı. Hey'et bir anket tertiplemiş, aldığı cevapları da gözönünde tutarak birçok yabancı demokratik anayasalardan faydalanmak suretiyle hayli hacimli bir tasarıyı 15 Ekim 1960'ta Millî Birlik Komitesi Başkanlığına vermiştir.

¹⁵⁴ Köy derneklerince seçilecek birer üye, kasabalardaki mahalle muhtarları ve başöğretmenler.

¹⁵⁵ Bunlar iki gruptur: a) Meslek teşekkülleri yönetim kurulları ki, başlıca teşekküller Barolar, Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları, Borsalar, Tabip Odaları'dır; b) Siyasî partilerin yönetim kurulları. (Fazla bilgi için: 158 sayılı Kanuna ve bu arada kanunun 5. maddesine bakınız.)

Temsilciler Meclisi'ne iller temsilcilerinden başka siyâsî partilerin temsilcileri¹⁵⁶, teşekküller ve kurumlar temsilcileri¹⁵⁷, Devlet Başkanınca seçilen on üye ve Millî Birlik Komitesi'nce seçilen onsekiz üye de girmekte idi¹⁵¹. Bakanlar Kurulu mensupları Temsilciler Meclisi'nin tabîi üyesi idiler. Çekilen Bakanlar üye kalmakta devam edeceklerdi. En sonunda Temsilciler Meclisi, 272 üyeli bir meclis olmuştu.

Kurucu Meclis'in Görevi :

157 sayılı Kanuna göre, Kurucu Meclis'in görevi *Anayasa hazırlamak* idi. Lâkin, bu görevin yanında yasamal yetkiyi de kullanacaktı (madde 2, fıkra: 1). Bilhassa, "*Seçim Kanunu*"nu meydana getirecekti. Ayrıca parlâmento görevi yapıyordu. Zira, hükûmeti denetlemek de Kurucu Meclis'in bir parçası olan Millî Birlik Komitesi'ne ait idi.

Bu görev ve yetkileri ile Türk Kurucu Meclisi karmaşık nitelikte bir Anayasa yapıcısı olmuştur. Amerika'da görülmüş olduğu gibi bir "Convention" değildir. Yetkisi sadece Anayasa yapmaktan ibaret olmayacaktır. Olagan kanunları da yapacaktır. Asıl görevi olan Anayasa yapma fonksiyonu yanında, kanun yapmak işi de ondadır. Bu mahiyeti ile Fransız Anayasa tarihinde rastladığımız kurucu meclisler tipindedir.

Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de açıldı. 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı devredecek şekilde çalışmalarını düzenleyecek ve asıl görevi olan Anayasayı meydana getirme işini bitirmiş olacaktır.

¹⁵⁶ O sırada mevcut iki siyâsî partiden, CHP 49 ve CKMP 25 temsilci göndermişlerdi.

¹⁵⁷ Bunlar: Barolar, Basın, Eski Muharipler Birliği, Esnaf Teşekkülleri, Gençlik kuruluşları, Öğretmen teşekkülleri, İşçi sendikaları, Odalar, Üniversiteler ve Yargı kuruluşları idi. 158 sayılı Kanun gönderecekleri temsilci sayısını tesbit ediyordu. Seçim usulleri hem değişik, hem de karışık.

¹⁵⁸ Millî Birlik Komitesi üyeleri işe başladıklarında "insan hakları" ve "Demokratik Cumhuriyet" ülkülerini gerçekleştireceklerine and içmişlerdi. Bu defa, Temsilciler Meclisi üyeleri 157 sayılı Kanununun 12. maddesine göre, "... yeni Anayasayı demokratik ve lâik Cumhuriyet esaslarına göre hazırlamak... ülküsü... uğruna and içmektedirler.

Sür'at unsuruna ayrı bir önem veriliyordu. 157 sayılı Kanununun 24. maddesi "Sürekli çalışma" esasını koymuştu. 29., 31. ve 32. maddeler hükümleri de hep sür'ati gözönünde tutmakta idi. Kurcu Meclis'in Temsilciler Meclisi, görüşülecek tasarımı hazırlamakla görevli olmak üzere 25 kişilik bir «Anayasa Komisyonu» kurdu. 7 Ocak 1961'de işe başlayan Anayasa Komisyonu'nun elinde iki ayrı tasarı vardı: daha önce, (İstanbul Komisyonu) adı verilen ve başlangıçta 10 üniversite öğretim üyesinden kurulu bir hey'etçe hazırlanmış bulunan bir metin ile Ankara Üniversitesi tasarısı¹⁵⁹. Komisyonca hazırlanan nihai proje görüşmeler sonunda 27 Mayıs 1961 gününde Kurucu Meclis'te kabul edilmiş ve halk oyuna sunulmak üzere 31 Mayıs 1961 tarihli Resmî Gazetede ilân olunmuştur¹⁶⁰.

9 Temmuz 1961 Pazar günü Kurucu Meclis Tasarısı için halk oylaması'nda 12.735.000 oy sahibi vatandaşın % 83'ü oyunu kullanmıştır. Geçerli oyların sayısı 10.282.561 olmuştur. 6.348.191 "Evet", 3.934.370 "Hayır" oyu çıkmıştır¹⁶¹.

¹⁵⁹ Bu komisyonun meydana getirdiği metnin başlığı "Yüksek öğretim üyelerinden kurulu Anayasa Komisyonunca hazırlanan Anayasa ön tasarısı"dır. İstanbul Komisyonu 1 Ocak 1948'denberi yürürlükte bulunan İtalya Cumhuriyeti Anayasası ile 23 Mayıs 1949 gününde yayımlanan Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası'ndan faydalanmak suretiyle ve tertiplelediği anket sorularına aldığı cevapları gözönünde tutarak (191) maddelik bir ön proje meydana getirmişti. Ankara Üniversitesi Tasarısı ise, esası Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde hazırlanmış ve bir seminer sonunda tasarı şeklini almıştı. (Bu tasarıya "S.B.F. Tasarısı" adı verilir.)

¹⁶⁰ "Açık oylama" yapılmıştır. Oylamaya katılanların sayısı 262'dir. (260) kabul, (2) çekimser oy kullanılmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin 23 üyesinden biri oylamada bulunmamış, diğerleri kabul oyu vermişlerdir. Temsilciler Meclisi'nin 272 üyesinden 32'si oylamada bulunmamış, ikisi çekinse, 238'i kabul oyu vermişlerdir.

¹⁶¹ Gazetelerin verdiği ilk resmî rakamlar bunlardan pek az farklı idi. Aradaki fark netice üzerinde belirli bir etki yaratmamıştır. İlk resmî rakamlara göre durum şöyle idi:

Oy hakkına sahip vatandaş sayısı	12.473.693
Verilen geçerli oy sayısı	10.282.225
"Evet"ler	6.347.588

Halk oylamasından sonra da "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 20 Temmuz 1961 tarihli ve 10859 sayılı *Resmî Gazete*'de 334 sayılı *Kanun* olarak yayınlanmıştır.

"Hayır"lar	3.934.637
Katılma oranı	%82.4
"Evet"ler oranı	%61.7
"Hayır"lar oranı	%38,3
"Evet"lerin geçerli oylara oranı	%50.9

Weiker, Walter F. — *The Turkish Revolution, 1960 - 1961*, Washington 1963, 88'e bakınız.

İNDEKS

ANAYASA 44, 45, 71, 72, 72, 85,
108, 112, 123, 146
(ayrıca, Bak. Teşkilât-ı Esasiye
Kanunu)
Anayasa (Geçici) Bak. Geçici Ana-
yasa
Anayasa Değiştirilmesi 81, 82
Anayasa Düzeni 33, 35, 51, 68, 69,
97, 120, 122, 130, 131, 132
133, 137, 138
ANASAYA MAHKEMESİ 112
Anayasallaşma 44
Anayasal Rejim 50, 51
Anayasa Sistemi 61, 72, 73, 81,
112, 117, 118
Anayasa Üstünlüğü 46, 50, 75, 81
And 46, 50, 111, 141
Arap 53, 89, 100, 101, 108
ARİSTO 120 not
Askerî Yapı 14, 31, 36
ATABEK 27
ATATÜRK 69, 71, 73, 75, 78, 81,
90, 94, 96, 97, 015, 107 not
118, 119, 121 ve not, 129 not.
Avrupalılaşma 39, 44, 45, 89, 108
(ayrıca, Bak. Batılılaşma)
Âyân 41

Bağımsızlık 30, 31, 55, 56, 58, 77,
79, 80, 90, 101, 110, 111, 124,
125, 136
BALKANLAR 89, not 109
Basın Hürriyeti 48, 51, 131

Batılılaşma 43, 52, 67, 77, 78, 96,
102, 105, 109, 129 not, 137, 138
(ayrıca, Bak. Avrupalılaşma)
Beden Hürriyeti Not 112
1960 İhtilâli 121, 122, 127, 132,
134, 136, 139, 144
BİZANS 37
BOUSQUET 17
Bürokrasi 43
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ 59,
63, 66, 68, 71, 74, 79, 111
not, 112

CEMİYET-İ AKVAM 89

Cihâd 16, 24

CONVENTİON Meclisi 146

CUMHURİYET 67, 68, 69, 71, 73,
76, 79, 81, 89, 96, 102, 108,
110, 111, 114

CHP 113 not, 114, 120, 124

Çift Devlet 14

Çoğunluk Tahakkümü 118, 119, 126

Değiştirme (Bak. Anayasa değiş-
tirilmesi)

DEER (Jozef) 12

Demokrasi 63, 85, 86, 93, 95, 107,
110, 111, 114, 117, 128, 137, 139

DP 52, 92 not 100, 107, 114, 115,
117, 119, 120-125, 130, 131

Değiştirme 101, 102,
(ayrıca, Bak. İstibdât)

Devlet 27, 64, 69, 76, 77, 83, 88,
89, 93, 101, 117

Devlet Başkanı 64

Devlet Dini 46, 83

(ayrıca, Bak. Din devleti)

Devlet İdaresi 28, 29, 25, 41, 44,
49, 63, 80, 91, 109, 110, 139

Devrim 11 not 73

(ayrıca Bak. İnkılap)

Devşirme 33

Dilekçe Hakkı 48

Din 83, 84, 85, 86, 90, 91, 93, 94,
99, 105, 106, 107, 114, 117,
128

Dini (dinsel) İktidar 59, 50, 51, 56,
57, 67, 128

Dini (dinsel) Toplum 86

Direnme Hakkı 30

Devlet İdaresine Katılma Hakkı 138

Düşünme ve Kanaat Hürriyeti 48

Egemenlik 62, 63, 64, 67, 69, 71, 72,
73, 74, 79, 80, 81, 96, 90, 91,
93, 97, 110, 111, 112, 124

Eğitim 113

Emeviler 26

Emir 22, 23

Eşitlik 20, 29

FÂTİH 31, 32, 37, 38, 78, not 84

Fert 48, 49, 50, 109, 124

Fesih (Parlamentoyu) 46, 64

Fıkıh 17

GEÇİCİ ANAYASA 139, 141, 142

Gericilik 39, 45 not 43, 94, 95,
96, 106, 113, 129 not 132

GOLDZİHER 17

GÖKALP 54

GÜLHANE HATTI 40

GÜRSEL (Cemal) 134, not 137,
135 not 141

Hafta Tatili 95 not 105

Hâkimiyet Bak. Egemenlik

Halife 24, 27, 35, 54

Halk 57, 58, 62, 66 not 66, 69,
111, 133

Halkçılık 28, 65, 66, 73, 90, 108, 110

Halk İdaresi 63, 71, 110

Halk oylaması 148

HEY'ET-İ ÂYÂN 47

HEY'ET-İ TEMSİLİYE 59

Hilâfet 24, 51, 53, 67, 69, 72, 102

Hilâfet Ordusu 53

Hiyanet-i Vataniye Kanunu 89

Hoşgörü 30, 33, 93, 99, 100, 101, 105

Hukuk 85

Hukuk Devleti 100, 119, 137, 140,
143

Hukuk Üstünlüğü 92

Hükümet 62, 63, 64, 128

Hükümranlık 62, 68

Hürriyet 29, 30, 39, 43, 48, 51, 61,
67, 75, 81, 82, 86, 87, 88, 90,
93, 94, 97, 98, 105, 106, 107,
112, 115, 116, 117, 120, 124,
115, 132, 135 ve not 141, 141

İCRA VEKİLLERİ HEY'ETİ 75

İhtilâl 50, 76, 85, 100, 127, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138

İkiliçlik 43 not 40, 53, 78, not 84,
110, 129 not 132

İkinci MAHMUT Bak. MAH-
MUT II

İkinci Meclis 112

İkinci MEHMET Bak. FÂTİH

İktidar 13, 62, 63, 65, 69, 128

İlercilik 19, 30, 94, 102, 137

İmam-Hatip Okulları 106
 İnkılâp 72, not 76, 76 not 79, 78,
 96, 102, 105, 108, 111, 124, 137
 (ayrıca, Bak. Devrim)
 İNÖNÜ (İsmet) 105, 106, 107, 123
 İnsan Hakları 29, 30, 42, 100, 124
 126, 133, 135, 137
 İnsan Haysiyeti 29, 42, 124, 125, 125
 İrtica 95 not 105
 (ayrıca, Bak. Gericilik)
 İSLÂHAT FERMANI 45 not 43
 İSLÂM 17, 18, 19, 20, 21, 30, 36,
 44, 49, 56, 57, 68, 78, 94,
 96, 97, 108
 İstibât 18, 40, 67, 92, 126, 127
 İstiklâl Bak. Bağımsızlık
 İTTİHAT ve TERAKKÎ 52

Jön Türkler 52
 JUSTİNİANUS 32

Kaapû Kulu 34 not 33
 Kabine 51
 Kadercilik 56
 Kadın 15, 94
 Kakokrasi 120 not 122
 Kamu oyu 131
 KANUNNAME-İ ÂL-İ OSMAN
 32
 KANUN 37, 38
 KANUN-U ESASÎ 44, 62 not
 60, 68, 71, 95, not 65
 Kanun Üstünlüğü 28
 Kapalı Rejim 93
 Kapitulasyon 50, 61
 KEMAL (Mustafa) Ba. ATA-
 TÜRK
 Kemalizm 75, 76, 79, 96, 105, 107,
 108, 121, 122, 123, 128, 129,
 134, 141

Keyfi İdare 30
 Keyfilik 75
 Kişi Hürriyeti 48, 50, 51, 116, 137
 Kongreler 57, 70
 Konvansyonel Hükümet Bak. Mec-
 lis Hükümeti
 Korkudan Kurtulma Hürriyeti 93
 KÖPRÜLÜ 13
 Köprülüler 38
 KUR'AN 17, 20, 21, 32
 KURUCU MECLİS 62, 70, not
 70, 145, 146
 KUTADGU BİLİG 28
 KUVÂ-YI MİLLİYE 55, 60, 71
 Kuvvetler Ayrılığı 75, 81
 Kuvvetler Birliği 142
 Kültür 69, 73, 78, 79, 97, 109, 119
 136

Lâik Devlet 67, 68, ve son, 78, 117
 Lâiklik 57, 67, 72, 78, 82, 83, 85,
 86, 87, 88 den 102 ye, 106,
 107, 111, 114, 220, 121, 129,
 148, not 110.
 LÂSZLO 13
 Liberalizm 49, 87
 LİNCOLN 112
 LOCKE 87
 LONCA 49

Macar Devleti 12
 MAGNA CARTA 34
 MAHMUT II 38, 41, 44, 78, 95
 not 105
 Marksizm 110
 MÂVERDÎ 24
 Meclis Hükümeti 64, 73
 MECLİS-İ UMUMÎ 47, 50
 MECLİS-İ MEB'USAN 70
 MENDERES 122

Merkezi Otorite 12, 141, 50
 Merkeziyetçilik 12, 36, 49, 53, 116
 Meşruiyet 130, 132, 143
 Meşrutiyet 13, 21, 50
 Millet 57, 63, 64, 65, 68, 79, 90, 144
 Millet Egemenliği Bak. egemenlik
 MP 114
 Millî Devlet 65, 67, 68, 69, 72,
 76, 77, 78, 88, 89, 90, 92
 not 65, 100, 106, 108, 110,
 114, 124, 127, 136
 MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ 140,
 142, 143, 144, 146 o
 Millî Mücadele 71, 106, 111
 Milliyetçilik 114
 Milliyetler Prensipli 77
 MİSÂK-I MİLLÎ 58
 MİTHAT PAŞA 43 not 40, 45
 Modern Devlet 42, 89, 95, 96
 Modernleşme 54, 97, 108
 MONDROS MÜTAREKENA-
 MESİ 54-55
 Muhâfazakârlık 108
 Muhalefet 113, 114, 119, 126,
 138, 140
 MUHAMMED 30
 MUSTAFA KEMAL Bak. ATA-
 TÜRK
 MUSTAFA REŞİT PAŞA 40,
 42, 44
 Mutlakiyet 33, 36, 45, 46, 48, 49
 Mülkiyet Hakkı 42, 48
 Müslüman Cemaatı 33, 102
 Nâhiye Şûrası 63
 NİZAMÜLMÜLK 27
 Ordu 14, 42, 45, 50, 55, 73, 127,
 131, 132, 144
 Osmanlı Anayasası Bak. Kanun-u
 Esasî

Osmanlı Devleti 31, 33, 54, 55, 62,
 66, 6., 89, 100 not 109, 105
 Otokratik Rejim 120, 127, 138
 Otorite 21, 22
 Otorite Bunalımı 38, 42, 43, 126
 Otoriter Sistem 75, 116, 119, 121-
 122
 Öğretim Hürriyeti 46, 48
 Parlamenter Hükûmet 48, 64
 Parlamento 47, 51, 58, 112, 144, 14
 Parti 113, 126
 Proto-Bulgarlar 12
 PUFENDORF 120 not 122
 RADLOFF 12
 Radyo 117
 Rasyonalizm 28, 99
 Resûl 21
 SAİT PAŞA 43 not 40, 46 not 105
 Saltanat 59, 60, 65, 66, 67, 69
 Sansür 51
 Savunma Ödevi 42
 Seçim 48, 114, 115, 135
 Seçim Sistemi 114, 115
 Seçkinler 44, 50
 SELİM I (Yavuz) 27, 35
 SENED-İ İTTİFAK 40, 41
 Sert Anayasa Bak. ANAYASA
 SEVRES ANDLAŞMASI 61
 SHNOUK-HURGONJE 17
 Sıkıyönetim 110, 126, 131
 SİVAS KONGRESİ 58, 59
 Siyaset 85
 Siyasî İktidar 35, 38, - 39 48, 57,
 58, 6u, 69, 91, 107, 126, 128,
 138, 144
 Sisayi Parti Bak. Parti
 Siyasî Rejim 62, 63, 67, 93

- Siyasî Otorite 43, 44, 91, 122
 Siyasî Toplum 85, 86
 Sovyet Sistemi 97
 Sultan 26, 33, 35
- Şamânizm 16
 Şart-Anayasa 43
 Şeria (Şeriat) 21, 32, 34, 42, 51,
 52, 56, 63, 68, 106, 107
 Şikâyet Hakkı 48
- Taassup 39, 106, 108
 Tabii Hâkim 48
 Tabii Hürriyet 87
 Takrir-i Sükûn Kanunu 95 not 105
 TANZİMAT 42, 43, 44, 46
 Tek Parti 121, 122, 123
 Temel Haklar 43
 Temsil 63
 TEMSİLCİLER MECLİSİ 145,
 147
 Teokrasî 21
 TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANU-
 NU (1921) 60, 61, 63, 64, 65
 68, 71, 73, 79, 80, 110
 TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANU-
 NU (1924) 71 den. 75, 79, 80,
 108, 109, 110, 112, 117, 124,
 129, 141, 142
 Tevhid-i Kuvâ 80
 Tevhid-i Tedrîsat Kanunu 111
 Tevkif 51
 Toplantı Hürriyeti 48, 50
 Toprak bütünlüğü 65
 Türk 53, 108
 Türkçe 96
 Türkçülük 54
- Türkiye Büyük Millet Meclisi
 Bak. BÜYÜK MİLLET MEC
 LİSİ
 TÜRKİYE DEVLETİ 61, 66,
 67, 69, 78, 89, 96, 136, 137
- Ulemâ 33, 34, 35, 38, 41, 44, 45, 57
 Umumi Müfettiş 50
 Uygarlık 85, 96, 97, 98, 109, 126,
 138
- Üçüncü Dünya Devletleri 97
 Ülke 64
 Ümmet 90
 Üniversite 131
- Vergi Adaleti 42
 Vicdan Hürriyeti 85 üen 88 e, 94,
 97, 107, 128
 Vilâyet Şûrası 63
- Yargı 34, 36, 54, 61, 74, 131, 142
 Yargılama 42
 Yasama Yetkisi 32, 34, 63, 68,
 70, 74, 75, 81, 139, 142, 146
 Yaşama Hakkı 42, 79
 Yazışma Hürriyeti 51
 Yemin (Bak. And)
 Yenileşme 39
 Yeni Türkiye 66, 67, 69, 78, 105,
 108, 109, 118, 123, 124, 129,
 136, 137
 Yunanistan 89
 YUNUS EMRE 29
 YUSUF HAS HÂCİP 28
 YÜKSEK ADÂLET DİVANI 142
 Yürütme 33, 34, 63, 75, 81, 137
- Zulüm 30, 40 not 38

İÇİNDEKİLER

İlk Baskının Önsözü

BİRİNCİ KİTAP

ÇAĞLAR İÇİNDE TÜRK ANAYASA SİSTEMİ

KONU: Anayasa düzenini incelemek, — Anayasal dönemler	11
Birinci Kısım: İSLÂMDAN ÖNCEKİ DÖNEM	12
İktidarın Niteliği, 13 — İkiz Bünye, 14 — Sosyal bünye Özelliği, 15	
İkinci Kısım: DİN DEVLETİ DÖNEMİ	16
Türk'ün İslâma girişinde özellik, 16	
Birinci Bölüm: İSLÂMA DAYANAN YENİ DEVLET ANLAYIŞI	16
Toplumun Kuruluşu, 18 — İslâma giren Türk Devletlerinin Özelliği, 19	
İkinci Bölüm: İSLÂM DEVLET SİSTEMİ	20
İslâmda Egemenlik, 21 — Teokrasi, 21 — Emîr, 22 — Halk ve Hükümdar, 22 — Hilâfet, 24 — İslâmda Sosyal Bünye, 25.	
Üçüncü Bölüm: TÜRK—İSLÂM DEVLETLERİ	26
Devlet anlayışında değişme, 26 — Hilâfet anlayışında değişme, 27	
Devlet-Din İlişkileri, 27 — İslâma giren Türk Devletleri, 28 — Türk İslâm Çelişmeleri, 30.	
Dördüncü Bölüm: OSMANLI DEVLET SİSTEMİ	31
Fatih Mehmet, 32 — Yasama Yetkisinin sınırı olarak "Şeriat" 32	
Anayasal Düzen, 33 — Devşirme Sistemi, 33 — Devlet esas Fonksiyonlarına Bakış, 34 — İslâmi Bünye, 36 — Yeni Kültür Dünyası, 37	
Beşinci Bölüm: OTORİTE BUNALIMI	38
Buhranı giderme çareleri, 39 — Sened-i İttifak, 40 — Tanzimat Fermanı, 42 — Tanzimat'tan ilk Anayasaya, 44.	
Altıncı Bölüm: YAZILI ANAYASA DÜZENİ	46
Kanun-u Esasî, 46 — İstibdat, 48 — Anayasa'da değişiklik, — 50 İttihat ve Terakki, 52.	

Yedinci Bölüm: YENİ TÜRKİYE'YE DOĞRU	54
Kuvayı-Milliyeye, 55 — Amasya Tamimi, 56 — Büyük Değişme, 56 — Kongreler, 57 — Misâk-ı Milli, — 58 Millî irade organı bel- riyor, 58.	
Sekizinci Bölüm: YENİ DEVLET	61
Meclis Hükümeti Sistemi, 64 — Millî Hâkimiyet ve Saltanat, 64.	
Üçüncü Kısım: LÂİK DEVLET DÖNEMİ	68
Birinci Bölüm: MİLLÎ DEVLET	69
Rejimin Şekillenmesi, 69.	
İkinci Bölüm: ANAYASAL KURULUŞ	72
Rejimin Temel Niteliği, 74.	
Üçüncü Bölüm: DEVLETİN DAYANDIĞI DÜŞÜNCE SİSTEMİ	75
Kemalizm, 75 — Batılı Değerler Devleti, — Sistemin Tahlili, 79 — Anayasa Değişiklikleri, 82.	
Dördüncü Bölüm: LÂİKLİK İLKESİ	83
BİRİNCİ PARAGRAF: Genel olarak	
Devletle Dinin Karşılıklı Durumları, 83 — Demokrasi ve lâiklik, 85 Hürriyet ve Lâiklik, 87.	
İKİNCİ PARAGRAF: Türkiye bakımından	
Devletin Temel Bir Niteliği Olarak, 88 — Lâiklik olmaksızın (Millî Devlet) olmaz, 90 — Hürriyet yönünden, 93 — Eşitlik yönünden, 94 — Modern Devlet ve Lâiklik, 95 — Rasyona- lizm ve lâiklik, 99 — Özet Sonuç, 101.	

İKİNCİ KİTAP

DEMOKRASI DENEMESİ	103
Birinci Bölüm: VERİLER	104
Liberal Davranış, 105 — Dinin siyasi vasıta oluşu, 106 — "Türk" karakter, 108 — 1924 Anayasasını Değerlendirme, 108 — Siyasî Mekanizma, 110.	
İkinci Bölüm: ANAYASA SİSTEMİ ve DEMOKRASİ	112
Muhalefetin Anayasallaşması, 113 — Hürriyete Doğru, 115.	
Üçüncü Bölüm: YAĞMURDAN DOLUYA	117
Çoğunluk Tahakkümüne Doğru, 118 — Muhalefet Allerjisi, 119 — Kema- lizm'le Çelişmeler, 121 — İnsan Haklarına değer vermemek, 124.	

Dördüncü Bölüm: OTORİTE BUNALIMI	126
Bunalımın Tahlihi, 127 — Bilânço Özeti, 129 — Meşruluğun kaybolması, 130.	
Beşinci Bölüm: ANAYASAL DÜZENİ KORUMAK UĞRUNDA İHTİLÂL	132
İhtilâlin Meşruluğu, 132 — Keyfiligi Önleme Problemi, 133 — İhtilâl demokratik düzene yönelmiştir 135 — Türkiye Devletinin eşi bulunmayan karakteri, 136 — Devletin Varlık Hikmeti, 137 — İhtilâlin Amaçları, 138 — 27 Mayıs Ertesi, 139.	
Altıncı Bölüm: ANAYASAL PROBLEM	140
Geçici Anayasa, 141 — Geçici İktidarın Meşruluğu, 143	